

Keiserens muslimer

Tilpasning, motstand og migrasjon blant de muslimske elitene i
Bosnia & Hercegovina under Østerrike-Ungarns okkupasjon

Glenn Jensen Mangerøy
Masteroppgave i historie

Universitetet i Bergen
2009

Innhold:

Innhold:.....	ii
English summary	v
Forord	vi
Om språk.....	viii

Kapittel 1: Innledning

Islam i Europa?	1
Problemstilling og hypoteser	3
Avgrensninger	3
Om begrep og teorier:.....	4
Disposisjon.....	9
Kilder og kildebruk	10
Eksisterende litteratur.....	13

Kapittel 2: Historisk bakgrunn

Innledning	18
Østerrike-Ungarn opp til 1878	18
Det osmanske riket opp til 1878.....	21
Bosnia & Hercegovina opp til 1875	23
Bosnia-krisen 1875 og de påfølgende krigene på Balkan 1876-78.....	28
Stormaktskonferansene i 1878	31
Okkupasjonen av Bosnia sommeren 1878.....	32

Kapittel 3: Systemet

Innledning	35
Bosnia i internasjonal lov: Aprilkonvensjonen 1879	35
Utvilkingen av det østerrikske systemet i Bosnia	41
Bosnia og ”Europa”: Imperialisme eller kolonialisme?	47

Kapittel 4: Tilpasningen

Innledning	50
De religiøse forbindelsene mellom Bosnia og Istanbul før 1878.....	50
Diplomatisk strid: sommeren 1880	52
Østerriksk strategiplanlegging	55
Alliansen mellom Østerrike-Ungarn, Det osmanske riket og Tyskland, 1880-82	58
1882: Opprettelsen av <i>ra'īs al-'ulamā'</i>	59
En europeisk fellesopplevelse	62
"We, who do not share these dangerous opinions"	65
Tilpasning som strategi.....	75

Kapittel 5: Motstanden

Innledning	77
Motstand mot den østerrikske okkupasjonen.....	77
Mostar	81
Sarajevo & Travnik	86
Autonomi-bevegelsen	89
<i>Waqf</i> -administrasjonen	99
<i>Ra'īs al-'ulamā'</i> og forholdet til Istanbul.....	101
Agrare spørsmål	103
Motstand som strategi.....	105

Kapittel 6: Migrasjonen

Innledning	107
Emigrasjonen fra Bosnia.....	107
Politiske årsaker	113
Obligatorisk emigrasjon? Religiøse årsaker	115
Den bosniske diasporaen i Istanbul	124
Migrasjon som strategi	127

Kapittel 7: Konklusjon	130
-------------------------------------	------------

Bibliografi

Arkivkilder	133
Publiserte kilder	133
Litteraturliste	133
Appendiks: Aprilkonvensjonen av 1879	138

Forsiden:

Østerrike-Ungarns dobbeltørn er tatt fra oppslaget den østerrikske hæren slo opp til folket i Bosnia i forbindelse med okkupasjonen i 1878, hvor det ble redegjort for deres mandat i Berlinkonferansen til å okkupere landet. Vedlegg til TNA, FO 195/1212: Freeman til Layard, 3. august 1878.

English summary

The Emperor's Muslims: The Responses of the Muslim Elites of Bosnia & Hercegovina to the Austro-Hungarian Occupation.

In October 1878, Austro-Hungarian troops occupied the former Ottoman *vilayet* of Bosnia & Hercegovina. For the Muslim elites of the country, consisting primarily of powerful landowners and the '*ulamā*' (Islamic scholars), this event turned the traditional way of life upside-down, and it inevitably sparked a series of reactions. This thesis aims to answer the broad question: *How did the Muslim Elites of Bosnia & Hercegovina react to the Austro-Hungarian occupation, 1878-1908?*

It will be doing so by suggesting that the Muslim elites utilized three *strategies* towards the emerging Austrian system: *adaptation, resistance* and *migration*. When the occupation had been completed, a part of the (predominantly) Sarajevo elites approached the authorities with a promise of support. As the *hegemonic* power of the Muslim community in Bosnia, they could offer the new system a much-needed sense of traditional legitimacy, if the Austrians accepted their offer of becoming a part of the new state. In this way, the Muslim elites adapted to the new system.

This situation helped stabilize the Austrian occupation. But eventually, as certain negative aspects of the system became clear, a sense of *decline* in the Muslim elites' traditional privileges provoked them to take action. The Muslim opposition, during the leadership of the Mostar *muftī* Ali Džabić, emphasized the need for an autonomous handling of Muslim spiritual and cultural affairs in Bosnia. As he fell from power, however, the initiative was transferred to a group of leading landowners, which resulted in agrarian questions becoming the main issue for the movement.

Lastly, it will be argued that migration served as a strategy for the Muslim elites of Bosnia, a reaction instigated for both political and religious reasons. The elites of Bosnia had differing views about emigration during the occupation, and this strategy was in an antagonistic position towards the other two. As more Muslims emigrated from Bosnia, it became clear that this represented a threat towards the territorial, material and political position of the Muslim elites, provoking an anti-emigration stance cloaked as a defence of the 'Islamic Nation' of Bosnia & Hercegovina.

Glenn Jensen Mangerøy (b. 1984) is a student of Middle Eastern History at the University of Bergen, Norway. This thesis was completed in the spring of 2009.

Forord

De første jeg må takke er disse menneskene som en gang levde og som nå er døde. Jeg vet ingenting annet om dere enn de bruddstykkene som har blitt valgt ut for meg – av dere selv, av historikere, arkivarer, tilfeldigheter og nå av meg selv. Denne historien har så mange hull. Men likevel har dere ingen måte å forsvare dere på mot de feil og den urett jeg gjør dere. Vi får håpe at noen andre tar på seg det ansvaret. Takk.

* * *

Professor Knut Vikør har vært veilederen min, og jeg kunne ikke fått noen bedre. Med sine saklige og utfordrende kommentarer og forslag har han presset meg til å prestere. Samtidig har han formidlet et engasjement og en entusiasme for faget. Uten ham på laget ville dette prosjektet aldri blitt noe av. Takk.

Så vil jeg rette en takk til mine medstudenter og kamerater på masterseminaret i Midtøstens historie. Deres gode kommentarer og innspill til mine halvferdige utkast har unektelig gjort dette arbeidet bedre, og min egen kritiske sans har blitt vekket i møtet med deres arbeider og faglige samtaler. Jeg ville ikke vært det foruten.

Takk også til de ansatte på de plassene hvor jeg har gjort kildestudier – Österreichisches Staatsarchiv i Wien, The National Archives og British Library i London, og Universitetsbiblioteket i Bergen. Aldri har mine spørsmål forblitt ubesvarte eller etterspurte dokumenter for obskure.

Jeg er dypt takknemmelig.

* * *

Jeg må også benytte anledningen til å takke familien min, som alltid har støttet meg. Dere har gjort meg til et lesende og nysgjerrig menneske, og i det hele tatt en ganske grei fyr(?). Takk for alle kommentarer og oppmuntring. Jeg vet at det ikke alltid virker som om jeg er takknemmelig, men det er jeg.

Mine venner må også nevnes. Samtalene og de altfor lange lunsjene og kveldene med dere har fungert som en slags ventil for meg nå på slutten, som en måte å blåse ut damp og forbitrelse på. Takk for generell god stemning. Nå, gutter, skal glasset fylles.

* * *

Til Solgunn, min kone og nærmeste kritiker, takk for at du har vært der også når glasset har vært tomt. Jeg skulle nevnt deg først, men da hadde det ikke vært plass til noen andre. Du har gjort dette mulig. Ikke bare gjennom all hjelp og alle kommentarene du har gitt, men også vår kombinerte bryllups- og forskningsreise til Wien i fjor sommer har vært utslagsgivende. Du er enestående. Dette arbeidet er tilegnet deg.

Bergen, mai 2009

Om språk

Språkproblematikk er et komplisert område når en skal skrive om Bosnia. I osmansk tid ble det brukt fire språk i området. Som ellers i imperiet ble tyrkisk, arabisk og persisk brukt av den herskende klassen, med tyrkisk som statsspråk, arabisk som islamsk språk og persisk som kunstens språk. I tillegg kom de innfødtes språk, bosnisk, tidligere også kjent som serbo-kroatisk.¹ En egen litterær sjanger, kalt *Aljamiado*-litteratur, oppsto i Bosnia etter islamiseringen på 1500-tallet, hvor språket som ble benyttet var bosnisk skrevet med arabiske bokstaver.² *Bosančica*, den bosniske varianten av kyrillisk skrift, var også i bruk blant de muslimske elitene under osmansk styre. Så da østerrikerne kom i 1878, ble også de tyske og ungarske språkene lagt til i floraen, og for at denne lingvistiske blandingen ikke skal bli alt for forvirrende – tatt i betraktning at jeg også vil bruke britiske kilder og at europeerne ofte tok i bruk franske transkripsjonsteknikker – trengs det klare retningslinjer når det gjelder standardisering av språk.³

Jeg ønsker å bevare noe av den opprinnelige språkinndelingen nevnt ovenfor, så når det gjelder islamske navn og titler vil jeg ta i bruk den *arabiske* varianten så langt den passer. Her vil det bli brukt en full translitterasjon, med markerte enfatiske konsonanter (ħ, š, ŧ, đ og ž), bokstavene *‘ayn* og *hamza* (‘ og ’) og lange vokaler markert med overstrek (ā, ī og ū). Når det gjelder ord som er spesifikke osmanske eller tyrkiske, vil jeg ta i bruk *tyrkisk* translitterasjon. Dette er problematisk, siden osmansk-tyrkisk ble skrevet med arabiske bokstaver og som oftest uten vokalisering, noe som vanskeliggjør translitterasjonen. Jeg har valgt å følge den normen som gjør osmansk-tyrkisk om til moderne tyrkisk, selv om det er flere forskjeller mellom de to språkene. Noen moderne tyrkiske bokstaver uttales ulikt de norske tilsvarende, som

---

¹ Bosnisk er mye likt serbo-kroatisk, men skiller seg fra serbo-kroatisk i dag ved å ha et større innslag av islamske ord av tyrkisk opprinnelse. Alfabetet som brukes er det latinske alfabetet, i motsetning til i Serbia, hvor det kyrilliske alfabetet brukes. Språket ble kalt bosnisk av østerrikerne opp til 1907, da myndighetene valgte å ta i bruk navnet serbo-kroatisk. "That option", skriver Fikret Karčić, "denied to the Bosniaks the right to name their own language and accelerated a decades-long struggle between the Serbs and the Croats for Bosnian land and Bosnian Muslims' souls." Se Karčić (1999), s. 96. Siden 1991 ble navnet bosnisk igjen tatt i bruk.

² Noel Malcolm (2002): *Bosnia: A Short History*, s. 101. Termen *Aljamiado*-litteratur er lånt fra liknende materiale funnet i Spania under muslimsk herredømme. Dette var litteratur på det lokale språket skrevet med arabiske bokstaver av ikke-muslimske forfattere.

³ Historiske kilder om Bosnia finnes altså på et utall språk, og en må være utenkkelig språkmektig for å ha full oversikt over feltet. Selv har jeg kun tilgang på en liten del, ettersom jeg behersker engelsk, tysk og til en viss grad arabisk, men ikke bosnisk, osmansk tyrkisk eller ungarsk.

for eksempel tyrkisk c uttales som en engelsk j. Til slutt ønsker jeg å bevare *bosnisk* i denne teksten, men da først og fremst til personnavn og helt spesifikt lokale saker. Bosnisk har også noen uttaler som skiller seg fra norsk, som at for eksempel dž uttales som en engelsk j. Ord og navn som er allment kjent skrives som normalt. Altså Istanbul, og ikke İstanbul (eller Konstantinopel, Stamboul eller Konstantiniyye), moské og ikke masjid, Koranen og ikke al-Qur'ān, etc.⁴

---

⁴ Noen merkelige sammensetninger og uklare valg vil det bli likevel, siden tro og stat, *dīn* og *dawla*, ikke alltid er like lett å skille. Jeg har for eksempel valgt å skrive navnet på sultanen som Abdulhamid II, ikke det tyrkiske Abdülhamit II (som statsoverhodet i Det osmanske riket burde bli kalt) eller ‘Abd al-Ḥamīd II (som en burde kalle kalifen, den som har den islamske rollen som Profetens etterfølger). Videre har jeg valgt å bruke det arabiske navnet på *shaykh al-Islām* (i sin kraft av å være den høyeste islamske autoritet), selv om denne stillingen også var en viktig del av det osmanske statsbyråkratiet (og burde følgelig båret navnet *seyhülislam*).

Kapittel 1: Innledning

Hvordan reagerte de muslimske elitene i Bosnia & Hercegovina på Østerrike-Ungarns okkupasjon 1878-1908?

Islam i Europa?

I april 1910 sendte en bosnisk muslim ved navn Mustafa Sabić Medanhodžić en forespørsel til de østerrikske myndighetene i Wien.⁵ Medanhodžić var nylig uteksaminert fra en av de religiøse skolene i Istanbul og var på jakt etter en jobb. Siden han var fra Bosnia & Hercegovina,⁶ som to år før var blitt annektert av dobbeltmonarkiet Østerrike-Ungarn og innlemmet i det på lik linje med andre landområder i imperiet, mente han at det var naturlig å undersøke hos de østerrikske myndighetene om det fantes noen åpninger for en nyutdannet muslimsk lærd. Derfor søkte han med dette stillingen som muezzin (bønneutroper) i statsmoskeen i imperiehovedstaden Wien, en stilling han var vel skikket til og hadde de nødvendige kvalifikasjonene til.

Dette var vanlig praksis i Det osmanske riket, hvor staten var beskytter for religionen til den grad at det var vanskelig å skille dem fra hverandre. Den osmanske sultanen var på samme tid statens overhode og muslimenes religiøse leder, *khalīfa*. En stilling i den osmanske islamske institusjonen var samtidig en stilling i den osmanske staten, underlagt sultanen og *shaykh al-Islām*, divanmedlemmet med ansvar for religiøse saker. De østerrikske myndighetene ble dermed satt i forlegenhet. For hvor de på den ene siden var forpliktet til å ivareta interessene til muslimene i Bosnia på lik linje med interessene til alle de andre innbyggerne i imperiet, var de på den andre siden nødt til å avslå Mustafa Sabić Medanhodžićs søknad på grunnlag av at *det fantes ingen moské i Wien*. Det fantes ingen moské i Wien, og det fantes heller ingen gravplass for muslimer i Wien.⁷ Dette hadde sin naturlige forklaring i at før 1878, da

---

⁵ HHStA, AR F 28, 19: Riksfinsministeriet (RFM) til utenriksministeriet (MdÄ), 12. april 1910. Dette eksempelet er ikke enestående. En annen bosnisk muslim med religiøs utdannelse, Hafiz Mustafa Medanhodžić, søkte den østerrikske staten om en stilling i Agram i 1909. *Ibid.*

⁶ Disse to tidligere osmanske provinsene ble under østerriksk okkupasjon slått sammen til én administrativ enhet, Bosnia & Hercegovina, men for enkelhets skyld bruker jeg i denne oppgaven kun navnet Bosnia som områdebetegnelse når annet ikke kommer fram av sammenhengen. Av samme grunn bruker jeg Østerrike i stedet for Østerrike-Ungarn.

⁷ Dette var et faktum det osmanske diplomatiet hyppig refererte til etter 1878. Planlegging av en muslimsk gravplass i bydelen Döbling i Wien ble iverksatt i 1893, men den gravplassen ble aldri gjort til virkelighet. Se i

Østerrike okkuperte Bosnia, fantes det strengt tatt ingen muslimer i Dobbelmonarkiet på Donau.

Den østerrikske okkupasjonen av Bosnia 1878-1908 førte til store endringer. For første gang lå landet under europeisk herredømme, og for første gang siden middelalderen var Bosnia styrt av kristne herskere. Nye holdninger måtte innarbeides: dette gjaldt for de østerrikske myndighetene, som nå måtte begynne å ta hensyn til muslimene i sitt eget rike, og til dels for de osmanske myndighetene, som i denne perioden måtte begynne å blande seg inn i andre staters suverene politikk for å beskytte muslimenes interesser.⁸

Men særlig gjaldt endringene for muslimene i Bosnia selv, en befolkning som utgjorde 38 prosent av innbyggerne i 1879.⁹ Det osmanske riket var på 1800-tallet en krympende geografisk makt. Og som dette muslimske kjempeimperiets grense mot det kristne Europa lå Bosnia i en stilling som var dypt verdsatt også som islams yttergrense – et frontkjemperland hvor innbyggerne gjennom generasjoner hadde forsvart *dār al-Islām* (islams område) mot stadig nye kristne angrep. I 1878 ble landet forhandlet bort på Berlin-konferansen og okkupert av arvefienden Østerrike, som på et felttog i 1697, under ledelse av prins Eugene av Savoy, hadde svidd av nesten hele Sarajevo.¹⁰ Og i likhet med Det osmanske riket, hvor herskerens legitimitet i stor grad var et resultat av hans islamske stilling, var keiseren av Østerrike sin rolle også definert som religiøs.¹¹

Muslimene i Bosnia ble stilt overfor en situasjon som hvordan de enn vendte på det krevde handling. Det sto om islams overlevelse som religion i Bosnia. Skulle de tilpasse seg det nye styret, og satse på at de ble hørt i viktige saker? Eller skulle de gjøre motstand mot det nye styret, og forsøke å tvinge dem til å følge muslimenes interesser? Eller var det i det hele tatt umulig for muslimene å bli værende i et land

---

HHStA, F 28, 19. Muslimene som måtte gravlegges i Wien, ble gravlagt på Zentralfriedhof, den største gravplassen i Wien, men først på 1970-tallet ble det opprettet en egen avdeling der for de muslimske døde. Den første egne muslimske gravplassen i Wien ble åpnet 3. oktober 2008. Se Rathauskorrespondenz vom 03.10.2008: "Wien: Häupl "eröffnete" ersten Islamischen Friedhof Österreichs".

⁸ 1800-tallet var en periode hvor stadig nye osmansk-dominerte områder kom under europeisk kontroll. Dette begynte i Russland, men etter hvert nærmet det seg kjerneområdene på Balkan og i Midtøsten. Etter først å ha forsøkt å konsolidere de gjenværende områdene gjennom bruk av blant annet *osmanismen*, gikk det osmanske regimet inn for en mer aktiv stilling under sultan Abdulhamid II (regjerte 1876-1909). *Khalifaens* stilling som overhode for alle verdens muslimer ble vektlagt i større grad enn før, og sultanen førte en utenrikspolitikk i tråd med dette. Se blant annet Kemal Karpat (2001): *The Politicization of Islam*.

⁹ Mark Pinson (1996): "The Muslims of Bosnia-Herzegovina Under Austro-Hungarian rule, 1878-1918", s. 93.

¹⁰ Robert Donia (2006): *Sarajevo: A Biography*, s. 24.

¹¹ Robin Okey (2001): *The Habsburg Monarchy c. 1765-1918*, s. 4. Østerrike var regjert av et katolsk dynasti, Habsburg-dynastiet, som opp til Napoleonskrigene var innsatt direkte av Paven

som ikke var islamsk, og at emigrasjon derfor var den eneste muligheten? Disse tre reaksjonene: tilpasning, motstand og migrasjon, er det jeg ønsker å studere i denne avhandlingen. Dette var strategier som ble brukt av muslimene i Bosnia til ulike tider og til ulik grad under okkupasjonen.

Problemstilling og hypoteser

I oppgaven vil jeg svare på følgende problemstilling:

Hvordan reagerte de muslimske elitene i Bosnia & Hercegovina på Østerrike-Ungarns okkupasjon 1878-1908?

Min *første hypotese* er at de muslimske elitene reagerte gjennom å ta i bruk *strategier*; og den strategien som til en hver tid ble valgt var bygget på rasjonelle valg blant alternativer.

Den *andre hypotesen* er at de muslimske elitene reagerte gjennom tre forskjellige strategier: *tilpasning, motstand og migrasjon*.

Min *tredje hypotese* er at reaksjonen kom ettersom det spredte seg en oppfatning av at den islamske lovens stilling var *svekket*.

Min *fjerde hypotese* går på at reaksjonene var en *hegemonisk makts* forsøk på å bevare sin egen stilling, på toppen av makt hierarkiet i Bosnia.

Avgrensninger

Tidsmessig har jeg valgt å fokusere på perioden 1878-1908. Den østerrikske epoken varte helt til 1918, men jeg har valgt å se på de første 30 årene. Det er snakk om en meget lang periode, så jeg har blitt nødt til å hoppe litt i tid heller enn å forsøke å produsere en sammenhengende kronologi. 1908 er likevel et naturlig skille, siden landets formelle status endret seg dette året – okkupasjonen av Bosnia ble opphevet, og landet ble annektert av Østerrike.

Når det gjelder aktører har jeg valgt å fokusere på de muslimske elitene i Bosnia. I dette valget ligger det to avgrensninger. For det første skal jeg fokusere på muslimene i Bosnia, og bare unntaksvis de to andre store nasjonale og religiøse gruppene i landet, serberne (ortodokse kristne) og kroatene (katolikker). Forholdet mellom muslimene, serberne og kroatene i Bosnia, samt forholdet mellom serberne og Serbia, med støtte i den russiske pan-slaviske politikken, og forholdet mellom

kroatene og den nasjonale bevegelsen i Zagreb har blitt behandlet godt andre steder.¹² Studier som spesialiserer seg på den muslimske opplevelsen av den østerrikske okkupasjonen er derimot sjeldnere kost. I denne studien finnes det derfor ikke, til tross for at den handler om Bosnia under østerriksk styre, noen referanse til de beryktede ”skuddene i Sarajevo” sommeren 1914 som sparket i gang 1. verdenskrig.

For det andre er det en liten gruppe av muslimene i Bosnia som er fokus for oppgaven, nemlig elitene. Grunnen til at jeg lar denne gruppen være mest framtrødende er først og fremst at det er disse som er kommet best fram i kildene jeg bruker. De muslimske elitene står fram som viktige kontaktpersoner for myndighetene, forfattere av petisjoner og ledere i politiske bevegelser. Faren med å behandle de muslimske elitene som én samlet gruppe er at en fort blir blind for de indre motsetningene. Den muslimske eliten var ikke en homogen gruppe, men har innslag av særlig to sosiale grupper: landeierne og medlemmer av ‘*ulamā*’ (de islamske lærde). Hvorvidt religiøse eller agrare spørsmål skulle prioriteres truet med å splitte det som var en noenlunde samlet muslimsk motstandsbevegelse.

Om begrep og teorier:

Normalt vil begreper og teorier redegjøres for fortløpende, men noen begreper er så sentrale for oppgaven at de må tas for seg med en gang.

Eliter, makt og hegemoni

På mange måter kan de bosniske muslimske elitene sine reaksjoner på den østerrikske okkupasjonen forstås som en maktkamp. Makt impliserer et hierarkisk forhold, hvor graden av makt i et samfunn varierer og samles på toppen. En gruppe med mye akkumulert makt kalles en elite, og eliten er relativt (og absolutt) sett mektigere enn de underordnede. Som den amerikanske samfunnsviteren Harold Lasswell uttrykte det i 1936: ”Those who get the most are *elite*; the rest are *mass*.”¹³

Den bosniske muslimske eliten, som den mektigste gruppen i det muslimske samfunnet, besto i 1878 av tre undergrupper: *landeierne*, ‘*ulamā*’ og

---

¹² Se for eksempel Robin Okey (2007): *Taming Balkan Nationalism* for en solid og ny studie av østerriksk politikk ovenfor de forskjellige (proto-)nasjonene i Bosnia.

¹³ Sitert i Peter Burke (2005): *History and Social Theory*, s. 77.

handelsentreprenører.¹⁴ De muslimske landeierne var den rikeste delen av befolkningen, og eide jorden de fleste bøndene arbeidet på. ‘Ulamā’, de muslimske lærde, hadde kontroll over de religiøse sakene, mens en gruppe rike handelsentreprenører var også inkludert i den muslimske eliten på grunn av sin rikdom. Eliter har vært viktige bestanddeler i samfunn til alle tider, også i Bosnia. I den materialistisk orienterte tradisjonen etter Marx, forstås eliter som klasseaktører. Elitenes makt var basert på både deres økonomiske og kulturelle posisjon i forhold til den underordnede gruppen.

Den økonomiske stillingen til den muslimske eliten i Bosnia var fundert på at de hadde kontroll over jordbrukslandet i Bosnia, og de fleste arbeidsplassene og mesteparten av den private kapitalen i landet var i denne gruppens hender. Dette gjaldt særlig for landeierne og handelsentreprenørene. Landeierne var den viktigste økonomiske delen av den muslimske eliten, og besto i 1910 av 9537 familier.¹⁵ Denne gruppen utgjorde kjernen av den muslimske eliten i Bosnia. Gjennom sin kontroll over jordbrukslandet og kapitalen i Bosnia, hadde denne gruppen også store sanksjonsmuligheter mot folk som motsatte seg deres makt. Eiendomsforholdene i Det osmanske riket var i 1878 regulert av osmansk lov, som var en blanding av islamsk lov (*sharī‘a*), sultanens lov (*kanūn*), og en rekke nye reformer innført i løpet av 1800-tallet. Landeierne hadde etter osmansk lov store fordeler i konflikter med bøndene, og dette overtaket ble forsøkt endret på gjentatte ganger – til stor protest fra eliten.

‘Ulamā’ sin makt var makt av en annen karakter enn landeiernes, og var basert på den kulturelle stillingen de hadde i det muslimske samfunnet. De religiøse elitene livnærte seg som oftest gjennom *waqf*-eiendom. *Waqf* var islamske legater hvor eiendom ble overlatt til religiøse og samfunnsnyttige formål, hvor inntektene fra eiendommene skulle uavkortet gå til å finansiere dette formålet og var unntatt skatt. ‘Ulamā’ rådet derfor sjelden over store personlige formuer, og kontrollerte få arbeidsplasser. Men denne gruppen måtte ofte akkumulere stor kulturell kapital for å bli ansatt i de viktige stillingene, en kapital de måtte tilegne seg gjennom lange studier ved de store lærestedene i den islamske verden. Og selv om de manglet de økonomiske sanksjonsmulighetene, hadde de i stedet mulighet til å definere hva som

---

¹⁴ Robert Donia (1981): *Islam Under the Double Eagle*, s. 6.

¹⁵ *Ibid.*, s. 6.

var riktig islamsk tro. Den religiøse elitens makt var altså basert på en kulturell (definisjons)makt. Når dette er sagt, så er denne tredelingen mellom landeiere, ‘ulamā’ og handelsentreprenører ikke absolutt. Det fantes mange eksempler på at enkeltstående familier hadde fotfeste i flere økonomiske baser. En familie kunne f.eks. samtidig ha kontroll over store landområder, administrere flere waqfer og være involvert i handel.¹⁶

Samlet sett var den muslimske eliten den absolutte hegemoniske makten i Bosnia. Denne observasjonen er basert på Antonio Gramscis teori.¹⁷ En hegemonisk makt skiller seg fra en dominant makt ved at den hegemoniske makten er basert på et samspill med dem den hersker over (subaltern) heller enn å ha en antagonistisk stilling basert på økonomiske forhold. Kort sagt kan det sies at en hegemonisk makts stilling aksepteres av de subalterne på grunn av en blanding av sanksjoner og enighet. Folket aksepterer en absolutt hegemonisk makt på bakgrunn av at denne makten skaper ro, samt at den hegemoniske makten og folket deler en oppfatning av verden – hva som er *common sense*.

I Bosnia, som i alle muslimske land, sto islam sentralt i folks bevissthet. Og hva som skilte islams land fra de vantros land, var ofte definert som områder hvor sharī‘a gjaldt. Jeg skrev over at ‘ulamā’ hadde mulighet til å definere hva som var riktig islamsk tro. Og til en viss grad kunne de også definere hva som var islamsk lov. Men selv om de lærde i teorien kunne tolke kildene for hvordan islamsk lov gjaldt i gitte tilfeller, kunne ikke dette overdrives. For det første ble islamsk lov mer og mer statisk og låst i århundrene som fulgte formingstiden i middelalderen, og under osmansk styre mistet ‘ulamā’ sin uavhengige status og ble del av statsapparatet, og med det i økende grad en del av en politisk styrt offentlighet.

For det andre var det implisitt i tolkningen av sharī‘a også alltid et spørsmål om legitimitet. For at islamsk lov skulle bli godtatt hos folk, måtte den hvile på en allmenn oppfatning om hva sharī‘a var, på en oppfatning om en rettferdighet som ikke skiller seg for mye fra et delt syn på verden.¹⁸ Sharī‘a måtte derfor ha basis i det

---

¹⁶ *Ibid.*, s. 6.

¹⁷ Se f.eks. Steve Jones (2006): *Antonio Gramsci*. Antonio Gramsci (1891-1937) skrev verkene sine i et Italia som nylig var blitt samlet og hvor det var store forskjeller mellom det fattige agrare sør og det rike industrialiserte nord. Det er verdt å merke seg at Gramsci var en revolusjonær forfatter, og han hadde en normativ tilnærming med hegemoni-begrepet. For ham var målet at arbeiderklassen skulle bli den hegemoniske makten i Italia, og underordne seg det borgerskapet som hadde den stillingen på det daværende tidspunkt.

¹⁸ Dette poenget er en videreføring av Knut Vikørs observasjon om at uttalelsene *mufīene* gir (som altså samlet sett utgjør nettopp sharī‘a), må på et allment plan ha aksept hos ”folk flest”. Se Knut Vikør (2003): *Mellom Gud og stat*, s. 140-142.

Gramsci kalte *common sense*. Det lå i elitenes makt å forsvare dette verdenssynet – ‘ulamā’ kunne definere det og landeierne forsvare det med våpen. Den muslimske eliten i Bosnia var en garantist for at den islamske loven – og med det islam selv – beholdt sin stilling i Bosnia, og det var dette som var basis for elitenes hegemoniske stilling. Vekselvirkningen mellom hegemonisk makt og subalterne folk gjør at de subalterne vil handle etter interessen til den hegemoniske makten, så lenge dette fører til stabilitet.

På bakgrunn av dette er det mulig å postulere det følgende: *Den muslimske eliten i Bosnia hadde ett felles mål: å bevare sharī‘as stilling i Bosnia som premissleverandør for samhandlingen mellom de forskjellige samfunnsklassene. Sharī‘a hadde stor legitimitet hos ”folket”, og gjennom å sikre deres egen posisjon som garantist for opprettholdelsen av sharī‘as stilling ville eliten dermed bevare sin hegemoniske stilling.*

Strategi, valg og rasjonalitet

I denne avhandlingen ønsker jeg å undersøke om tilpasning, motstand og migrasjon var strategier benyttet av de muslimske elitene i Bosnia under den østerrikske okkupasjonen. Begrepet *strategi* brukes i denne sammenhengen som *rasjonelle valg*. Valg kan foretas som individ eller som kollektiv, og må forstås som en type beslutning hvor man stiller seg bak ett eller flere gitte *alternativ*.

Videre må en stille seg spørsmålet: Impliserer alle valg en eller annen grad av rasjonalitet? Og er rasjonaliteten lik over alt? Debatten har gått mellom universalister og relativister.¹⁹ En type universalisme som har vært tatt i bruk er den såkalte Rational Choice Theory (RCT), en slags ”cost-benefit”-analyse basert på en antakelse om at mennesker tar valg etter hvor mye de vil tjene på det. Når en står ovenfor et vanskelig valg, argumenterer tilhengere av RCT for at en setter alternativene opp mot hverandre og velger det en tjener mest på. Med dette appliserer RCT en økonomisk modell til å gjelde for menneskenes handlinger.

Relativistene, på den annen side, vil hevde at rasjonalitet kan variere ut fra lokale forhold og kulturen rundt. De ønsker å framheve at kunnskap er lokalisert i den sosiale kontekst den oppstår i, og det som er rasjonelt vil da være rasjonelt nettopp i

---

¹⁹ Burke (2005), s. 117. Særlig økonomer og samfunnsvitere har stått på den universelle rasjonalitetens side og historikere og antropologer på den relativistiske rasjonalitetens, i følge Burke

denne konteksten. Det blir derfor umulig for ”oss”, som betraktere, å forstå fullt ut ”de andre”. Den relativistiske tradisjonen vil kritisere at det finnes et gap mellom rasjonell og irrasjonell oppførsel, men dette er ikke det samme som å forkaste rasjonalitet som sådan som betingende faktor i valg.

Det er et spørsmål om hva rasjonalitet innebærer. Den tyske sosiologen og filosofen Max Weber (1864-1920) skilte mellom to typer rasjonalitet:

formålsrasjonalitet og *verdirasjonalitet*.²⁰ Formålsrasjonalitet er en måte å handle på dersom en aktør har bestemte mål som han vil gjennomføre. Han er orientert mot suksess og velger de mest effektive midlene for å realisere målet. For Weber sto formålsrasjonelle handlinger som selve paradigmet på rasjonell handling, mønstereksempelet på meningsfylte handlinger.²¹ Verdirasjonalitet bruker Weber om en aktør ”(...) handler på grunnlag av en bevisst tro på den ubetingede etiske, estetiske eller religiøse *egenverdien* til en bestemt måte å forholde seg på, uavhengig av suksess. (...) Mange handlinger som er motivert ut fra ære eller religiøs tro, er av dette slaget.”²²

Begge disse typene rasjonalitet er naturligvis *idealtyper*,²³ og det gir lite mening å prøve å presse inn empiri fra en bosnisk kontekst til dem. Noen kommentarer må likevel gis. En verdirasjonell forståelse av den muslimske strategien i møtet med den østerrikske okkupasjonen, med basis i islam, ville kunne lyde slik: Det osmanske riket var et islamsk rike, det var ikke Østerrike. Det var derfor verdirasjonelt å handle i samsvar med islamske lover og tradisjoner. Men å bruke islam som forklaringsmodell er lite relevant. *Islam* i seg selv har liten verdi som årsak. Ved å hevde dette nærmer man seg et essensialistisk syn på muslimer som først og fremst tilhengere av religionen islam, deretter som økonomiske individer. Muslimer er selvsagt like komplekse alle andre mennesker. Verdi (islam) spiller en rolle, men dette må ses i sammenheng med konteksten, og hvilke andre alternativer som finnes.²⁴

---

²⁰ Harald Grimen (2003): *Samfunnsvitenskapelige tenkemåter*, s. 174-175.

²¹ Det er en slik forståelse av rasjonalitet som ligger bak RCT.

²² Grimen (2003), s. 174.

²³ Idealtyper er en webersk konstruksjon, hvor bestemte trekk blir framhevet på bekostning av andre.

²⁴ Når dette er sagt, så er det tvilsomt at Weber tilkjente islam noen form for rasjonalitet. For Weber var *rasjonalitet* og *rasjonalisering* den historiske unikheten for Europa, i følge Bryan S. Turner, og helt sentralt i den europeiske kapitalismen og skulariseringen. I en sekulær verden var religionens plass kun mellom individene, heller enn i den offentlige sfæren. Dette stod for ham i motsetning til den islamske verden, hvis juridiske orden ble styrt av *kadījustiz*, en form for irrasjonell handling hvor *qāḍīene* sto i sitt ”(...) elfenbeinstårn (...) [med] en juridisk tradisjon som ironisk nok var irrelevant for vanlige muslimers praktiske behov.” Bryan S. Turner (1974): *Weber and Islam: A Critical Study*, s. 151; Vikør (2003), s. 24.

En webersk formålsrasjonell reaksjon på den østerrikske okkupasjonen av Bosnia vil på den andre siden kunne være slik: de muslimske elitene ønsket å beholde sine stillinger, men ettersom de østerrikske myndighetene i økende grad gjorde dette vanskelig var det nødvendig å gjøre motstand mot styret for å oppnå suksess. Problemet med formålsrasjonalitet er at det fort utelukker andre motiver. Det kan tenkes at de handlet ut fra et handlingsmønster som allerede var etablert, for eksempel slik det ble hevdet av de østerrikske myndighetene: at reaksjonene på reformforsøkene til Det osmanske riket på 1800-tallet ble internalisert, og en slags grunnleggende motstandsdrift i den bosniske "folkesjelen".

Det er vanskelig å identifisere hvilke motiver de muslimske elitene i Bosnia hadde i møtet med okkupasjonen, men i postulatet ovenfor formulerte jeg det som et mål å bevare sin hegemoniske stilling i det bosniske samfunnet. Dette minner om en webersk formålsrasjonell handling, orientert mot suksess. Videre støttet de subalterne folkene opp om den hegemoniske eliten, fordi dette var en verdirasjonell handling ettersom eliten delte deres syn på at shari'a definerte hva som var islam og var forberedt på å forsvare dette synet. Det finnes altså utfordringer knyttet til begge de weberske rasjonalitetstypene. Hovedutfordringen med å bruke et begrep som strategi i denne avhandlingen blir derfor nettopp det å holde mulighetene åpne for at motivene bak tilpasning, motstand og migrasjon var en vekselvirkning mellom forskjellige typer rasjonalitet.

Disposisjon

I dette innledningskapittelet introduserer jeg temaet, klargjør hvilke kilder som har blitt brukt i arbeidet, og plasserer dette arbeidet i forhold til tidligere forskning som har blitt gjort på området. Kapittel 2 består av historisk bakgrunn opp til okkupasjonen i 1878 av de tre aktørene i området: Bosnia, Østerrike-Ungarn og Det osmanske riket. Kapittel 3 (*Systemet*) er også et bakgrunnskapittel, siden det står som en bakgrunn til hva det var de muslimske elitene hadde å reagere mot: forhold i internasjonal lov, administrativt system og ideologi.

Hoveddelen av oppgaven består av kapittel 4 (*Tilpasningen*), kapittel 5 (*Motstanden*) og kapittel 6 (*Migrasjonen*). Denne inndelingen reflekterer den andre av mine hypoteser som sier at de muslimske elitene i Bosnia reagerte på disse tre måtene på den østerrikske okkupasjonen. Det er viktig å presisere at denne inndelingen ikke

er absolutt og kategorisk, men at de ofte går over i hverandre, både kronologisk og tematisk. Denne inndelingen er ment som en måte å dele opp stoffet i på en lettfattelig måte, men er ikke ment som en absolutt forståelse av muslimenes reaksjonsmetoder. I den forvirrende situasjonen i landet etter okkupasjonen i 1878 hadde ikke de muslimske elitene valget mellom tre klart definerte alternativer hvor de så valgte én, men denne tredelingen er heller en gjenspeiling av historikerens privilegium hvor han med i lys av ettertiden kan strukturere historiens gang.

Det er likevel kronologien som har bestemt rekkefølgen på disse tre kapitlene. I begynnelsen står temaene tilpasning og motstand til dels side om side, men av disse to avtar den tilpasningsvennlige strategien først. Fra 1890-tallet blir den muslimske motstandsbevegelsen stadig mer sentral, noe som fører til at den trekker til seg medlemmer av eliten som tidligere hadde vært lojale mot myndighetene. Denne bevegelsen kulminerer rundt 1906 og opprettelsen av et muslimsk politisk parti. Disse to temaene, tilpasning og motstand, kan en derfor si følger etter hverandre. Det siste temaet, migrasjon, faller kronologisk både her og der, både tidlig og sent i okkupasjonen, og trekker inn både tilpasningsstrategien og motstandsstrategien, noe som gjør det naturlig at denne reaksjonen blir diskutert til slutt.

Etter hoveddelen blir det hele oppsummert i kapittel 7 (*Konklusjon*), hvor trådene samles og det trekkes noen slutninger. Helt til slutt følger et vedlegg med teksten til en engelsk oversettelse av konvensjonen av 21. april 1879 mellom Østerrike-Ungarn og Det osmanske riket.

Kilder og kildebruk

Primærkildene som blir tatt i bruk kommer i all hovedsak fra to steder, men er av samme natur. Det er østerrikske arkivkilder og britiske arkivkilder. I Wien har jeg hentet dokumenter fra utenriksdepartementet (k.u.k. Ministerium des kaiserliches und königliches Hauses und des Äussern – MdÄ), som er tilgjengelige ved Österreichisches Staatsarchiv avd. Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA). I HHStA fant jeg dokumenter av interesse, særlig fra okkupasjonens første dager. Dette var i første rekke diplomatiske dokumenter, dokumenter som kastet lys over forhandlingene mellom østerrikerne og osmanerne når det gjaldt hvilket mandat den østerrikske administrasjonen skulle ha.

Ansvar for Bosnia var lagt til riksføinansministeriet (Reichsfinanzministerium – RFM) i Wien, og det er i dette arkivet man vil finne mest informasjon om den østerrikske administrasjonen av Bosnia. Men etter første verdenskrig ble dette arkivet flyttet fra Wien til Beograd (som da var blitt hovedstad i Jugoslavia), og senere til Sarajevo, hvor det nå er en del av Nasjonalarkivet. Jeg har ikke vært på feltarbeid i Sarajevo under arbeidet med denne avhandlingen, men heller tatt i bruk *Borba Muslimana Bosne i Hercegovine za vjersku vakufsko-mearifsku autonomiju (BMA)*, en kildesamling med østerriksk arkivmateriale satt sammen av Ferdo Hauptmann og publisert i 1967 i Sarajevo. *BMA* inneholder arkivmateriale som spenner fra 1894 til 1909, med hovedvekt på tidlig 1900-tall, og fokuserer på utviklingen av den muslimske motstandsbevegelsen i Bosnia mot et politisk parti. Dette verket vil derfor i størst grad bli tatt i bruk i kapittel 5.

I London har jeg hentet kilder fra utenriksdepartementet (Foreign Office – FO) som er tilgjengelige hos The National Archives i Kew. Dette er i første rekke rapporter FO har mottatt fra den britiske konsulen i Sarajevo, Edward Bothamley Freeman.²⁵ I 1878 sto Bosnia i verdensbegivenhetenes sentrum, og Freeman opplevde den østerrikske okkupasjonen på nært hold. Han rapporterte hyppig om hendelsene i Bosnia, basert på egne observasjoner og informasjon fra lokale informanter. På denne måten kommer Freeman tett innpå de lokale hendelsene, og hans rapporter har med det en stor grad av autoritet. Men det er likevel kildekritiske problemer knyttet til å bruke Freeman, blant annet er hans syn på muslimer og islam problematisk. En annen type kilde jeg fant i London er Edward Freemans private dagbøker, som ble deponert i British Library i 1971 av Freemans datter Elsa. Disse bøkene er tettskrevne beretninger om hvordan en konsuls liv artet seg, med detaljerte beskrivelser av været, aftensunderholdning, og jakt- og rideturer. Freeman skrev lite om hendelser ut over det private i dagbøkene sine, men han brukte en del plass på å skrive om sine forbindelser.

De fleste av kildene jeg har arbeidet med er offentlige kilder av diplomatisk natur, og til disse kildene er det stort sett de samme kildekritiske krav som stilles. Det er ikke snakk om et fast og rigid system av metodikk, men heller et sett punkter som

---

²⁵ Edward B. Freeman (1838-1921) tjenestegjorde ved de britiske konsulatene i Diyarbekir og Sarajevo 1858-1876, og en stund som vise-konsul i Mostar. Fra 1876 hadde han stillingen som konsul og generalkonsul ved de britiske konsulatet i Sarajevo inntil han trådte ut av utenriksstjenesten i 1905. Edward Bothamley Freeman må ikke forveksles med den samtidige britiske historikeren Edward Augustus Freeman (1823-1892), som blant annet ga ut boken *The Ottoman Power in Europe: Its Nature, Its Growth, Its Decline, Etc* i 1877.

gjør en oppmerksom på problematiske trekk ved kilden.²⁶ En kritisk holdning til hva som er kildens *formål*, og hvordan den ble *produsert* bidrar til å kunne tolke dem bedre.

Når det gjelder kildenes formål, kan det slås fast at de østerrikske kildene fra HHStA ble produsert fra øverste hold, fra utenriksministerens kontor og av og til med keiserens innblanding. Derfor har de muligens et normativt preg – hvordan det *burde* være i Bosnia heller enn beskrivelser av situasjonen slik den var. Dokumentene som er samlet i *BMA* var produserte både lokalt i Bosnia og sentralt i Wien, og kildene i denne samlingen kommer derfor tettere innpå de lokale forholdene i landet. Britiske kilder var ikke en del av en lokal administrasjon, men heller en del av det utenrikspolitiske apparatet til en fremmed statsmakt. Forfatteren av rapportene sto derfor friere til å rapportere, noe som kan komme historikeren til gode. Gjennom å bruke britiske kilder har jeg først og fremst fått informasjon jeg ikke ville fått andre steder, men Freemans rapporter har også fungert som et korrektiv til de østerrikske kildene.

Under hvilke omstendigheter produksjonen av kilden fant sted er også viktig. Gitt kildenes offisielle status, kan vi ta det for gitt at de er ekte, men kildenes *opphav* har tidvis vært problematisk i arbeidet med denne oppgaven. Ved flere anledninger har det blitt foreslått, av blant andre Freeman, at østerrikske ”skyggeskrivere” har tatt vesentlig del i produksjonen av deklarasjonene og publikasjonene som ble skrevet av de bosniske muslimske elitene for å erklære deres hengivenhet til det østerrikske styret. Spørsmålet – som riktignok er vanskelig å besvare – er hvorvidt det forelå ferdige utkast som en så og si bare skulle skrive under på, eller om det heller var den implisitte trusselen om maktbruk dersom en slik deklarasjon ikke ble skrevet som lå bak. En annen problematikk ved bruk av disse kildene er bruk av informanter. Både de østerrikske myndighetene og den britiske konsulen brukte ofte informanter da de skrev om forhold i Bosnia. Forfatteren av dokumentet var da avhengig av en annens øyenvitneskildring og hadde derfor ofte ikke selv direkte kontakt med forholdene han beskrev.²⁷

---

²⁶ I boken *Fortida er ikke hva den en gang var* setter Knut Kjeldstadli opp et rammeverk av fire enkle spørsmål: (i) *Hvilke kilder har vi for å belyse et spørsmål?* (ii) *Hva er de kildene vi har for oss?* (iii) *Hva står i kildene?* (iv) *Hva kan vi bruke dem til?* Knut Kjeldstadli (1999): *Fortida er ikke hva den en gang var*, s. 169-181.

²⁷ I Edward Freemans tilfelle er det mulig å si noe om hvem han omgikk. I dagbøkene i British Library noterte han ned hvem han møtte og snakket med. Inntrykket en sitter igjen med, som det nok sømmer seg for en konsul, er at Freeman vanket i kretsen rundt makthaverne. Dette forsterkes av en liste over hans kontakter, påbegynt 1894 og oppdatert til 1904. Listen inneholder 255 navn, er alfabetisert etter etternavn, påført hvilken tittel

Et siste punkt er om kilden har en *tendens*. Er det et bias i kilden? Gjennom å behandle europeiske kilder i denne konteksten er det viktig å ha for seg det hierarkiske forholdet mellom okkupant og okkupert i denne perioden. Bosnia var en østerriksk koloni, og kildene bærer preg av dette. I 1978 kom Edward Saids *Orientalism* ut, hvor han kritiserte orientalismen på tre punkter fra et post-kolonialt og post-moderne ståsted.²⁸ Said har blitt kritisert på en rekke punkter.²⁹ En av de skarpeste kritikkene var at han ikke tok med tysk orientalisme i sin studie. Said tok heller ikke med østerriksk orientalisme. Men selv om Østerrike og Tyskland deler samme språk, var østerriksk orientalisme i en annen stilling enn den tyske. Etter 1878 var Bosnia en østerriksk koloni, og med det var behovet for kontroll til stede. Said nevner heller ikke Bosnia spesielt i *Orientalism*, men europeiske forfattere og politikere behandlet Balkan på samme måte som andre deler av Det osmanske riket, som et bilde av ”de andre”, og flere forfattere har behandlet temaet orientalisme i Bosnia.³⁰ Både britiske og østerrikske kilder fra denne tiden fremviser et syn på muslimer og islam som var vanlig for den tiden de ble skrevet.³¹

Eksisterende litteratur

Det finnes mye litteratur om Bosnia på europeiske språk siden landet og området rundt har vært sentralt i flere begivenheter som har fått internasjonal oppmerksomhet. I 1875 hadde man den såkalte Bosnia-krisen som ledet opp til Berlinkonferansen i 1878 og i 1908 hadde man Den bosniske anneksjonskrisen, to kriser som har blitt grundig behandlet fra et overnasjonalt perspektiv av diplomati-historikere.³²

---

kontakten har og hvilket år kontakten forlot Bosnia. Et flertall er offiserer i den Østerrike-Ungarns hær. En rask optelling viser at 158 av de 255 kontaktene (62 %) har offiserstitler. En viktig informant ser ut til å ha vært en sveitsisk lege bosatt i Sarajevo, ved navn Dr. Josef Kötschet. Se BL, Mss. 59770: E. Freemans *Visiting List, 1894*.

²⁸ Edward W. Said (2003): *Orientalism*. Disse er, kort oppsummert, (i) orientalismen er en vestlig diskurs, og at kategorien Orienten i den sammenheng er konstruert og essensialisert av vestlige orientalister; (ii) gjennom å kontrollere kunnskapen om Orienten, kontrollerer de også makten – det er dermed en direkte sammenheng mellom orientalismen og imperialismen; (iii) orientalismen opererer med et institusjonalisert skille mellom ”oss” og ”dem”, noe som er et uttrykk for en innebygget rasisme

²⁹ Se bl.a. A.L. Macfie (2002): *Orientalism*, for en god oppsummering av debatten etter *Orientalism* kom ut.

³⁰ Se bl.a. Milica Bakić-Hayden & Robert M. Hayden (1992): ”Orientalist Variations on the Theme ’Balkans’”; Robin Okey (2007): *Taming Balkan Nationalism*; Mark Mazower (2001): *The Balkans*; og Tone Bringa (1996): *Being Muslim the Bosnian Way*.

³¹ Konsul Freeman kunne for eksempel skrive ”The outward manifestations of orientals on such occasions frequently belie their real feelings.” TNA, FO 7/1057: Freeman til FO, 27. juni 1883. Når det gjelder det østerrikske synet på muslimer og islam i Bosnia, som det ble fremvist av riksfinsminister og balkanolog Benjamin von Kállay, så vil dette bli behandlet i kapittel 3.

³² Thorleif Dahl (1891-1967), norsk historiker, reklamemann og grunnleggeren av Thorleif Dahls kulturbibliotek, skrev i 1919 hovedoppgave i historie om Bosnia i de to krisene i 1875 og 1908. Se Thorleif Dahl (1994): *Bosnia og Hercegovina 1875-1909: En utenrikspolitisk studie*. Studien dukket opp blant Dahls etterlatte dokumenter og

Hendelsene på Balkan 1992-95, hvor *bosnjakkene*³³ løsrivelse fra Jugoslavia førte til borgerkrig og muslimsk folkemord, brakte Bosnia fram i lyset igjen. Dette har også fått en ny generasjon vestlige akademikere til å bli interessert i Bosnia, og resultatet var et oppsving i mengden litteratur om landet. Denne historieskrivningen har ofte et implisitt eller eksplisitt mål om å legitimere muslimenes faktiske eksistens i Bosnia, i en tid hvor denne eksistensen virket truet.³⁴

Det finnes flere gode oversiktsverk over Balkans og Bosnias historie. I denne oppgaven har jeg i første rekke benyttet meg av Barbara Jelavichs to-bindsværk om Balkans historie og Noel Malcolms oversikt over Bosnias historie: *Bosnia: A Short History*.³⁵ Jelavichs verk står som et standardverk om Balkans historie, og beskriver godt oppkomsten av de nasjonale bevegelsene som kjennetegnet politikken på Balkan på 1800- og 1900-tallet. Men dette er kanskje også verkets svakhet; ved at oppkomsten av disse bevegelsene dominerer narrativen blir de alternative forklaringene ignorert, og resultatet blir en *teleologisk* historieforståelse hvor målet (opprettelsen av nasjonalstaten) gjennomsyrrer hele historien.

Noel Malcolms bok ble utgitt i 1994 i spesiell politisk kontekst, nor som førte til at den fikk stor oppmerksomhet. Malcolm var utenriksredaktør for det britiske tidsskriftet *The Spectator* og spaltist for avisen *Daily Telegraph* i London.³⁶ Begge disse publikasjonene er kjente for sitt konservative ståsted og tilknytning til det konservative partiet i Storbritannia. Da detaljer fra krigen 1992-95 begynte å nå ut, var han en av de sterkeste kritikerne av den britiske utenrikspolitikken. Myndighetene kalte krigen en borgerkrig mellom fraksjoner som alltid hadde vært i strid med hverandre (altså muslimer og kristne) og et indre jugoslavsk anliggende.³⁷ Malcolm og hans meningsfeller kritiserte myndighetene for å være unnfallende i bosnjakkene

---

utgitt i 1994, med "(...) en tittel som kaller på dagens bloddyppende fjernsynsbilder." Asbjørn Aarnes i *Ibid.*, s. 8.

³³ Bosnjakkene (ar. bushnāk, tyr. boşnaklar) er en betegnelse på den muslimske nasjonen i Bosnia, som den tredje nasjonen sammen med serberne og kroatene.

³⁴ Se f.eks. Mark Pinson (red.) (1996): *The Muslims of Bosnia-Herzegovina: Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*. Harvard-professor Roy Mottadeheh skriver her i innledningen at: "To put it bluntly, I believe that we in the West would have been awakened to the plight of the Muslims of Bosnia and Herzegovina much sooner precisely if they had not been Muslims. Whether one accepts this analysis or rejects it, this book offers the intelligent lay reader a continuous history of the Muslims of this region by highly qualified specialists. To my knowledge, we have no other such book in English." *Ibid.*, s. viii.

³⁵ Barbara Jelavich (1985): *History of the Balkans vol. 1: The Eighteenth and Nineteenth Centuries*; Barbara Jelavich (1983): *History of the Balkans vol. 2: The Twentieth Century*; og Noel Malcolm (2002): *Bosnia: A Short History*.

³⁶ I dag er Noel Malcolm tilknyttet The Bosnian Institute, en organisasjon i London som publiserer og forsker på Bosnia- og Balkan-relaterte emner.

³⁷ Noel Malcolm (2002): *Bosnia: A Short Story*, s. 234-252.

rett til å danne sin egen nasjon. Malcolms bok bør derfor ikke bare leses som et forsvarsskrift for den nye nasjonen Bosnia, men også som en knusende kritikk av britisk utenrikspolitikk.

Etter hvert som man nærmer seg temaet i denne avhandlingen blir det færre bøker. Peter F. Sugar har skrevet om industrialiseringen av Bosnia under østerriksk styre, et verk som regnes som det første om Bosnia i denne perioden.³⁸ Robin Okey har skrevet en bok om den østerrikske kulturpolitikken i Bosnia 1878-1918, og behandler alle de tre etno-religiøse gruppene for seg.³⁹

Når det gjelder monografier om muslimer i Bosnia under østerriksk okkupasjon, så er det vanskelig å finne på europeiske språk. Denne avhandlingen står likevel på skuldrene til to bøker, skrevet av henholdsvis Robert Donia og Fikret Karčić.⁴⁰ Den amerikanske historikeren Robert Donias bok fra 1981 er den første studien om muslimene i Bosnia under Østerrike på engelsk, og Donia har blitt kalt ”(...) one of the major students of Bosnian Muslims in this period.”⁴¹ Verket tar for seg politiseringen av de muslimske elitene i Bosnia, og argumenterer for at denne primært var et resultat av nettverksbygging og konflikt mellom lokale fraksjoner i forskjellige byer, heller enn et resultat av de store sosiale endringene under østerriksk styre.⁴² Ved hjelp av grundige kildestudier i østerrikske arkiv, viser Robert Donia i denne boken framveksten av en ny politisk kultur i Bosnia, med mål om større grad av autonomi i religiøse, kulturelle og agrare spørsmål.

Donia stiller seg delvis bak det som var den rådende oppfatningen blant jugoslaviske marxistiske historikere.⁴³ Disse ser den muslimske motstandsbevegelsen og opprettelsen av det muslimske politiske partiet som klasseaktørers arbeid for å oppnå politiske fordeler. De understreker bevegelsens konservative karakter og de muslimske landeierens dominerende posisjon. Donia er enig i at denne gruppen dominerte, men han har likevel to innvendinger. For det første ønsker han å vektlegge at det fantes vesentlige forskjeller innenfor den muslimske eliten, både økonomisk, sosialt og geografisk. Og for det andre anerkjenner han at også krefter utenfor den

---

³⁸ Peter F. Sugar (1963): *The Industrialization of Bosnia-Herzegovina, 1878-1918*.

³⁹ Robin Okey (2007): *Taming Balkan Nationalism*.

⁴⁰ Robert Donia (1981): *Islam Under the Double Eagle*; og Fikret Karčić (1999): *The Bosniaks and the Challenges of Modernity*.

⁴¹ Pinson (1996), s. 89.

⁴² Donia (1981), s. xv. Donia tar i bruk en nederlandske antropologen Jeremy Boissevains teorier om ”personlige nettverk”.

⁴³ *Ibid.*, s. 190-194. Donia lister opp navn som Mustafa Imamović, Dževad Juzbašić og Nusret Šehić som de viktigste.

muslimske eliten muliggjorde muslimsk politisk mobilisering. De østerrikske myndighetene blandet seg inn og delvis styrte retningen motstanden gikk, men også de lavere klassene la press på elitene for at de skulle handle politisk.

Fikret Karčić er en bosnisk historiker og jurist, og ansatt ved det juridiske fakultet ved Universitetet i Sarajevo. Boken hans er skrevet mellom 1995 og 1999 ved International Islamic University Malaysia på grunn av den vanskelige situasjonen for historisk forskning i Bosnia etter krigen, og den er skrevet på engelsk for å nå et internasjonalt publikum.⁴⁴ Denne boken er derfor det nærmeste jeg kommer nasjonal bosnisk historiografi, og den er tett knyttet til det muslimske etablissementet i Bosnia.⁴⁵ Karčićs narrativ er emosjonell og klar: her skriver han historien om bosnjakkenes nasjon og deres inntreden inn i Europas mangfold av nasjoner. Som nevnt over er mesteparten av litteraturen rundt Bosnia en slik form for nasjonalistisk historieskrivning, men forskjellen er den at Karčić gjør det på en mer normativ (og nesten aggressiv) måte. Han går for eksempel ikke av veien for å beskrive historiske hendelser som *riktige* i et politisk perspektiv,⁴⁶ eller at serberne og kroatene sine nasjonsprosjekt hindret bosnjakkene i deres eget, og

”The Muslims’ failure to establish themselves as a Bosniak nation prevented the homogenization of Bosniaks and enabled subsequent regimes to treat them as a religious minority or nationally unconscious entity. Furthermore, during the genocidal war of 1992-1995, it enabled their enemies and indifferent public opinion to call a campaign [sic] of national extermination a ”religious conflict” – an attempt to justify apathy in the face of one of the worst crimes in contemporary history.”⁴⁷

Det er liekvel ikke tvil om at dette er et akademisk arbeid og et stykke god faglitteratur. Moderniseringen av Bosnia er hovedtemaet, en prosess han argumenterer for at startet med innføringen av *tanzimat*-reformene på 1830-tallet.⁴⁸ Med den østerrikske okkupasjonen ble europeisk kultur referanseramme for moderniseringen av Bosnia, og de førti årene under østerriksk herredømme endret det muslimske samfunnet til det ugjenkjennelige.

---

⁴⁴ Fikret Karčić (1999): *The Bosniaks and the Challenges of Modernity*, s. 7. Han skriver: ”(...) library collections in Bosnia were either destroyed or not easily accessible, communication not regular and some personal links lost.”

⁴⁵ Boken er gitt ut på et islamsk forlag, el-Kalem, som er forlaget til Riyasat – det muslimske samfunnet i Bosnia med *ra’īs al-‘ulamā’* som øverste leder

⁴⁶ Karčić (1999), s. 123.

⁴⁷ *Ibid.*, s. 103.

⁴⁸ *Ibid.*, s. 155.

Men den viktigste delen av arbeidet hans er de muslimske intellektuelle responsene på moderniseringen og europiseringen. Gjennom å bruke bosniske, tyrkiske og arabiske originalkilder, beskriver han hvordan muslimske lærde skrev om okkupasjonen. Dette har, som han selv skriver i innledningen, tidligere ikke blitt systematisk forsket på.⁴⁹ Det er ingen ny historie om moderniseringen av Bosnia Fikret Karčić vil skrive, men han vil undersøke en annen dimensjon av den. Dette gjør han også gjennom å sammenlikne Bosnia med andre islamske land, for som han skriver: "Issues dealt with by Bosniak intellectuals during the Hapsburg era correspond to the most frequently discussed topics among other Muslim nations living under non-Muslim rule."⁵⁰ På dette nivået er derfor Karčićs bok en generell studie i muslimske responser på utfordringen den europeiske imperialismen medførte, med muslimene i Bosnia som case.

Donia og Karčićs bøker er på mange måter svært ulike, men de utfyller hverandre ganske godt. Opptattheten av å forsvare eksistensen av en muslimsk nasjon i Bosnia har jeg nevnt før, og det går igjen i ulik grad i disse to verkene. De er skrevet i to forskjellige politiske kontekster: Donia forholdt seg til en jugoslavisk samtid (1981),⁵¹ mens Karčić skrev i den umiddelbare og emosjonelle tiden etter krigen 1992-95. Videre er verkene ganske ulike, Donia har et materialistisk ståsted, hvor han identifiserer den muslimske eliten som klasseaktører, mens Karčić skriver en form for idé- og kulturhistorie, og identifiserer de bosniske lærdes reaksjoner som en del av en felles-islamsk reaksjon på moderniseringen i kjølvannet av Europas inntog i den islamske verden.

Kort oppsummert, mener jeg at begge disse innfallsvinklene er viktige. Denne avhandlingen går derfor inn for en materialistisk forståelse av de muslimske elitene som klasseaktører gjennom å anerkjenne at basisen for makten deres var akkumulert kapital. Men kulturens rolle, med det i første rekke islam, er også viktig. Til slutt må jeg vedkjenne at denne avhandlingen er et innlegg i den pågående (meta)debatten om den muslimske nasjonen i Bosnia gjennom å skrive om muslimene i Bosnia 1878-1908 behandler dem som en samlet gruppe, med til dels felles mål.

---

⁴⁹ *Ibid.*, s. 16.

⁵⁰ *Ibid.*, 2. 159.

⁵¹ I Jugoslavia måtte alle markere seg som enten serbere, kroater eller jugoslaver i nasjonalitetsboksen i offentlige papirer og folketellinger fram til 1971, da en kunne markere "Muslim, in the sense of a nation". Ernest Gellner (2006): *Nations and Nationalism*, s. 70; Malcolm (2002), s. 199.

Kapittel 2: Historisk bakgrunn

En tredelt historie.

Innledning

For å skrive en historisk bakgrunn for den østerrikske okkupasjonen av Bosnia 1878-1908, er det tre parallelle utviklingslinjer som må følges opp. For det første er det naturligvis historien til Bosnia, som er det området som er fokus for oppgaven. Men det er også to andre områder som er sentrale. Det er derfor viktig å ha med seg noen linjer i den historiske bakgrunnen til den statsmakten som taper terreng i Bosnia, Det osmanske riket, samt noen linjer i historien til den statsmakten som vinner terreng, Østerrike-Ungarn.

I et teleologisk perspektiv, hvor Det osmanske rikets senere historie blir sett på som en eneste nedgangshistorie mot et punkt hvor utslettelsen av imperiet kun var et spørsmål som de europeiske maktene bestemte over, var det var likeledes uunngåelig at en av de europeiske maktene ville ta over i den forlatte maktsfæren (spørsmålet var hvilken europeisk makt – dette er *The Eastern Question*-litteraturens hovedkjerne). I et slikt perspektiv får man et inntrykk av at Bosnias skjebne lå i andres hender – i skvis mellom to maktsfærer, to multinasjonale imperier. Dette er en framstilling av historien som har blitt mye kritisert – med rette – og et ensidig fokus på stormaktspolitikk er ikke lenger noen farbar vei å gå. Likevel illustrerer det – i tillegg til interne utviklingslinjer, som også vil bli diskutert her – at Bosnia var en viktig brikke i den europeiske stormaktspolitikken på slutten av 1800-tallet, og ikke minst at de internasjonale aktørene var bevisst dette.

Østerrike-Ungarn opp til 1878

Det habsburgske riket var et av Europas store imperier. Habsburgerne var et tysk dynasti som i løpet av middelalderen og tidlig moderne tid la under seg store deler av Sentral- og Øst-Europa.⁵² Flere av disse områdene ble erobret fra Det osmanske riket,

---

⁵² På et tidspunkt hadde Habsburg-huset også dyastisk kontroll over blant annet Spania og Nederlandene. For historien til Det habsburgske imperium, se bl.a. Robin Okey (2001): *The Habsburg Monarchy c. 1765-1918*.

som opp til 1700-tallet hadde kontroll over hele Balkan opp til Budapest.⁵³ Den habsburgske ”gjenerobringen” fra muslimene fra beleiringen av Wien i 1683 og utover, hadde karakter av å være en religionskrig mellom to erkefiender – kristendommen og islam – og dette var med på å konsolidere habsburgernes styre over lokale kristne eliter.⁵⁴ De områdene som ble lagt under Wien på denne tiden var befolket av forskjellige folkegrupper, i tillegg til tyskere bodde det blant annet en stor mengde magyarer og forskjellige slaviske folkeslag der.

De nasjonalistiske bevegelsene som vokste fram i Europa på 1800-tallet krevde at lokale nasjonale eliter skulle få større makt i statsstyret. De ungarske magyarene, som var det lokale aristokratiet, var den sterkeste ikke-statlige makten i Ungarn, og hadde rollen som den hegemoniske eliten i Ungarn – på samme måte som de muslimske elitene i Bosnia.⁵⁵ Magyar-elitene ønsket større grad av selvstyre, og dette kravet, sammen med kravene fra andre lokale nasjonale eliter, førte til at Det habsburgske imperiet ble plaget av indre uro og i stadig større grad fragmentert.

Ved *Ausgleich* (kompromisset) i 1867 ble Ungarn likestilt med Østerrike, og imperiet ble et konstitusjonelt dobbeltmonarki under keiser Franz Josef og gitt navnet Østerrike-Ungarn (se kart 1).⁵⁶ Så da Bosnia ble okkupert i 1878 var det tidligere Habsburgerimperiet derfor styrt av tre til dels parallelle institusjoner.⁵⁷ På toppen fantes imperieadministrasjonen med de felles ministeriene for utenrikssaker, krig og finans, sammen med Franz Josef, som var keiser i Østerrike og konge i Ungarn og den viktigste samlende skikkelsen i monarkiet. Under dette nivået fulgte de nasjonale administrasjonene i Østerrike og i Ungarn, som med henholdsvis tysk og ungarsk statspråk fikk ansvar for alle andre funksjoner enn de tre utenriks, krig og finans.

De habsburgske imperieområdene ble videre fordelt mellom Østerrike og Ungarn. Østerrike fikk tildelt jurisdiksjonen over de slaviske områdene Bukovina, Dalmatia og Kroatia-Slovenia, men størsteparten av imperiets kroater, serbere og rumenere ble underlagt Ungarns jurisdiksjon. Denne fordelingen førte til en konflikt mellom Østerrike og Ungarn da det ble klart at Bosnia skulle okkuperes.⁵⁸

---

⁵³ Osmanske tropper hadde til og med beleiret Wien to ganger, i 1529 og 1683.

⁵⁴ Robin Okey (2001): *The Habsburg Monarchy c. 1765-1918*, s. 4. Som et katolsk dynasti med herskerlegitimitet derivert fra selveste paven, var det lettere for habsburgerne å konsolidere styret sitt over områdene i de styrte over. Trusselen fra islam var også en vesentlig del av dette styrets legitimitet, siden det kun var Det habsburgske riket som lyktes i å slå tilbake tyrkerne.

⁵⁵ *Ibid.*, s. 312.

⁵⁶ Monarken, som i hele perioden 1848-1916 var Franz Josef I, var keiser i Østerrike og konge av Ungarn.

⁵⁷ Barbara Jelavich (1983): *History of the Balkans vol. 2: Twentieth Century*, s. 51.

⁵⁸ Se neste kapittel.

Kart 1: Bosnia i internasjonal kontekst, ca. 1900.
Hentet fra Robin Okey (2007): *Taming Balkan Nationalism*, s. xv.

Østerrike-Ungarns utenrikspolitikk etter 1867 var hovedsakelig rettet mot Balkan. Etersom Tyskland blokkerte den nordlige grensen,⁵⁹ Italia den vestlige og Russland den østlige grensen, var Balkan den eneste veien imperiet kunne ekspandere.⁶⁰ I tillegg bød den russisk-støttede serbiske nasjonalismen på problemer for de østerrikske myndighetene. Med en sterk slavisk stat som førte en pan-slavisk ideologi rett over grensen i sør, fryktet Ballhausplatz⁶¹ at det ville føre til at også de slaviske elementene i deres eget land ville skape uro.

⁵⁹ Tyskland ble samlet på midten av 1800-tallet, og under den prøyssiske kansler Bismarck markerte de seg som en av de mektigste nye stormaktene i Europa gjennom to kriger – én mot Østerrike i 1866 og én mot Frankrike i 1870-71. Ved utbruddet av 1. verdenskrig i 1914 var Storbritannia og Tyskland de to mektigste statene på det europeiske kartet.

⁶⁰ I postkolonial teori blir gjerne et imperium sett på som om det er ekspanderende av natur. Imperiet blir drevet av en trang til å legge nye områder under seg og dominere dem – enten fysisk eller økonomisk. Se Robert J. C. Young (2001): *Postcolonialism: An Historical Introduction*, s. 17.

⁶¹ Ballhausplatz i Wien var adressen hvor utenriksministeriet og resten av det østerrikske statsapparatet lå, i umiddelbar nærhet til det keiserlige palasset. Begrepet *Ballhausplatz* brukes derfor i litteraturen som et diplomatisk begrep og synonym til de østerrikske myndighetene, på samme måte som begrepet *The Porte* (*Die Pforte*) ofte brukes om de osmanske myndighetene.

Østerrike var derfor lenge tilhenger av den diplomatiske linjen som gikk inn for å bevare Det osmanske riket sin innflytelse på Balkan – siden alternativene virket mindre gunstige. Men også dette endret seg. Østerrikske øynene falt stadig sterkere på Bosnia, og østerrikske militære utarbeidet verk om landets infrastruktur og samfunn i tilfelle militær okkupasjon.⁶² I 1875 ble det såkalte ”Andrássy-notatet” presentert.⁶³ Notatet hadde navn etter den østerrikske utenriksminister Julius Andrássy, og i notatet ble det med østerriksk og russisk støtte åpnet opp for østerriksk dominans i Bosnia dersom *status quo* på Balkan skulle endres. Da Bosnia-krisen og den tyrkisk-russiske krigen 1877-78 faktisk endret status quo, var det derfor en oppfatning blant de europeiske stormaktene at Østerrike hadde ”førsteretten” på Bosnia.

Det osmanske riket opp til 1878

Historien til Det osmanske riket etter 1683, da osmanske styrker beleiret Wien og imperiet var på sitt største i utstrekning, er en historie om militære tilbakeslag og territorial sammentrekning. Grunnene til Det osmanske rikets tilbakegang var først og fremst militære. Imperiets geopolitiske stilling førte til at det ble offer for andre imperiers ekspansjon, både landbaserte (Russland og i noen grad Østerrike) og sjøbaserte (Frankrike og i noen grad Storbritannia).

De osmanske myndighetene forsøkte å svare på denne svekkelsen gjennom å innføre to endringer: en ny utenrikspolitikk og et program av interne reformer.⁶⁴ Det var åpenbart at Det osmanske riket ikke kunne stå imot det militære presset alene, og i utenrikspolitikken søkte de seg til allierte som kunne garantere rikets eksistens. Denne allierte var Storbritannia, som hadde interesse av å beskytte egne interesser i Middelhavet, og fra 1830-tallet av begynte britene å støtte Det osmanske rikets ”uavhengighet og integritet”.⁶⁵ Spørsmålet om Det osmanske rikets framtid, *The Eastern Question*, var et av de store temaene i europeisk diplomati.

Men den osmanske svekkelsen var også intern. Dette hadde sammenheng med stansen i ekspansjonen og den militære tilbaketrekningen. Så lenge Det osmanske

---

⁶² Et slikt verk er Gustav Thoemmel (1867): *Geschichtliche, politische und topografisch-statistische Beschreibung des Vilajet Bosnien das ist das eigentliche Bosnien, nebst türkisch Croatien, der Hercegovina und Rascien.*

⁶³ F.A.K. Yasamee (1996): *Ottoman Diplomacy*, s. 14.

⁶⁴ *Ibid.*, s. 7.

⁶⁵ Denne politikken ble også støttet av Østerrike etter at ”gjenerobringen” var stanset opp, og Russland var utpekt som hovedfiende. Dette standpunktet har blitt kalt ”den varigste europeiske doktrinen om Midtøsten i moderne tid.” Se Elie Kedourie (1981): *England and the Middle East*, s. 10.

riket erobret ny jord favoriserte det en mobil og fleksibel krigerklasse som ikke slo seg til på et sted og etablerte seg.⁶⁶ Jorden som ble erobret var eid av staten (*miri*), og ble delt ut i *timarer* til *sipahier* som til gjengjeld skulle bidra med soldater til hærtoktene. Men da ekspansjonen stanset opp, slo disse seg heller ned på timarene sine på permanent basis. Jordens status som *miri* gikk gradvis over til *mulk* (jord i privat eie). Denne gruppen av landeiere hadde en sterk stilling i provinsene, og handlet i stadig større grad i løpet av 1600- og 1700-tallet autonomt fra sentralmakten i Istanbul.⁶⁷ Store deler av imperiet falt under den politiske kontrollen til dynastiske eliter i provinsene og flere steder var janitsjarene, de osmanske elitetroppene, sentrale i motstanden mot sentrum.

Den andre responsen på den osmanske svekkelsen, innføringen av interne reformer, var derfor et forsøk fra statsmaktens side å gjenvinne en større grad av sentral kontroll. Sultan Selim III (1789-1807) forsøkte å innføre reformer etter europeisk mønster, men motstanden fra blant annet janitsjarene ble for sterk. I 1826 lyktes det sultan Mehmed II (1808-39) å knuse janitsjarene og han satte i gang nye reformer for å utbedre blant annet utdanning, rettsvesen og administrasjon.⁶⁸

Da sønnen hans, Abdulmecid I (1839-61), ble satt på tronen, ga han en offentlig uttalelse som senere ble vært kjent som Gülhane-ediktet. Dette var en indikasjon på den nye reformistiske linjen til de osmanske myndighetene.⁶⁹ Abdulmecid pekte ut reformvennlige administratorer til å ta seg av reformene og planleggingen av dem. Disse var kjent som ”mennene av *tanzimat*” (tyr. *tanzimatçılar* – de som setter ting i orden), og epoken fra 1839 til 1871, da den siste av mennene døde, har blitt kjent som *tanzimat*-perioden.⁷⁰

Tanzimat tok sikte på å endre store deler av det osmanske samfunnet. Økonomi, utdanning, militærvesen og rettsvesen var noen av områdene som ble forsøkt reformert i denne perioden. En annen reform var forsøket på å forbedre provinsadministrasjonene gjennom sentraliseringstiltak og standardisering fra 1853 og utover.⁷¹ Reformtiden møtte ofte motstand fra lokale eliter, og mange kritiserte reformistene for å bli vestlige og å snu seg bort fra islam. Men moderniseringen av

---

⁶⁶ Donald Quataert (2005): *The Ottoman Empire 1700-1922*, s. 29.

⁶⁷ *Ibid.*, s. 46.

⁶⁸ Justin McCarthy (1997): *The Ottoman Turks*, s. 293; M. Şükrü Hanioğlu (2008): *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, s. 60-61.

⁶⁹ Hanioğlu (2008), s. 72.

⁷⁰ McCarthy (1997), s. 296.

⁷¹ Hanioğlu (2008), s. 86.

Det osmanske riket ble utført innen rammeverket av en islamsk stat, og på grunn av dette ble reformene legitimert og begrunnet gjennom å bruke islam som referansepunkt.⁷²

Reformistene møtte også motstand i Istanbul, og i 1870-årene førte maktkampen mellom reformistene og tradisjonalistene til en konflikt mellom sultanen og regjeringen. I mai 1876 ble sultan Abdulaziz (1861-1876) avsatt i et statskupp regissert av reformvennlige krefter, og han døde noen dager etter – fortellingene varierte om han ble myrdet eller tok selvmord.⁷³ Abdulaziz' død åpnet veien for en av de lengst regjerende sultanene i osmansk historie: Abdulhamid II (1876-1909). Han satt på tronen gjennom hele den østerrikske okkupasjonen av Bosnia og utgjorde et naturlig referansepunkt for muslimene der.

Bosnia & Hercegovina opp til 1875

Den som kommer fra Vesten og reiser rundt blant de stedvis magiske fjellområdene i Bosnia & Hercegovina, finner seg selv seg med forbauselse overflyttet til en orientalsk verden langt fra våre vante europeiske omgivelser. Men det framter likevel ikke fullstendig fremmed.⁷⁴

Bosnia og Hercegovina var to osmanske provinser lokalisert i de fjellrike områdene av Vest-Balkan. Formet som en trekant, utgjorde grensene omtrent det området som middelalderriket Bosnia hadde bestått av på sitt største.⁷⁵ Kun fem prosent av landet har blitt karakterisert som flatland,⁷⁶ noe som gjorde transporten mellom de største byene Sarajevo, Travnik og Mostar vanskelig (se kart 2). Sarajevo var den første hovedstaden, men i 1699 ble Travnik hovedstad.⁷⁷ I 1850 ble Sarajevo igjen hovedstad i Bosnia. Mostar hadde hele tiden rollen som den viktigste byen i Hercegovina-provinsen. Tre store elver skjærer gjennom landskapet, Bosna (nordover), Drina (sørover) og Neretva (vestover). Det fjellpregede landskapet i Bosnia gjorde at landet fikk rykte for å være isolert og avstengt – og noe ”magisk”.

---

⁷² Fikret Karčić (1999): *The Bosniaks and the Challenges of Modernity*, s. 71.

⁷³ Hanoğlu (2008), s. 111.

⁷⁴ Benjamin von Kállay (1900): *Die lage der Mohammedaner in Bosnien*, s. 1.

⁷⁵ Disse grensene gikk et stykke lenger vest og sør enn de osmanske grensene, se Noel Malcolm (2002): *Bosnia: A Short History*, s. x.

⁷⁶ I følge den østerrikske statistiker (1914) Ferdinand Schmid, sitert i Peter F. Sugar (1963): *The Industrialization of Bosnia-Hercegovina*, s. 4.

⁷⁷ Robert Donia (2006): *Sarajevo: A Biography*, s. 23. Provinsadministrasjonen var i perioden 1553-1639 også i Banja Luka.

Kart 2: Bosnia & Hercegovina etter 1878

Hentet fra Robin Okey (2007): *Taming Balkan Nationalism*, s. xvi

Til tross for det ugjestmilde landskapet var hovednæringen jordbruk.⁷⁸ Eiendommene var under osmansk styre ordnet etter tre typer: mulk (privateid jord); miri (statseid jord); og waqf (jord bundet til islamske legater). Bøndene i Bosnia hadde generelt et høyt skattetrykk i forhold til inntekt, på grunn av lavintensive jordbruksteknikker og mektige landeiere, og dette førte til at bøndene ofte gjorde opprør.⁷⁹

Manufaktur næringen i Bosnia var under osmansk styre lite utviklet, og som oftest var dette en bi-gesjeft hos bøndene.⁸⁰ Noe større aktivitet var det i handelen, og til tross for dårlig infrastruktur ble det eksportert varer fra Bosnia – hovedsakelig nordover til Østerrike. Det var lange handelstradisjoner mellom Bosnia og Østerrike før okkupasjonen i 1878.

⁷⁸ Sugar (1963), s. 8.

⁷⁹ *Ibid.*, s. 11.

⁸⁰ *Ibid.*, s. 16.

Innbyggerne i Bosnia tilhørte hovedsakelig tre religiøse grupper: muslimer, katolikker (kroater) og ortodokse kristne (serbere).⁸¹ Disse tre samfunnene var i osmansk tid ordnet i *millet*, med egne religiøse institusjoner og lover. I 1870 bodde det, i følge den amerikanske demografen og historikeren Justin McCarthy, totalt 1,746,399 mennesker i Bosnia.⁸² Muslimene utgjorde 50 %, de ortodokse 36,5 % og katolikkene 12,5 %. Muslimene utgjorde altså den største folkegruppen i Bosnia i osmansk tid, og de var også den mest urbaniserte gruppen. Mens syv prosent av ortodokse bodde i byene, var 25 % av muslimene byborgere.⁸³ Dette mønsteret peker på at det var muslimene som var den dominerende gruppen i Bosnia. Ikke bare hadde de, som muslimer, en rekke juridiske fordeler,⁸⁴ men de utgjorde også den økonomiske og kulturelle eliten i landet.

Dette henger sammen med islamiseringen av Bosnia. De osmanske troppene erobret Bosnia i 1463, og islamiseringsprosessen som fulgte i kjølvannet av den var både omfattende og enestående i Balkan-sammenheng. Det som var spesielt i Bosnia, var at en så stor del av den lokale befolkningen konverterte fra kristendommen til islam etter erobringen. I Bosnia var flesteparten av innbyggerne før 1463 tilhengere av enten den ortodokse kirken, den katolske kirken eller den bosniske kirken. Sistnevnte var i middelalderen en lokal bosnisk religiøs gruppe som var tilhengere av bogomilismen, en liten kristen sekt med dualistisk lære.⁸⁵ På denne måten var muslimene i Bosnia av slavisk opphav, et faktum som ofte er blitt kritisert av kroatisk og serbisk nasjonalister. Siden den nasjonale diskursen er avhengig av historien for å påvise en kontinuitet i nasjonens eksistens,⁸⁶ har denne islamiseringsprosessen derfor vært noe som serbisk og kroatisk historikere har

---

⁸¹ Den fjerde største religiøse gruppen i Bosnia var jødene, som spilte en sentral rolle i handelen i provinsen. Mange av disse var sefardiske jøder som hadde måtte flykte fra Spania etter *reconquistaen* på 1400-tallet. En annen befolkningsgruppe i Bosnia som har fått lite oppmerksomhet er sigøynerne (den fjerde største gruppen). Se Malcolm (2002), s. 107-118.

⁸² Justin McCarthy (1996): "Ottoman Bosnia, 1800-1878", s. 58.

⁸³ Robin Okey (2007): *Taming Balkan Nationalism*, s. 92.

⁸⁴ Blant annet ble det krevd av ikke-muslimene at de skulle betale koppeskatt, som kompensasjon for at de ikke var soldater.

⁸⁵ Hvilken rolle bogomilene spilte i islamiseringen har lenge vært viktig for historikerne i Bosnia. Det har blitt hevdet at det i første rekke var bogomilene som konverterte til islam, for å bevare sine privilegier under det nye styret. Dette har imidlertid blitt imøtegått av nyere forskning som peker på at det ikke bare var de øvre klassene som konverterte, men også de kristne bøndene. Det er også blitt lagt vekt på at den katolske kirken i lengre tid hadde kjempet mot den bosniske kirken, som de så på som kjettersk, og da den osmanske invasjonen kom var den blitt nedkjempet. Derfor sto en stor del av befolkningen i Bosnia uten en religiøs institusjon i 1463, og vendte seg til islam da anledningen bød seg. Se blant annet Norris (1993); Malcolm (2002); Bringa (1996); Fine (1996); og Heywood (1996).

⁸⁶ Tone Bringa (1996): *Being Muslim the Bosnian Way*, s. 13.

forsøkt å forklare med det formål å etablere muslimene i Bosnia som *egentlige* serbere eller *egentlige* kroater.

Forholdet mellom muslimene, de ortodokse og katolikkene i Bosnia ble stadig mer preget av konflikt, og rundt 1860 sto de som tre vidt forskjellige enheter.⁸⁷ Det som var nytt i denne perioden var at disse gruppene i tillegg til religiøs identitet begynte å hevde en nasjonal identitet. De ortodokse begynte å kalle seg selv serbere og strakte lojalitetsbånd mot det voksende Serbia i øst, mens katolikkene gjerne kalte seg kroater og så mot det østerrikske Kroatia i nord. Muslimene i Bosnia ble pragmatisk sett blitt forsøkt innlemmet i både de serbiske og de kroatisk nasjonale gruppene, siden de begge var avhengige av å inkludere dem i sin gruppe for å oppnå flertall i regionen.

Det hevdes ofte at islam i Bosnia var spesielt konservativ og tradisjonell.⁸⁸ Om det er tilfelle, så ligger mye av grunnen til det i Bosnias rolle som grenseland mot nord.⁸⁹ De lokale elitene, mange av dem kommandanter i de osmanske fortene mot den østerrikske grensen (*kapetaner*), baserte makten sin på å beskytte landet, og for å skape oppslutning rundt dette, ideologiserte 'ulamā' begreper som *dār al-Islām* (islams område) og *dār al-ḥarb* (krigens område). For bosniske muslimer var plikten til å kjempe *jihād* for å forsvare islam lenge en del av tilværelsen.

Historikeren H.T. Norris identifiserer to innfallsvinkler til islam på Balkan, og særlig i Bosnia og Albania: den første ser Balkan hovedsakelig som en gren av det osmanske riket og islam deretter, mens den andre innfallsvinkelen ser islam på Balkan som noe helt eget, som en egen form for "europeisk islam".⁹⁰ Den første innfallsvinkelen fokuserer på den osmanske arven på Balkan og ser islamiseringen som en direkte årsak av den osmanske invasjonen, eksternt påført, og gjerne gjennom tvang. Den andre innfallsvinkelen legger vekt på at den interne religiøse situasjonen før invasjonen dannet grobunn for islam, og at islam igjen tok opp i seg elementer fra før-islamisk religiøs praksis. For historikere som følger denne andre innfallsvinkelen er det nærliggende å identifisere synkretisme som en naturlig del av islam på Balkan.⁹¹ Ingen av disse to innfallsvinklene kan fullt ut godtas, og særlig problematisk er det kanskje at begge på hvert sitt vis essensialiserer islam gjennom å hevde at islam

---

⁸⁷ Malcolm (2002), s. 125. Dette hadde mye å gjøre med forholdet mellom landeierne og bøndene deres.

⁸⁸ Se f.eks. McCarthy (1996), s. 74: "The Muslims of Bosnia were religiously conservative."

⁸⁹ Muhamed Mufaku al-Arnaut (1994): "Islam and Muslims in Bosnia 1878-1918: Two *hijras* and *fatwās*", s. 245.

⁹⁰ H.T. Norris (1993): *Islam in the Balkans*, s. 2.

⁹¹ Mark Mazower (2001): *The Balkans*; Norris (1993), s. 264.

er en fastspikret totalitet uten regionale forskjeller, og at det derfor eksisterer en ”riktig” og en ”feil” form for islam.⁹²

Fra et osmansk synspunkt var Bosnia vanskelig å kontrollere. Sarajevo lå nesten dobbelt så langt borte fra Istanbul som fra Wien.⁹³ Den osmanske sentralmaktens svekkelse på 1700-tallet hadde ført til at Bosnia, i likhet med de fleste andre provinsene, i stor grad ble isolert, og de lokale elitene dannet en lokal maktbase. Så da de osmanske sultanene på 1800-tallet startet forsøk på å gjenvinne kontrollen i provinsene gjennom å innføre reformer, ble det møtt med motstand fra elitene. Sporadiske sammenstøt fulgte mellom den osmanske hæren og lokale bosniske landeiere med ambisjoner om en form for autonomi i Bosnia. Det første store opprøret i Bosnia kom etter at myndighetene hadde oppløst janitsjarkorpset i 1826. I Bosnia sto janitsjarene sterkt – de fleste muslimske byborgere tilhørte denne sosiale klassen og kastet ut reformatorene som kom for å innføre den nye loven.⁹⁴ I 1827 ble janitsjar-mytteriet slått ned av osmanske militære styrker.

I perioden 1830-32 var det et nytt opprør i Bosnia. Endringer i den militære administrasjonen som ville fjerne noen av kapetanenes tradisjonelle privilegier og innføre en ny uniform av europeisk type, fikk dem til å ta til våpen mot de osmanske myndighetene.⁹⁵ Dette mytteriet var det største slaget mellom bosniske opprørere og osmanske sentralmyndigheter i det nittende århundre. Et felttog av bosniske opprørere gikk sørover for å gå i kamp med osmanske styrker og presentere sine politiske krav som ville føre til en sterkere grad av autonomi fra Istanbul.⁹⁶ Den osmanske storvesiren godtok i første omgang kravene deres, men sendte senere en styrke på 30,000 mann til Bosnia hvor de knuste opprøret.

Motstanden går inn i et mønster som kjennetegnet Det osmanske rikets historie på 1800-tallet. Kampen mellom imperiets ønske om å etablere kontroll og sentralisere sto i motsetning til provinsenes ønske om å løsrive seg. Dette var en ”sentrum-periferi”-konflikt som oppsto ettersom moderne teknologi gjorde en sterkere tilstedeværelse mulig, og motstanden dette resulterte i førte til at forskjellige nasjonalistiske bevegelser oppsto.⁹⁷

---

⁹² Bringa (1996), s. 16.

⁹³ McCarthy (1996), s. 71.

⁹⁴ Malcolm (2002), s. 120.

⁹⁵ Karčić (1999), s. 43-47.

⁹⁶ Malcolm (2002), s. 121.

⁹⁷ Hanoğlu (2008), s. 3. Dette er i følge Hanoğlu en alternativ forklaring på hvordan nasjonalismen oppsto i Det osmanske riket.

Men etter hvert, særlig på 1850- og 1860-tallet, kom situasjonen under kontroll for sentralmakten og en rekke reformer ble innført med mål om å bedre forholdet mellom de ulike religiøse samfunnene, mellom landeierne og bøndene, og ikke minst mellom Bosnia og den osmanske staten. En av reformene som ble innført i Bosnia var reformen av provinsadministrasjonen. I 1864 ble denne reformen innført i Bosnia og Hercegovina.⁹⁸ Disse to provinsene ble slått sammen til én, *vilayet*et Bosnia & Hercegovina. Seks regioner, *sancaker*, ble opprettet, alle med navn etter den største byen (se kart 2).⁹⁹ Sancakene ble igjen delt opp i distrikt, *kazaer*, og så videre. Denne reformen var basert på franske forbilder, og gjorde det enklere for de sentrale myndighetene å innsette administratorene som ledet det hele (*walien* var den øverste lederen i vilayetet). I tillegg til dette sentralstyrte systemet dukket det også opp lokale rådgivende organer på de forskjellige nivåene, noe som garanterte en viss politisk innflytelse for de lokale elitene.

Bosnia-krisen 1875 og de påfølgende krigene på Balkan 1876-78

Da der i 1875 brøt ut et opprør i Herzegowina ble det innledningen til en kjede av begivenheter, som gjorde det bosnisk-herzegowinske spørsmål brennende og tilslutt førte til at Østerrik-Ungarn besatte de to land.¹⁰⁰

Et opprør som brøt ut i Bosnia sommeren 1875 førte til vidtfavnende konsekvenser på tross av myndighetenes forsøk på å stabilisere situasjonen. Opprøret hadde sitt utspring i forholdet mellom bøndene og landeierne, men hadde også elementer av religiøs og nasjonal konflikt.¹⁰¹ Den dårlige høsten i 1874 gjorde at kristne bønder i Hercegovina flyktet opp i fjellene året etter for å unngå å betale skatt.

Skatteinnkreverne svarte med å ta i bruk vold for å tvinge dem til å betale, men bøndene startet en geriljaaktig væpnet motstand. Til å begynne med var angrepene rettet mot myndighetspersoner, men etter hvert angrep opprørerne også muslimske landsbyer og familier.¹⁰² Opprøret utviklet seg til krig mellom muslimer og serbere, og volden den medførte endret Bosnias demografi for alltid. Snart spredte opprøret

---

⁹⁸ Karčić (1999), s. 53-55.

⁹⁹ En syvende, sancaket Novi Bazar, var også med i det osmanske sancaket, men ble ikke en del av det østerrikske Bosnia.

¹⁰⁰ Thorleif Dahl (1994): *Bosnia og Hercegovina: En utenrikspolitisk studie*, s. 19.

¹⁰¹ Malcolm (2002), s. 131.

¹⁰² McCarthy (1996), s. 79.

seg til stadig større områder av Bosnia, og situasjonen tilspisset seg ytterligere ved at noen ortodokse kristne erklærte sin lojalitet til Serbia, og frivillige slaviske nasjonalister kom til Bosnia for å kjempe i det de mente var den sørslaviske frihetskampen.

Denne interne krisen ble etter hvert en internasjonal krise, og i slutten av juni 1876 erklærte Serbia og Montenegro krig mot Det osmanske riket, som de formelt sett hørte til under. De mente tiden nå var moden for å fjerne osmanene fra Balkan og dele landområdene mellom seg. Montenegro skulle få Hercegovina, mens Serbia skulle bli tildelt Bosnia.¹⁰³ Selv om Russland offisielt holdt seg utenfor konflikten, ble det sendt både penger og frivillige fra russiske panslavistiske foreninger.¹⁰⁴ I juli var krigen i gang, og selv om det gikk bra for Montenegro, utviklet den seg katastrofalt for de serbiske troppene. Den osmanske hæren trengte dem helt tilbake, og Serbia ble kun reddet av at Russland blandet seg inn i oktober og fikk truet osmanene til en våpenhvile gjennom et ultimatum.

I Istanbul var den politiske situasjonen kaotisk. I mai 1876 hadde en revolusjon avsatt Abdulaziz og plassert Murad V på tronen, en kandidat som var kjent for sin støtte til reformistene i regjeringen.¹⁰⁵ Murads allerede svake mentale helse viste seg imidlertid å bli verre, og etter kun tre måneders styre ble det derfor utstedt en *fatwā* som avsatte ham igjen. Den yngre broren hans, Abdulhamid, hadde tidligere lovet å innføre en konstitusjon om han kom til makten, og det var til ham reformistene nå vendte seg.

Abdulhamid II ble satt på tronen i august 1876 – midt i krigen med Serbia – mens spenningen mellom Russland og Det osmanske riket bygde seg opp. Frykten for en ny krig mellom disse stormaktene fikk britene, osmanernes allierte, til å handle. Spørsmålet om Det osmanske rikets fremtid var et spørsmål russerne og osmanerne ikke kunne avgjøre seg i mellom, og britene foreslo en konferanse. Konstantinopelkonferansen begynte 23. desember 1876, samme dag som sultan Abdulhamid II offentliggjorde den osmanske konstitusjonen og startet prosessen med å samle et osmansk parlament. De europeiske utsendte til konferansen virket ikke imponerte, og det ble klart at Det osmanske riket ikke kunne stole på europeisk hjelp.¹⁰⁶

---

¹⁰³ Malcolm (2002), s. 133.

¹⁰⁴ Barbara Jelavich (1985): *History of the Balkans, Vol. I*, s. 355.

¹⁰⁵ Hanioglu (2008), s. 111.

¹⁰⁶ Yasamee (1996), s. 16.

Konferansen gikk inn for at en autonom provins skulle bli opprettet i Bosnia og Hercegovina, med en guvernør utpekt av Istanbul og godkjent av stormaktene. Videre skulle det opprettes to autonome bulgarske provinser, og i alle disse autonome provinsene skulle det innføres omfattende reformer.

Men sultanen, som etter denne planen mistet de fleste europeiske områdene, avsto alle disse forslagene kategorisk som et angrep på osmansk uavhengighet og suverenitet.¹⁰⁷ Et nytt forsøk fra stormaktenes side var London-protokollen av 31. mars, som snakket vagt om behovet for reformer i de europeiske delene av imperiet. I en egen uttalelse presenterte Russland derimot et ultimatum: avslag betød krig. De osmanske myndighetene avsto denne protokollen like kategorisk som de hadde avslått Konstantinopel-konferansens krav. Grunnene til dette er omstridt. Abdulhamid hevdet at det var det osmanske parlamentet, som hadde blitt samlet 19. mars, som presset avslaget igjennom, mens andre har hevdet å vite at sultanen allerede var bestemt på krig. Uansett, det var for dem utenkelig at britiske interesser ville tillate en krig mellom Russland og Det osmanske riket, og en gikk ut fra at britene, som hadde vært osmanernes fremste allierte gjennom 1800-tallet, derfor ville hjelpe.

Den 24. april 1877 avbrøt Russland alle forhandlinger og erklærte krig mot Det osmanske riket.¹⁰⁸ Fyrst Gortschakow, den russiske utenriksminister, sa: ”Vi vil slå dem ihjel med vore luer!”¹⁰⁹ – og troppene gikk mot Istanbul. Russerne åpnet to fronter, i Kaukasus og i Bulgaria. Den osmanske hæren gjorde hard motstand, og russernes tog mot Istanbul gikk derfor saktere enn forventet. Osmanerne kjempet kanskje mindre med forventning om å slå den russiske krigsmaskinen enn med håp om at de europeiske stormaktene skulle gripe inn og få stanset krigen, eller at britene skulle sende forsyninger og hjelp. Denne hjelpen kom aldri, osmanerne ble overlatt til seg selv mot den overlegne russiske militærmakten, og kun da de russiske troppene befant seg noen kilometer utenfor Istanbuls grenser stoppet russerne krigen. Våpenhvilen ble undertegnet 15. januar 1878 i Edirne, men en påfølgende fredsavtale skulle framforhandles.

---

¹⁰⁷ *Ibid.*, s. 16-17.

¹⁰⁸ *Ibid.*, s. 17.

¹⁰⁹ Dahl (1994), s. 25.

Stormaktskonferansene i 1878

San Stefano-avtalen, som var fredsavtalen mellom russerne og osmanerne, ble undertegnet 3. mars 1878. Denne avtalen var, grunnet den sterke russiske stillingen, i realiteten et diktat osmanerne ikke hadde annet valg enn å godta. Avtalen gjorde totalt om på status quo på Balkan. Serbia og Montenegro fikk sin uavhengighet og, til tross for tapene i krigen året før, sjenerøst med landområder.¹¹⁰ Bosnia skulle bli en autonom provins i Det osmanske riket, og omfattende reformer skulle innføres. Men den mest dramatiske konsekvensen av San Stefano-avtalen var opprettelsen av et Stor-Bulgaria som dekket store deler av de tidligere osmanske områdene på Balkan.¹¹¹ Dette skulle være en autonom osmansk provins under russisk beskyttelse, med en kristen regjering og en nasjonal milit.

Dette plasserte store deler av Balkan under russisk kontroll, og det var uakseptabelt for den europeiske kongressen. Allerede før San Stefano-avtalen var undertegnet, fikk russerne klar beskjed fra de andre stormaktene at konsekvensen ville bli krig dersom ikke resultatene av krigen ble tatt opp på en internasjonal konferanse.¹¹² I februar-mars ble det gradvis klart at Bismarcks forslag om å avholde konferansen i Berlin var det minst uakseptable alternativet. Berlin-kongressen varte fra 13. juni til 13. juli 1878 og tok for seg en nyordning av Balkan – en nyordning som i realiteten delte det tidligere osmanske Balkan i to maktsfærer: en russiskdominert del i øst og en østerrikskdominert del i vest. Kongressen splittet opp det nye Stor-Bulgaria i tre deler, hvor en av dem – Bulgaria – skulle styres som en autonom provins av russiskstøttede bulgarske revolusjonære, mens en del – Øst-Rumelia – fikk en seminautonom status med en kristen guvernør innsatt av osmanerne under stormaktenes beskyttelse. Makedonia og Trakia ble tilbakeført til osmansk styre, mens Romania, Montenegro og Serbia ble uavhengige.

For å balansere denne russiske dominansen i Bulgaria, fikk Østerrike altså rett til å okkupere Bosnia.¹¹³ Østerrike hadde mottatt formelle løfter fra Storbritannia, Tyskland og Russland om dette allerede før kongressen.¹¹⁴ En av avtalene som var blitt inngått var mellom britenes utenriksminister lord Salisbury og den østerrikske utenriksminister Andrassy 6. juni 1878, hvor det ble klart at Storbritannia skulle støtte

---

¹¹⁰ W.N. Medlicott (1963): *The Congress of Berlin and After*, s. 10-11.

¹¹¹ *Ibid.*, s. 11.

¹¹² *Ibid.*, s. 9-10.

¹¹³ Jelavich (1985), s. 360.

¹¹⁴ Medlicott (1963), s. 26.

alle forslag Østerrike framsatte i kongressen som gjaldt Bosnia.¹¹⁵ En annen avtale Andrassy hadde i bakhånd, var den topphemmelige avtalen som ble undertegnet med Russland allerede 18. mars 1877, en måned før den russisk-tyrkiske krigen startet.¹¹⁶ Her ga Østerrike i realiteten sin velsignelse til denne krigen ved å forsikre om sin nøytralitet. Til gjengjeld bekreftet Russland Andrassy-notatet, og støttet de østerrikske kravene på Bosnia når Østerrike selv skulle ønske det.

Under selve kongressen, 4. juli 1878, fikk Andrassy beskjed om at også Det osmanske riket gikk med på å la Bosnia bli satt under europeisk okkupasjon.¹¹⁷ Bosnia-spørsmålet var i realiteten ferdig behandlet denne dagen, og de østerrikske myndighetene lot derfor nyheten spres om at landet skulle okkuperes av østerrikske styrker i henhold til Berlin-kongressen. I den endelige Berlin-avtalen, som besto av 64 artikler og som ble undertegnet 13. juli 1878, sto det at Østerrike skulle okkupere provinsene Bosnia og Hercegovina med sine tropper, plassere et nytt administrativt system der, og forhandle frem en egen avtale med de osmanske myndighetene om administrasjonen av Bosnia.

Okkupasjonen av Bosnia sommeren 1878

Det kunne nå virke som om Bosnia var sikret for Østerrike. Alt som gjensto var å okkupere landet. Og med støtte i Berlin-kongressen skulle de østerrikske styrkene ikke møte noen motstand, men heller ta over der de osmanske styrkene trakk seg ut. Men østerrikerne undervurderte faren i situasjonen, og trodde soldatene deres ville bli ønsket velkommen av innbyggerne i Bosnia.¹¹⁸ I stedet ble de møtt av mer eller mindre organisert militær motstand, av revolusjonære og opprørere som ikke ønsket dem der og var villig til å dø i kampen for å holde dem borte.

I Bosnia var det klart for mange at landet ville unnsnippe osmansk kontroll som resultat av krigen. Og det at Bosnia kunne bli okkupert av Østerrike ble sett på som en sannsynlig utfall av Berlin-konferansen. Men da nyheten om at Bosnia skulle okkuperes av Østerrike til slutt kom, den 4. juli, førte dette til en radikalisering av den motstanden mot dette som alt hadde oppstått i landet. I løpet av våren 1878 hadde noen enkeltpersoner i Sarajevo samlet støtte til et opprop mot østerriksk okkupasjon,

---

¹¹⁵ *Ibid.*, s. 25.

¹¹⁶ *Ibid.*, s. 2.

¹¹⁷ *Ibid.*, s. 86.

¹¹⁸ Malcolm (2002), s. 134.

og allerede 5. juni møtte Folkeforsamlingen for første gang.¹¹⁹ Folkeforsamlingen av Sarajevo var opprinnelig organisert av de muslimske elitene i byen, som ønsket å samle byens innbyggere i en forsamling som var ment å avspeile de forskjellige religiøse samfunnenes stilling. Det var i første omgang de osmanske myndighetene forsamlingen protesterte mot, men etter 4. juli ble den altså i økende grad radikalisert, og under ledelse av den oratoriske begavelsen Hadži Lojo ble Folkeforsamlingen drivkraften i en revolusjon som avsatte den osmanske guvernøren og tok kontroll over den bosniske hovedstaden. 28. juli proklamerte medlemmer av Folkeforsamlingen Folkets regjering i Sarajevo.¹²⁰

Dagen etter, 29. juli 1878, krysset den østerrikske invasionsstyrken grensen til Bosnia på fire forskjellige punkt.¹²¹ Styrken besto av 82 000 soldater, og var ledet av feltmarskalk Josip Philippovich. Han ønsket først å få kontroll over hovedrutene for transport og de største byene. Han satte dermed kursen mot Sarajevo. Der forberedte Folkets regjering seg på å møte dem med militær motstand. Frivillige ble sendt til fronten, men de kunne gjøre lite for å stoppe den fremrykkende hæren. 18. august hadde østerrikske styrker omringet hovedstaden, og ved morgengry dagen etter startet slaget om Sarajevo.¹²²

”(The weather was) very fine. I woke up at 5 ½ by what I thought was someone hammering. But soon I found it was the noise of musketry. The attack of Sarajevo had begun.”¹²³ Slik begynner dagboknotatet til den britiske konsulen i Sarajevo, Edward Freeman, for mandag 19. august. Freeman var øyenvitne til invasjonen, i likhet med den sveitsiske legen Dr. Josef Kötschet.¹²⁴ Sistnevnte våknet av at barna hans kom ”(...) styrtende inn skrikende og gråtende. Den knatrende lyden av geværskaller og de dumpe skrallene av kanonild hadde vekket dem.”¹²⁵ Tidlig om morgenen begynte de invaderende styrkene å bombardere hovedstaden med artilleriild. Innbyggerne kjempet tilbake, og harde gatekamper fulgte invasionsstyrkenes innmarsj i byen. 57 østerrikske soldater døde og 314 ble såret.¹²⁶

---

¹¹⁹ Donia (2006): s. 40-41.

¹²⁰ *Ibid.*, s. 44-49.

¹²¹ Malcolm (2002) s. 135; Donia (2006), s. 49.

¹²² Donia (2006), s. 53-54.

¹²³ BL, Mss. 59750: E. Freemans dagbok 19. august 1878.

¹²⁴ Dr. Josef Kötschet var en sveitsisk lege som hadde dratt til Det osmanske riket for å tre inn i osmansk tjeneste. Han bodde i Sarajevo fra 1864 til han døde i 1898, og var blant konsul Freemans innerste krets.

¹²⁵ Dr. Josef Koetschet (1905): *Aus Bosniens letzter Türkenzeit*, s. 107. Riktignok skriver Koetschet at dette var klokken fire om morgenen. Så enten hadde konsul Freeman et godt sovehjerte og klarte å sove seg gjennom bråket, eller så husket Koetschet dårlig da han skrev memoarene sine.

¹²⁶ Malcolm (2002), s. 135.

Likevel, etter åtte timers kamp ble det østerrikske imperieflagget heist, og da klokken ble fem om ettermiddagen gjorde feltmarskalk Philippovich sin entré i Sarajevo og den østerrikske epoken i byens historie var i gang.

Noe av det første de østerrikske myndighetene tok for seg, var å sørge for at motstanden fikk konsekvenser for de involverte, i en prosess som kan virke å være drevet av tanken på hevn.¹²⁷ I løpet av den første uken ble ni ledende muslimer dømt til døden ved henging på grunn av sin deltagelse i motstandsarbeidet.¹²⁸ I tillegg til avstraffing av lederskikkelsene i motstandsbevegelsen, ble det også satt i verk kollektiv avstraffing. Hundrevis av innbyggere, av alle religiøse tilhørigheter, ble arrestert av soldatene i de første dagene etter okkupasjonen.¹²⁹ De ble senere løslatt da et generelt amnesti ble innført.

Selv om kampen om Sarajevo var over 19. august 1878, så var ikke kampen om Bosnia det. Motstanden mot okkupasjonen fortsatte godt utover høsten, og frustrerte østerrikske myndigheter måtte tilslutt sende 285,000 soldater.¹³⁰ Invasjonen etterlot seg 5,000 døde, og de østerrikske myndighetene ble sterkt kritisert av både utenlandske observatører og grupper innen Dobbelmonarkiet for å ha undervurdert situasjonen og bosniernes evne til motstand. 20. oktober 1878 var den østerrikske okkupasjonen av Bosnia & Hercegovina gjennomført, og en ny epoke i landets historie startet.

---

¹²⁷ Donia (2006), s. 55-57.

¹²⁸ Hadži Lojo (Salih Viljateović), som av de fleste ble sett på som lederen av motstandsbevegelsen i Sarajevo, viste seg å ha større talenter som folketalet enn som soldat. Rykter begynte å gå om at han hadde tatt livet av en kristen bonde i stedet for å kjempe mot østerrikerne, og han skjøt seg selv i foten for å unngå å bli sendt tilbake i kamp. Viljateović flyktet opp i fjellene før østerrikerne inntok byen, og ble først tatt til fange 2. oktober. Han ble dømt til døden året etter, men benådet av keiser Franz Josef til 5 års fengsel isteden. Han tilbrakte disse årene i fengselet i Theresienstadt (i dagens Tsjekkia), før han ble løslatt på den betingelse at han aldri reiste tilbake til Bosnia. Han døde i Mekka i 1887. Donia (2006), s. 53-55.

¹²⁹ Kvinner og barn ble løslatt, men over 600 fanger ble tvunget til å gå til byen Brod i Nord-Bosnia, hvor de ble sendt med tog til Wien. Der ble de sendt til fots gjennom imperiehovedstaden fra en togstasjon til en annen, mens venner og familiemedlemmer av de østerrikske soldatene som tjenestegjorde i Bosnia fulgte dem. Fra Wien ble de bosniske fangene sendt til et fengsel i Olomuc (i dagens Tsjekkia). Der satt de inntil det ble erklært amnesti i november 1878, og de fikk tillatelse til å returnere til Bosnia. Men fangene ble tvunget til å gå til fots fra Brod, og i den kalde vinternatten frøs mellom 10 til 15 personer ihjel.

¹³⁰ Donia (2006), s. 54.

Kapittel 3: Systemet

Hvordan artet det østerrikske systemet i Bosnia seg?

Innledning

Den østerrikske okkupasjonen av Bosnia fikk altså ingen god start. Landet viste seg å være vanskeligere å innta enn man hadde trodd på forhånd, og det ble satt under direkte militær administrasjon fra sommeren 1878 – delvis for å unngå ny motstand. Men i løpet av de 41 årene Bosnia var under østerriksk okkupasjon og anneksjon, ble det utviklet en kompleks og stor administrasjon som var sentralstyrt fra Wien. I dette kapittelet skal vi se hvordan det østerrikske styret av Bosnia artet seg.

Det er sentralt å se på det østerrikske systemet fordi det viser hva de muslimske elitene reagerte *mot*. Det gjaldt både forhold i internasjonal lov, faktisk administrasjon og ideologi. Ved å gjøre rede for dette som første kapittel i hoveddelen, vil det stå som en bakgrunn til de tre strategiene de muslimske elitene i Bosnia brukte i møtet med okkupasjonen og systemet som ble innført.

Bosnia i internasjonal lov: Aprilkonvensjonen 1879

Diplomatiet har aldri vært som det var før.¹³¹ I løpet av 1800-tallet utviklet det seg en samhandling mellom statene i Europa som aldri før hadde blitt sett. Etter Wien-kongressen i kjølvannet av Napoleonskrigene, ble diplomatiets hovedoppgave å hindre krig, en oppgave som ble forsøkt løst gjennom samarbeid. ”Den europeiske konserten” ble opprettet, en arena som skulle ta for seg konflikter før det utviklet seg til krig. Fra da av og fram til 1. verdenskrig dominerte fem eller seks¹³² stormakter den internasjonale politikken i Europa. Stormaktene styrte gjennom en serie internasjonale

---

¹³¹ Keith Hamilton & Richard Langhorne (1996): *The Practice of Diplomacy*, s. 89. Hamilton & Langhorne parafasert. Ambassadørers memoarer og avskjedsforsendelser (valedictory despatches) har alltid, i følge dem, vært fulle av sentimentale synspunkter på hvordan verden hadde endret seg i løpet av de årene de tjenestegjorde.. Tradisjonen med slike avskjedsforsendelser, hvor ambassadørene på en frittalende måte oppsummerer sin gjerning, har foreløpig fått sin slutt – i alle fall i Storbritannia. I 2007 ble en slik rapport fra den britiske ambassadøren i Italia, Sir Ivor Roberts, lekket til pressen. Roberts kritiserte Foreign Office for endringer i organisasjonen – i retning det han kalte *managerialism* – og brukte blant annet ordet ”bullshit bingo” om nye begrep og tiltak som hadde blitt satt i verk for å bedre effektiviteten. Se G.R. Berridge: ”The Last Valedictory Despatch?”, <http://grberridge.diplomacy.edu/Teaching/display.asp?Topic=IvorRoberts>.

¹³² Disse er Storbritannia, Frankrike, Tyskland, Østerrike og Tyskland. Den sjettede staten er vekselvis Det osmanske riket, Spania og Italia, som alle av og til var – og av og til ikke var – del av ”den europeiske konserten”.

kongresser, hvor de viktigste sakene stort sett var avtalt på forhånd. Problemet med kongresssystemet var at det forutsatte en grad av konsensus hos stormaktene, og når dette ikke var tilfellet ble den europeiske konserten tilsidesatt.¹³³ Dette relativt statiske systemet har blitt kalt ”det gamle diplomatiet”, for å skille det fra ”det nye diplomatiet” som oppsto da stadig flere selvstendige stater gjorde sin entré inn i det internasjonale samfunnet.

De europeiske kongressene resulterte som regel i *fredstraktater*. Disse traktatene ble brukt for å skape fred, regulere politiske, juridiske og finansielle forhold, underordne ikke-europeiske områder under kolonimaktene, og å regulere generelle problemer mellom medlemslandene.¹³⁴ Berlin-avtalen er ett eksempel på en slik traktat, Aprilkonvensjonen (også kalt 21. april-konvensjonen, Konstantinopel-konvensjonen og Novi Bazar-konvensjonen) er et annet. Disse traktatene utgjorde til enhver tid internasjonal lov, folkeretten, men ikke så strikt som vi kjenner den i dag. Den europeiske konserten hadde få sanksjonsmetoder dersom konvensjonene og traktatene ikke ble fulgt. Den viktigste trusselen om en skulle bryte konvensjonen var krig eller tapet av en alliansepartner.

Aprilkonvensjonen la det juridiske fundamentet for den østerrikske administrasjonen av Bosnia. Selv om Berlin-avtalen la grunnlaget for den østerrikske okkupasjonen av Bosnia høsten 1878, var detaljene rundt administrasjonen av landet fremdeles ikke avtalt. Dette skulle forhandles om i en egen konvensjon mellom Østerrike og Det osmanske riket. Men selv om Bosnia var blitt hærtatt av østerrikske soldater allerede i oktober 1878, varte det helt til 21. april 1879 før Aprilkonvensjonen, ble undertegnet i Istanbul av den østerrikske ambassadøren i Istanbul, Zichy, og hans osmanske forhandlingspartnere Carethéodory paşa og Munif efendi.

Årsaken til at det tok så lang tid før forhandlingene kom i gang, var først og fremst osmansk uthaling. Sultan Abdulhamid II anerkjente Berlin-avtalen som noe Det osmanske riket var forpliktet til å følge, men det måtte også veies opp mot faren for ny krig eller intern kollaps.¹³⁵ Og siden de russiske troppene sto faretruende nære Istanbul – en definitiv fredsavtale hadde enda ikke blitt sluttet – så ville ikke sultanen

---

¹³³ Hamilton & Langhorne (1996), s. 95.

¹³⁴ Heinhard Steiger (2004): ”Peace Treaties from Paris to Versailles”, s. 59.

¹³⁵ F.A.K. Yasamee (1996): *Ottoman Diplomacy*, s. 65-67. Den osmanske økonomien var allerede i en elendig forfatning, samtidig som statlige lønninger kom på etterskudd og myndighetenes forsøk på å finansiere krigen ved hjelp av å trykke opp papirpenger uten sikkerhet i gullreserver førte til kraftig inflasjon.

ta sjansen på å trekke soldatene sine ut fra Balkan. I oktober hindret dermed de osmanske myndighetene de østerrikske forsøkene på å innlede forhandlinger med henvisning til rapporter om østerrikske krigsforbrytelser under okkupasjonen av Bosnia. I februar 1879 sluttet Det osmanske riket og Russland fred, de russiske troppene trakk seg tilbake, og i slutten av måneden ble det på bakgrunn av dette åpnet formelle forhandlinger med Østerrike.

Selve Aprilkonvensjonen besto av ti artikler, samt et anneks om Novi Bazar.¹³⁶ Artikkelen var av formell, kulturell, administrativ, økonomisk og militær karakter. Allerede i innledningen ble det slått fast at den rent faktiske okkupasjonen av Bosnia var basert på Berlin-avtalens art. XXV, og dermed var folkerettslig legitim. Videre ble okkupasjonens natur fastslått: det var snakk om okkupasjon, og ikke annekasjon – en innlemming i en annen stat. Selv om all beslutningsmyndighet *de facto* fra nå av lå hos østerrikerne (art. I), forble Bosnia *de jure* en del av Det osmanske riket under okkupasjonen, og konvensjonen understreker at den formelle suvereniteten fremdeles lå hos den osmanske sultanen. Dette muliggjorde osmanske protester mot østerriksk politikk i Bosnia, men fikk først og fremst symbolske følger, noe som kommer til syne i de kulturelle aspektene ved konvensjonen.

I art. IV står det at den osmanske myntenheten fremdeles skal kunne brukes i Bosnia, selv om det i realiteten kun ble omsatt østerriksk valuta.¹³⁷ Men det er art. II som tar opp dette i størst grad. Her garanterer de østerrikske myndighetene religionsfriheten i Bosnia. Artikkelen begynner med å henvise til alle religionene i Bosnia, men fortsetter så med å handle spesielt om muslimene. Dette er for å forsikre de osmanske myndighetene, som var spesielt opptatt av muslimenes stilling, om at østerrikerne skulle behandle dem godt og sikre deres fysiske, kulturelle og religiøse eksistens, samt deres kapital og eiendom.

Artikkelen legger også til rette for at sultanens navn kunne bli ropt opp under *khuṭbaen*, samt at det osmanske flagget kunne bli på heist minaretene hvor det hadde vært tradisjon å gjøre det. Gjennom å tillate slike symbolske handlinger ble den formelle osmanske suvereniteten vektlagt. Dette var ikke noe stort offer for østerrikerne i følge den britiske konsul Edward Freeman, som rapporterte om sine

---

¹³⁶ Se Appendiks, lagt ved bakerst i avhandlingen. Snezana Trifunovska (Red.) (1994): *Yugoslavia Through Documents: From Its Creation to Its Dissolution*, s. 101-103. Oversatt av Edward Hertslet.

¹³⁷ TNA, FO 195/1212: Freeman til Layard, 3. juni 1879. Til og med før okkupasjonen, skrev Freeman, var osmansk valuta sjelden i bruk. En blanding av fransk, østerriksk og osmansk valuta var i fritt omløp.

tanker omkring Aprilkonvensjonen til London.¹³⁸ Tillatelsen til å lese fredagsbønnen i sultanens navn var ikke mer enn retten til å lese bønnen i de katolske kirkene i den østerrikske keiserens navn, som katolikkene i Bosnia hadde fått mange år før. Og når det gjaldt for heisingen av det osmanske flagget, så var det "(...) only two minarets in the whole of Bosnia where it has hitherto been the custom to do so. One in Sarajevo and the other, I believe, at Tuzla."¹³⁹ Det var ingen, mente Freeman, verken østerrikere eller lokale kristne, som kunne føle seg krenket av disse symbolske tilhørighetstegnene.

Men art. II hadde også en kvalitet av større politisk tyngde. I den andre setningen i artikkelen står det: "Særlig, fullkommen frihet er gitt muslimene i deres relasjoner til deres åndelige overhoder." Art. II ble i sin helhet godt mottatt av de osmanske utsendingene under forhandlingene, og det var bare én setning som måtte skrives om – den overnevnte. De osmanske diplomatene insisterte på å legge til et "særlig" i denne setningen, for å understreke betydningen.¹⁴⁰ Dette punktet var svært viktig for osmanerne, noe de østerrikske forhandlerne muligens ikke oppfattet klart. Det er godt mulig at de oppfattet dette punktet som rent symbolsk, på lik linje med opplesningen av sultanens navn under fredagsbønnen og heisingen av det osmanske flagget. Men de bosniske muslimenes tilknytning til de åndelige overhodene i Istanbul under okkupasjonen skulle bli et stridsspørsmål, og ordlyden i art. II i Aprilkonvensjonen ble ofte vist til av de osmanske myndighetene og bosniske muslimer for å underbygge argumentasjon om at islamske tradisjoner og kultur ble rasert av de europeiske okkupantene.

Administrativt sett ble det i art. I framhevet at de nye østerrikske administratorene ikke ville legge hindringer i veien for at de osmanske funksjonærene som ville forbli i stillingene sine kunne det. Videre ble det satt et mål om at lokale funksjonærer skulle ta del i administrasjonen. Ved ledige stillinger ville disse bli kvotert inn. Konsul Freeman så også dette som et løfte som ville få lite praktisk konsekvens for de østerrikske myndighetene.¹⁴¹ Siden de eneste språkene som var anerkjent av myndighetene var tysk og "slavisk", var de tyrkisktalende forhenværende osmanske funksjonærene utelukket fra å tjenestegjøre i staten. Men å få de lokale

---

¹³⁸ *Ibid.*

¹³⁹ *Ibid.*

¹⁴⁰ Robin Okey (2007): *Taming Balkan Nationalism*, s. 30. Okey bruker ordet "Notably" i sin diskusjon, mens det i Hertslets oversettelse (Appendiks I) blir brukt "Especially".

¹⁴¹ TNA, FO 195/1212: Freeman til Layard, 3. juni 1879.

innbyggerne til å fylle stillingene var likevel noe østerrikerne ønsket, siden offiserene i okkupasjonshæren ville dra hjem så snart som mulig, og at de lokale funksjonærene ville kreve mindre betalt. Problemet var å finne kompetente folk til å fylle stillingene.

De økonomiske aspektene ble kun kort behandlet i konvensjonen. I art. III står det at alle statens inntekter i Bosnia eksklusivt skal fordeles til behovene, administrasjonen av og nødvendige utbedringer i provinsene. Dette betød at den østerrikske staten ikke kunne bruke inntektene fra Bosnia til prosjekter andre steder i riket. Om dette bemerket Freeman tørt: "There is no fear."¹⁴² Det var nok å ta fatt i av infrastrukturelle prosjekter i landet. Det som ble utelatt fra konvensjonen var kanskje det som var av størst verdi for østerrikerne.¹⁴³ Ved ikke å nevne offentlig gjeld eller statlig eiendom kunne dette falle i østerrikenes favør. Det samme gjaldt muligheten til å regulere tollvesenet slik at inntektene tilfalt den nye administrasjonen.

De militære aspektene ved konvensjonen opptok brorparten av teksten. Fra art. V og ut var det stort sett dette som behandles. Art. V sier at alt krigsmateriell som fantes i arsenaler i Bosnia fortsatt var omansk eiendom. Så, i art. VII, VIII, IX og X, går konvensjonen over til å diskutere østerrikske styrker i Novi Bazar-sancaket. Dette var et annet aspekt ved Berlin-avtalen. Novi Bazar-sancaket var en stripe land som skilte Serbia og Montenegro, og var meget viktig strategisk.¹⁴⁴ Det var viktig for britene og østerrikerne, men også i osmansk interesse, å hindre at russiskdominerte Serbia fikk adgang til havnene i Adriaterhavet. I art. XXV i Berlin-avtalen ble det derfor bestemt at østerrikske tropper skulle stilles opp i dette sancaket, selv om det fremdeles skulle være osmansk land.

I Art. VIII i Aprilkonvensjonen ble det understreket at de østerrikske troppene ikke skulle blande seg inn i den osmanske administrasjonen av sancaket. I art. IX ble det videre understreket at osmanske tropper skulle bli værende i området, selv om østerrikerne kom i tillegg. Troppene til de to statene skulle behandles likt når det gjaldt antall, militære fordeler og bevegelsesfrihet. De østerrikske troppene skulle, i følge art. VII, gi beskjed til de osmanske myndighetene på forhånd om når de ønsket å plassere sine styrker, men for å unngå unødvendige forsinkelser skulle høyere offiserer fra begge leire gis fullmakter til å ta viktige avgjørelser direkte mellom dem om det skulle oppstå uenigheter.

---

¹⁴² *Ibid.*

¹⁴³ W.N. Medlicott (1963): *The Congress of Berlin and After*, s. 268.

¹⁴⁴ Jelavich (1985), s. 360.

En hemmelig artikkel var også med i den opprinnelige konvensjonen. Denne artikkelen ble foreslått av østerrikerne, og gikk ut på at et angrep på styrkene i Novi Bazar-sancaket skulle svares på med en kombinert innsats fra de østerrikske og osmanske troppene.¹⁴⁵ Zichy skulle presentere dette som et bevis på østerrikernes vennlige innstilling, og ville at Istanbul skulle se på det som en garanti mot fiendtlige angrep. Artikkelen ble godtatt av de osmanske utsendingene uten særlige motforestillinger.

Forhandlingene som foregikk i Istanbul var til tider harde, for sultanen "(...) embarked on a serious diplomatic struggle to retain his control over Bosnia."¹⁴⁶ Sultan Abulhamid II hadde i februar 1878 "midlertidig oppløst" parlamentet på bakgrunn av at parlamentet hadde stemt for krigen mot Russland.¹⁴⁷ Det "midlertidig oppløste" parlamentet skulle ikke møtes igjen før 1908, og sultanen innledet et svært personlig styre hvor han var involvert i beslutningsprosessen i alle saker. De osmanske forhandlerne Carathéodory paşa og Munif efendi var på denne måten talerør for sultanens synspunkt under det nye regimet.

Noen punkter var viktige for Abdulhamid å ha med i konvensjonen.¹⁴⁸ Tilføyelsen av ordet "særlig" i art. II har vært nevnt, men det var også viktig for ham på et eller annet vis å tilføye ordet "midlertidig" til teksten om okkupasjonen. Et annet mål for sultanen var å understreke den fortsatte osmanske suvereniteten i Bosnia. Sultanen lyktes kun i begrenset grad med dette. Å behandle okkupasjonen som midlertidig ble kontant avvist av Wien, men sultanen fikk til gjengjeld understreket sin rolle som suveren hersker i Bosnia.

Konvensjonsteksten var klar til å bli undertegnet 7. april, men det at sultanen ikke fikk så stort gjennomslag for sine krav i forhandlingene førte til en krise og utsettelse. Abdulhamid fryktet at han ville bli kuppet og miste livet dersom han ga sitt klarsignal.¹⁴⁹ Forhandlerne Carathéodory paşa og Munif efendi forsøkte å endre sultanens holdning, men først da et østerriksk ultimatum var under forberedelse gikk han med på å signere. Og den 21. april 1879 ble underskriftene festet til papiret.

Denne handlingen var en formell fredsavtale mellom Østerrike og Det osmanske riket, og det var ventelig at dette ville forbedre relasjonene. Men mistroen

---

¹⁴⁵ Medlicott (1963), s. 267.

¹⁴⁶ *Ibid.*, s. 271.

¹⁴⁷ M. Şükrü Hanioğlu (2008): *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, s. 120.

¹⁴⁸ Medlicott (1963), s. 271.

¹⁴⁹ *Ibid.*, s. 278.

og konflikten fortsatte, for først etter undertegnelsen så det ut til at sultanen forstod hva denne hemmelige artikkelen innebar. Carathéodory paşa fortalte Zichy at sultanen hadde ligget søvnløs over denne artikkelen, og sultanen selv tok Zichy til side for å be ham om å få den opphevet.¹⁵⁰ Zichy sa at det ikke lenger sto i hans makt, men han godt kunne legge saken fram for Ballhausplatz, og i Wien ble artikkelen opphevet. Det var flere grunner til at sultanen ikke lenger ønsket denne artikkelen: han oppfattet i stigende grad Østerrike som en fiende som hadde okkupert osmansk land, og at denne artikkelen kun var i østerrikernes favør.¹⁵¹ Men like viktige var det de religiøse grunnene, siden sultanen hadde et særlig ansvar ovenfor sine muslimske undersåtter. Den britiske ambassadøren i Istanbul, Layard, ble også involvert i saken, siden det var i britisk interesse å bevare gode osmansk-østerrikske relasjoner som en motvekt til den russiske dominansen på Balkan. Layard kunne rapportere til den østerrikske *chargé d'affaires* i Istanbul at

I had a long conversation with His Majesty on the subject. He affirmed that his objections to this article was that it bound him to employ his troops, in conjunction with those of Austria-Hungary, to suppress any movement that might take place amongst the Musulman population, and that his character and position as a Musulman [Emperor] and as Caliph prevented him from entering into any such engagement.¹⁵²

Men til tross for britenes meklingsforsøk forble de osmansk-østerrikske relasjonene spente etter at Aprilkonvensjonen trådte i kraft i 1879.

Utvilkingen av det østerrikske systemet i Bosnia

Det østerrikske systemet i Bosnia brakte med seg en rekke nye prinsipper, og de førti årene under østerriksk styre endret samfunnet på sentrale områder. Østerrikerne hadde en visjon om å modernisere det bosniske samfunnet, en visjon og kulturell misjon med Europa som referansepunkt.¹⁵³ Et ledd i moderniseringen av Bosnia var utviklingen og utvidelsen av byråkratiet. Det osmanske Bosnia hadde blitt styrt av 120

---

¹⁵⁰ *Ibid.*, s. 281; HHStA, PA XII, 258: Zichy (Istanbul) til Andrássy (Wien), 25. april 1879.

¹⁵¹ Medlicott (1963), s. 282.

¹⁵² Layard til Kosjek, 10. mai 1879, vedlegg til HHStA, PA XII, 258: Kosjek (Istanbul) til Andrássy (Wien), 13. mai 1879.

¹⁵³ Fikret Karčić (1999): *The Bosniaks and the Challenges of Modernity*, s. 75, 85.

statsfunksjonærer, men etter okkupasjonen steg dette tallet til rundt 600 (1881).¹⁵⁴ I 1908 var det 9533 østerrikske tjenestemenn i Bosnia. Dette innebar at den østerrikske staten var mye mer synlig for muslimene i Bosnia enn den osmanske statsmakten hadde vært, og det østerrikske systemet grep inn i livene deres i en helt annen grad enn tidligere.

Også før okkupasjonen var Bosnia-spørsmålet hett i Østerrike-Ungarn. Det parlamentariske systemet som ble innført etter *Ausgleich* i 1863 hadde makt til å kontrollere utenriksminister Andrássys planer, ettersom han måtte diskutere sakene i både det østerrikske og ungarske parlamentet før de ble vedtatt.¹⁵⁵ I mars 1878, i tiden etter San Stefano-avtalen, brukte utenriksministeren den usikre situasjonen til å få bevilget i begge parlamentene en stor sum penger han kunne bruke til sikkerhetsformål.¹⁵⁶ Andrassy brukte disse pengene til å okkupere Bosnia sommeren 1878, en manøver han fikk mye kritikk for. Den østerrikske okkupasjonen av Bosnia gikk igjennom tre faser:

1878-82: Starten

Det var de første fem årene av okkupasjonen som fastsatte det administrative systemet i Bosnia. De første årene av okkupasjonen var Bosnia under militær administrasjon, men gikk gradvis i retning av en sivil administrasjon. Fra et østerriksk konstitusjonelt perspektiv ville det være det enkleste å la Bosnia forbli under militær administrasjon. Andrassy måtte betale for trekket sitt i forkant av okkupasjonen i 1878, og trådte ut av ministerrollen i oktober 1879, etter sterkt press fra opposisjonen og pressen.¹⁵⁷

Spørsmålet om hvordan Bosnia skulle administreres var problematisk. Utgangspunktet var komplisert nok: Bosnia var i følge Aprilkonvensjonen *de jure* osmansk land. Så hvilken del av den dualistiske staten Østerrike-Ungarn skulle det legges under? Både de østerrikske og ungarske parlamentene gikk imot å legge Bosnia inn under deres egne områder. Grunnen til det var at begge statene hadde et stort antall slaviske innbyggere fra før, og ved å legge til den bosniske befolkningen ville det kunne føre til at de tradisjonelle elitene – tyskerne i Østerrike og magyarene i Ungarn – kunne miste sin stilling.¹⁵⁸ De fryktet at den dualistiske staten Østerrike-

---

¹⁵⁴ Peter F. Sugar (1963): *The Industrialization of Bosnia-Herzegovina*, s. 29.

¹⁵⁵ *Ibid.*, s. 24.

¹⁵⁶ Medlicott (1963), s. 13.

¹⁵⁷ Sugar (1963), s. 24.

¹⁵⁸ *Ibid.*, s. 26.

Ungarn nå skulle splittes opp til en tripartistisk stat – med en slavisk stat på likefot med Østerrike og Ungarn. Konflikten truet med å ødelegge den skjøre balansen mellom Wien og Budapest etter *Ausgleich*.

Løsningen ble et kompromiss: Bosnia ble lagt under Det felles riksf finansministeriet (RFM) til Østerrike-Ungarn. Riksf finansministeren, som hadde kontor i Wien, hadde kun som oppgave å ta for seg saker som omhandlet *både* Østerrike og Ungarn, og dette var derfor ikke en overarbeidet ministerpost. I juni 1880 ble Bosnisches Bureau opprettet som en underavdeling av RFM.¹⁵⁹

Bosnia ble fra denne tiden administrert fra riksf finansministerens kontor, og han var det øverste administratoren for Bosnia.¹⁶⁰ Stillingen hans, som en ”felles minister”, gjorde at han hadde en rolle som var vanskelig å kontrollere konstitusjonelt. Den keiserlige ordren som opprettet Bosnisches Bureau i 1880 slo også fast, i alle fall i riksf finansministrenes tolkning av den, at riksf finansministeren ikke sto til ansvar overfor noen valgt forsamling. Bosnia var derfor gjennom hele okkupasjonen administrert av et organ som ikke sto til ansvar for annet enn ”the personality and the conscience of the minister.”¹⁶¹ De to første riksf finansministrene med ansvar for Bosnia var Leopold Freiherr von Hofmann (1876-80) og József Szlávy (1880-82).

Lokalt i Bosnia baserte det østerrikske administrative systemet seg på det osmanske systemet som allerede var etablert.¹⁶² *Landesregierung* i Sarajevo sto direkte under RFM i Wien, og var det øverste organet hos de østerrikske myndighetene i Bosnia. *Landesregierung* var ledet av en *Civiladlatus* (sivil) og en *Landeschef* (militær), men den førstnevnte stillingen ble stadig viktigere i forhold til den andre.¹⁶³ Under *Landesregierung* var seks *Kreise*, regioner, som alle hadde navn etter den største byen (se kart 2). *Der Kreisleiter*, sjefen i Kreisene, hadde stort ansvar for myndighetene i sitt område, og var ofte det viktigste bindeleddet mellom de muslimske elitene og sentralstyret. Kreisene var igjen delt inn i totalt 54 *Bezirke*,

---

¹⁵⁹ *Ibid.*, s. 27.

¹⁶⁰ *Ibid.*, s. 28.

¹⁶¹ *Ibid.*, s. 28.

¹⁶² På mange måter bevarte østerrikerne det osmanske administrasjonssystemet, men ga det tyske navn. Sancakene ble til *Kreise*, kazaene til *Bezirke*, osv. For oversikt over den østerrikske provinsadministrasjonen, se Donia (1981), s. 12-13 og Sugar (1963), s. 28-31.

¹⁶³ En av de viktigste *Civiladlati* (?) i Bosnia var Hugo Freiherr von Kutschera, som hadde stillingen i perioden 1886-1904 (en periode som samsvarte godt med Kállays tid som riksf finansminister). Kutschera hadde kunnskaper i tyrkisk språk og islamsk kultur, og brukte disse styrkene på å trekke muslimene nærmere myndighetene. Se Karčić (1999), s. 85.

distrikter. Disse administratorene sto nærmest befolkningen på landsbynivå. I tillegg ble Sarajevos byadministrasjon ledet av en egen østerriksk byråkrat, en *Regierungscommissär*.

Byadministrasjonen var et av få østerrikske organer lokale innbyggere fikk ta del i. I følge Aprilkonvensjonen skulle lokale funksjonærer ta del i administrasjonen og kvoteres inn. I praksis hendte dette riktignok sjelden. Det var østerrikere og ungarer som administrerte Bosnia, både lokalt og sentralt.¹⁶⁴

Juridisk tok østerrikerne også utgangspunkt i det osmanske systemet. Sultanens lov, kanūn, fortsatte å gjelde etter okkupasjonen, med stadig flere modifiseringer for å bringe den nærmere østerrikske normer.¹⁶⁵ Dette førte til at sharʿa-domstoler ble en del av det juridiske systemet i Bosnia, og islamsk lov var derfor en del av lovene i en katolsk stat i denne perioden.¹⁶⁶ Utnevnelsen av *qāḍīer*, dommere, ble dermed et østerriksk anliggende som ble videreformidlet til den lojale delen av bosnisk 'ulamā'.¹⁶⁷

Økonomisk ble Bosnia administrert på en tvetydig måte. Til tross for Aprilkonvensjonens art. III, som sa at alle inntekter fra landet skulle bli brukt på interne prosjekter, ble Bosnia innlemmet i det østerrikske tollområdet i januar 1880.¹⁶⁸ Denne manøveren var i følge Peter Sugar tvilsom, siden den førte til at inntektene fra varer som passerte grensene tilfalt sentraladministrasjonen i Wien – og det fra et område som juridisk tilhørte en annen stat. Men art. III ble tatt i betraktning ved andre tilfeller, som da det ble vedtatt at Bosnia ikke ville bli tilført midler fra Østerrike sentralt.¹⁶⁹ Administrasjonen av Bosnia måtte derfor utelukkende baseres på inntekter fra skattlegging av bønder og landeiere i Bosnia.¹⁷⁰

---

¹⁶⁴ De østerrikske myndighetene måtte lokke til seg byråkrater med høye lønninger. Det provinsielle ryktet Bosnia hadde på denne tiden gjorde likevel at få gode administratorer kom. Konsul Freeman skrev i 1881: "Everything here is provisional, and consequently few good employees will accept posts in the civil administration. With very few exceptions – exceptions that could be counted by units – we have nothing here but the scum of the Austrian official world, and bribery is as important a factor as ever in the arrangement of any matter with the government." Sitert i Sugar (1963), s. 29.

¹⁶⁵ Sugar (1963), s. 31.

¹⁶⁶ Karčić (1999), s. 134-135. Siden alle kildetekstene i islamsk lov var på arabisk og tyrkisk ble det satt sammen en samling av sentrale tekster på tysk og gitt ut i Wien i 1883, *Eherecht, Familienrecht und Erbrecht der Mohamedaner nach dem hanefitischen Ritus*. Denne boken tjente kun til offisiell bruk hos myndighetene, siden det faktum at samlingen var satt sammen av vantro var nok til å få de fleste lærde til å vike unna den.

¹⁶⁷ Om etableringen av et lokalt muslimsk hierarki, se neste kapittel.

¹⁶⁸ Sugar (1963), s. 46.

¹⁶⁹ *Ibid.*, s. 54.

¹⁷⁰ Det er et hovedpoeng i boken til Peter Sugar som handler om industrialiseringen av Bosnia at denne politikken førte til at sårt trengte landreformer i Bosnia aldri kom, siden myndighetene var avhengige av inntektene fra landbruket. Befolkningens levestandard forble derfor den samme under østerriksk styre, og dette førte igjen til at industrielle utviklingen aldri skjøt fart, siden den var avhengig av et større marked. Den lille industrielle

1882-1903: Benjamin von Kállay

Benjamin von Kállay (1839-1903) ble innsatt som riksf finansminister 4. juni 1882, og døde i stillingen i 1903.¹⁷¹ Under Kállays tid konsoliderte det østerrikske systemet seg, og han var den første riksf finansminister med en distinkt økonomisk og kulturell politikk. Kállay var av ungarsk aristokratisk slekt (magyar), og behersket serbisk.¹⁷² Han var del av den dynastiske magyar-gruppen som ikke var spesielt nasjonalistisk orientert, og han var inspirert av de universelle verdiene i europeiske opplysningsidealene.¹⁷³ Han tjenestegjorde i utenrikstjenesten i mange år, først ved ambassaden i Beograd 1865-75 og så ved departementet i Wien fra 1878.

Kállay var også en velkjent serbolog og sympatisk innstilt til serberne, og han ga ut boken *Historien om serberne* i 1876 og stiftet et tidsskrift kalt *Kelet Népe* (*Østens folk*) omtrent på samme tid.¹⁷⁴ Kunnskapen hans og hans intellektuelle interesse for Balkan gjorde ham til en opplagt kandidat til å bli lederen for det østerrikske Bosnia. Kállay sto nær keiser Franz Josef, og da han tok over som riksf finansminister i 1882, var det med full keiserlig støtte.

Riksf finansminister Kállay var opptatt å oppnå materiell utvikling i Bosnia, et mål han ville nå gjennom å føre en aktiv økonomisk politikk.¹⁷⁵ Han fokuserte på infrastruktur og utnyttelse av Bosnias naturressurser. De fleste veiene og jernbanestrekningene som ble bygget ut av østerrikerne i Bosnia, ble satt i gang under Kállay. Store forbedringer ble gjort i denne tiden i et land som var beryktet for sin uframkommelighet.

Kállays serbofile tendens gjorde at mange fryktet at østerrikerne nå ville få en pro-serbisk slagside. Denne frykten viste seg å være ubegrunnet, og serbiske bosniere anklaget ham gå imot sine egne idealer.¹⁷⁶ Kállays kulturelle politikk har blitt oppsummert med at han ønsket å opprette en bosnisk nasjonalidentitet, men

---

aktiviteten som fant sted i Bosnia var kontrollert av utenlandsk kapital, og midlene kom derfor sjelden bosnieme til gode. En liten fagbevegelse oppstod likevel. Se Sugar (1963).

¹⁷¹ *Ibid.*, s. 39.

¹⁷² Dette er hans germaniserte navn. På ungarsk var han kjent som Benjámín Kállay von Nagy-Kálló. For en biografi av Kállay, se Okey (2007), s. 55ff.

¹⁷³ Dette fikk konsekvenser for politikken i Bosnia, se under.

¹⁷⁴ Okey (2007), s. 56.

¹⁷⁵ Peter Sugar har studert Kállays økonomiske politikk i detalj, se Sugar (1963).

¹⁷⁶ Okey (2007), s. 61-63. Serbiske nasjonalister hevdet til og med at Kállay hadde forbudt sin egen bok *Historien om serberne* i Bosnia, men dette stemte ikke.

mislykkes.¹⁷⁷ *Bošnjaštvo*-politikken var reell, selv om den har blitt diskreditert i senere nasjonalistisk historieskrivning.¹⁷⁸ Den var først og fremst en pragmatisk politikk fra østerrikernes side, som en måte å slå tilbake mot serbiske og kroatisk krav til Bosnia på. Denne politikken lå muslimene nærmest, siden det var de som tradisjonelt hadde hatt krav på Bosnia og *bošnjaštvo*-ideen undergravde ikke muslimenes idé om seg selv på samme måte som i de to andre samfunnene.¹⁷⁹

Benjamin von Kállays tid som riksf finansminister varte meget lenge, og ingen andre østerrikske administratorer hadde like stor påvirkning på Bosnia som ham. Likevel har han ikke fått noe stort ettermæle. Robin Okeys avsluttende kommentar om østerrikernes tid i Bosnia sier det meste: "There is no street named after Kállay."¹⁸⁰

1903-08: István von Burián

Etter Benjamin von Kállays død i 1903 gikk det østerrikske systemet inn i en ny fase, preget av politisk mangfold og forberedelsen av den østerrikske annekseringen av Bosnia i 1908. I hele denne perioden var István von Burián (1851-1922) riksf finansminister.¹⁸¹ Burián var, som Kállay, av magyar-slekt. Men han har ikke fått like stor plass i historien som hans forgjenger, selv om Bosnia under Burián også gikk gjennom store endringer.

En av de største endringene var på det politiske planet. Etter hvert som de serbiske og kroatisk nasjonalbevegelsene ble mer markerte, ble det i økende grad klart at *bošnjaštvo*-politikken ikke var vellykket. Burián gikk derfor inn for en mer fleksibel politikk ovenfor de nasjonale og religiøse gruppene. I 1905 hadde Bosnia 266 samfunn og foreninger, og tre år senere var tallet mer enn doblet, til 604.¹⁸² Myndighetenes nye åpne holdning førte også til opprettelsen av politiske partier, og det første formelle politiske partiet som ble opprettet var Muslimanska narodna organizacija (MNO) i desember 1906 – det muslimske folkepartiet.¹⁸³ Flere andre

---

¹⁷⁷ Se f.eks. Sugar (1963), s. 37: "Kállay tried hard to create a Bosnian nationality and national feeling, but he failed."

¹⁷⁸ Okey (2007), s. 62. Robin Okeys studie av den østerrikske kulturelle politikken i Bosnia diskuterer dette spørsmålet i utstrakt grad.

¹⁷⁹ Når det er sagt, så var Kállay alltid klar på at Bosnia først og fremst var en del av Østerrike, og kun sekundært en bosnisk nasjon. *Bošnjaštvo*-politikken skulle likevel bli et prinsipp som gikk igjen i de østerrikske myndighetenes politikk ovenfor de muslimske elitene i Bosnia.

¹⁸⁰ Okey (2007), s. 258.

¹⁸¹ Også kjent som István Freiherr Burián von Rajecz. For kort biografi, se Okey (2007), s. 145ff.

¹⁸² Okey (2007), s. 144.

¹⁸³ Se også kap. 5.

parti, både muslimske, serbiske, kroatisk og sosialistiske, oppsto i kjølvannet av MNO.

Det som gjorde denne framveksten av lovlig politisk aktivitet mulig, var den østerrikske annekasjonen av Bosnia som trådte i kraft 5. oktober 1908.¹⁸⁴ Dette innebar at Bosnias formelle status gikk fra å være *de facto* til *de jure* en del av Østerrike-Ungarn, og fullt ut en del av imperiet på linje med de andre områdene. RFM i Wien hadde fremdeles kontrollen over Bosnia, men etter annekasjonen ble det stadig større plass til politiske partier, og i 1910 ble det opprettet en bosnisk nasjonalforsamling.

Den østerrikske annekasjonen av Bosnia markerer slutten på denne avhandlingen, ettersom okkupasjonen nå var historie og et grunnleggende premiss i de muslimske elitenes reaksjoner på okkupasjonen var borte – nemlig det faktum at Bosnia formelt sett var sultanens land i perioden 1878-1908.

Bosnia og "Europa": Imperialisme eller kolonialisme?

Sentralt i den østerrikske politikken i Bosnia sto hvilket forhold det var mellom Bosnia og "Europa". Landet var styrt som en europeisk koloni, definert enten som et område for settlervirksomhet (fra de overbefolkede sentrale områdene) eller som et område for økonomisk utnyttelse.¹⁸⁵ Det fantes en viss østerriksk settlervirksomhet i Bosnia, og rundt 54 kolonier ble opprettet, med en befolkning på rundt 10 000.¹⁸⁶ Økonomisk sett var industriutbyggingen og råvareutnyttelsen på utenlandske hender, og eierne trakk som regel ut alt kapitaloverskudd fra Bosnia.¹⁸⁷ Myndighetenes investeringer kom hele det bosniske samfunnet til gode, men den nye infrastrukturen var rettet nordover og var tilsiktet å øke interessen hos utenlandske investorer og å bringe de bosniske naturressursene ut av landet. Bosnia var altså en koloni, en av veldig få østerrikske kolonier i historien,¹⁸⁸ men Bosnia var ingen spesielt

---

¹⁸⁴ Noel Malcolm (2002): *Bosnia: A Short History*, s. 150. En avtale mellom Østerrike og de osmanske myndighetene ble inngått i februar 1909, hvor Det osmanske riket fikk noe kompensasjon for tapet av Bosnia.

¹⁸⁵ Robert J. C. Young (2001): *Postcolonialism: An Historical Introduction*, s. 19.

¹⁸⁶ Sugar (1963), s. 38; Malcolm (2002), s. 143. Det var særlig i de nordlige delene av landet, hvor tyske landsbyer ble etablert av de østerrikske myndighetene. Dette førte til at en liten gruppe tyske protestanter også ble en del av den lokale religiøse floraen.

¹⁸⁷ Denne smålånne økonomiske analysen er basert på Sugar (1963).

¹⁸⁸ Østerrikske forsøk på å etablere kolonier innebar opprettelsen av et Ostend-kompani som eksisterte 1722-1727. Habsburgerne tok over Nicobar-øyene i Det indiske hav fra Danmark-Norge i 1778 og kontrollerte denne kolonien til 1783. Østerrikske styrker kontrollerte også et område av Tianjin i Kina i perioden 1901-1917, i kjølvannet av Boxer-opprøret 1899-1901. Østerrikerne var også involvert i ishavsimperialismen, med oppdagelsen av Franz Josefs land i nærheten av Nordpolen i 1873. Dette var riktignok aldri formelt en østerriksk koloni, og i 1926 ble Franz Josefs land annektert av Sovjetunionen.

inntektsgivende europeisk koloni. Som vi har sett, så var ikke industrialiseringen av Bosnia særlig vellykket og landet var i stor grad isolert fra resten av Østerrike.

Det er derfor også nyttig å se på om den østerrikske påvirkningen på Bosnia kan karakteriseres som en form for imperialism. Imperialismebegrepet har hatt forskjellig betydning opp gjennom historien, men i moderne tid har det i økende grad blitt sett på som økonomisk og politisk herredømme.¹⁸⁹ I motsetning til kolonialisme er imperialism drevet av ideologi og ofte en underbyggende teori.¹⁹⁰ Ideologi bidrar til å legitimere makten, i dette tilfellet de østerrikske myndighetene.¹⁹¹ Kan vi identifisere en slik ideologi som legitimerer den østerrikske okkupasjonen av Bosnia?

I 1895 ga Benjamin von Kállay et sjeldent intervju til en avis i London, hvor han sa: "Austria is a great occidental Empire charged with the mission of carrying civilization to Oriental peoples."¹⁹² Balkan var for europeerne kjent som "Landet hvor Østen begynner", et sted med helt andre skikker enn det de var vant til hjemme.¹⁹³ Bosnia lå på den ene siden uten tvil i Vesten, men mentalt sett var landet i Østen. Kállays verdenssyn var delt i to: på den ene siden hadde man Orienten, som var gjennomsyret av en anarkisk individualisme, og på den andre siden Oksidenten, som sto i en *Rechtsstaat*-tradisjon med røtter i antikken.¹⁹⁴ Den "muslimsk-tyrkiske" kulturen kunne kun oppfostre despotiske og sterke ledere, mente han, i motsetning til den vestlige loven som forkynte likhet, borgerskap og samhold. Inspirert av det som var de europeiske opplysningsidealenes universelle verdi, mente Kállay at Ungarn hadde plassen mellom disse to størrelsene og at landet derfor var i en forhandlingsposisjon mellom øst og vest. På denne måten ideologiserte Kállay skillet mellom Bosnia og "Europa", og legitimerte Ungarns (og Østerrikes) herskerrolle i Bosnia.

Dette er et klassisk eksempel på orientalisme, et ideologisk skille mellom de to størrelsene Orient og Oksident som legitimerte europeiske staters makt i sine

---

¹⁸⁹ Young (2001), s. 26. Da i motsetning til ren militær erobring, som kjennetegnet de tidlige imperiene (som f.eks. Det osmanske riket).

¹⁹⁰ *Ibid.*, s. 27.

¹⁹¹ Terry Eagleton (2007): *Ideology: An Introduction*, s. 5. Eagleton skriver at "this is probably the single most widely accepted definition of ideology (...)", og denne legitimeringsprosessen involverer minst seks forskjellige strategier: "promoting beliefs and values (...); naturalizing and universalizing such beliefs as to render them self-evident and apparently inevitable; denigrating ideas which might challenge it; excluding rival forms of thought (...); and obscuring social reality in ways convenient to itself."

¹⁹² Sitert i Donia (1981), s. 14.

¹⁹³ Se Božidar Jezernik (2004): *Wild Europe: The Balkans in the Gaze of Western Travellers*, s. 23. "The Land Where the East Begins" er tittelen på hans kap. 1.

¹⁹⁴ Okey (2007), s. 57. Kállay formulerte dette synet i en artikkel kalt "Ungarns plass mellom øst og vest", som han presenterte i 1883.

kolonier.¹⁹⁵ Det var et objektivt mål for Kállay å innføre europeiske tanker hos innbyggerne i Bosnia.¹⁹⁶ Dette går inn i et system av ”kulturell misjon”, hvor målet var å bringe sivilisasjonen og framskrittet til landet. Endringene i Bosnia skjedde gradvis, gjennom modifikasjon av eksisterende lover og institusjoner etter europeiske forbilder.¹⁹⁷ Den østerrikske ”kulturelle misjonen” kom også til uttrykk gjennom settlervirksomheten. Myndighetene opprettet ”agrare kolonier” med tyske settlere som hadde som oppgave å lære de lokale innbyggerne ”riktige” jordbruksteknikker.¹⁹⁸

Men den østerrikske styringsideologien kommer kanskje klarest til uttrykk gjennom myndighetenes holdninger til muslimene i Bosnia. Forholdet til muslimene var på den ene siden preget av antipati, men samtidig var myndighetene avhengige av å ha deres støtte. Riksfinansminister Kállay var til tider oppgitt: ”Vi kan forlange alt av den bosniske muslimen. Han er anstendig, kjenner barmhjertighet og gjør også det som er godt. Kun én ting har han enda ikke klart å lære: rimelighet.”¹⁹⁹ Selv om myndighetene kun ville deres beste, gjennom å innføre reformer som var i deres egen interesse, var det til tider kun kritikk å få. Men Kállay ga ikke opp: ”Den europeiske utviklingen gjennomtrenger muhammedanismen. [De] selv kan føle det.”²⁰⁰

Det muslimske samfunnet hadde på denne måten en dobbel nøkkelrolle i det østerrikske systemet. For det første betraktet de muslimene, og særlig de muslimske elitene, som det historiske statsbærende elementet i Bosnia, og kun gjennom å oppnå deres anerkjennelse ville de kunne konsolidere styret sitt. Men videre, på et underliggende plan, var selve eksistensen av muslimene i Bosnia en faktor som legitimerte tilstedeværelsen og makten til de østerrikske myndighetene. Gjennom ideologien som argumenterte for at østerrikerne hadde en forpliktelse til å bringe den europeiske kulturen til Bosnia lå det en forutsetning om at noen måtte siviliseres. De bosniske muslimene fylte denne rollen.

---

¹⁹⁵ Se Edward Said (2003): *Orientalism*.

¹⁹⁶ Men hva som var europeiske tanker, var åpent for debatt. Den østerrikske sosialisten dr. Josef Neupauer la fram et forslag i 1883 om at de østerrikske myndighetene i Bosnia skulle, i et pilotprosjekt, ekspropriere jord fra de rike landeierne, investere i infrastruktur og opprette et aksjeselskap kalt ”Zaduga”. I ”Zaduga” skulle arbeidet organiseres etter sosialistiske prinsipper. Den europeiske kulturen ville på denne måten nå Bosnia, ettersom innbyggerne i landet ville tjene økonomisk på dette (siden bedre transport ville øke verdien på landet) og de sosiale forholdene ville bli mye bedre. De ville få sunne og rene hus å bo i, rene klær å gå i, næringsrik mat i offentlige spisehus, i stedet for dårlig brennevin ville de bli servert godt øl og god vin, og arbeiderne ville få nytte god tobakk. Neupauer oppsummerte: ”Die Einwohner werden sich dann erst als Menschen fühlen können” (s. 11). Se Dr. Josef Neupauer (1883): *Wie könnte die Europäische Cultur nach Bosnien verpflanzt werden?*

¹⁹⁷ Karčić (1999), s. 86.

¹⁹⁸ Malcolm (2002), s. 142.

¹⁹⁹ Benjamin von Kállay (1900): *Die Lage der Mohammedaner in Bosnien*, s. 88.

²⁰⁰ *Ibid.*, s. 125.

Kapittel 4: Tilpasningen

Hvem skulle utnevne islamske lærde til de høyere religiøse stillingene i Bosnia?

Innledning

Etter nå å ha etablert på generell basis hvordan det østerrikske systemet artet seg, vil dette kapittelet ta for seg hvordan de muslimske elitene reagerte mot det, gjennom et mer spesifikt eksempel; spørsmålet om hvem som hadde retten til å utnevne islamske lærde til de høyere stillingene i Bosnia etter okkupasjonen. Dette eksempelet er viktig fordi det hvem som skulle styre over muslimene i Bosnia – var det Istanbul eller Wien? Skulle muslimene i Bosnia være keiserens eller sultanens muslimer?

Oppgaven å utnevne lærde til høyere stillinger var tradisjonelt de osmanske myndighetenes oppgave, og utnevningssystemet var etablert gjennom osmansk praksis basert på islamsk lov, *sharī‘a*. Men etter den østerrikske okkupasjonen ble dette endret. En petisjon som ble sendt fra Sarajevo-elite til keiser Franz Josef erklærte at muslimene i Bosnia ville bli fullstendig lojale overfor de østerrikske myndighetene tilpasse seg det nye styret.

De religiøse forbindelsene mellom Bosnia og Istanbul før 1878

Som sett i kapittel 2, førte den osmanske invasjonen av Bosnia i 1463 til en omfattende islamisering av det bosniske samfunnet. Landet ble lagt inn under sultanen og hans voksende islamske imperium, og i tråd med dette ble islamske institusjoner i hanafi-tradisjonen innført. De nye islamske institusjonene brakte med seg et system av lærde, ‘*ulamā*’, men institusjonene førte også med seg statsmakten selv, i form av de islamske stillingene som var besatt av sultanens menn.

‘*Ulamā*’ hadde ansvar for den islamske loven, *sharī‘a*, og at de lovene som ble håndhevet på jorden samsvarte i størst mulig grad med Guds åpenbaring. Den sentrale personen i islamsk lov er *muftīen*. Hans rolle er å gjøre klart hvordan loven er i gitte tilfeller, slik at dommeren, *qāḍīen*, kan dømme. Dette gjør muftien ved å gi en *fatwā*,

en juridisk mening eller uttalelse.²⁰¹ I Det osmanske riket kunne sultanen eller hans representant oppnevne og avsette muftiene i imperiet, og de måtte ha formelle eksamener eller papir for å ha denne stillingen.²⁰² I osmansk tid ble derfor 'ulamā' i stadig større grad enn før et statshierarki.

Den øverste stillingen i dette hierarkiet var *shaykh al-Islām*. Denne stillingen utviklet seg fra muftien av Istanbul, og ble under sultan Suleyman "den store" (regjerte 1520-1566) den viktigste personen i 'ulamā'.²⁰³ Under ledelse av shaykh al-Islām ble osmansk 'ulamā' byråkratisert, og fatwāen, som var de lærdes fremste oppgave, ble i økende grad standardisert.²⁰⁴ Det at 'ulamā' nå var knyttet så sterkt til staten hang også sammen med at fra det 16. århundret hadde den osmanske sultanen også tittelen *khalīfa*.²⁰⁵ Den osmanske sultan-khalīfaen var etter dette Guds stedfortreder på jorden, og den osmanske sultanen hadde guddommelig legitimitet for sitt styre. Gjennom denne autoriteten kunne han utnevne lærde til shaykh al-Islām-posten, og den guddommelige legitimiteten fordelte seg så videre nedover i hierarkiet.²⁰⁶ 'Ulamā' i Det osmanske riket baserte derfor sin stilling på å være utnevnt av sultan-khalīfaen, som var utnevnt av Gud.

På 1800-tallet førte innføringen av juridiske reformer i Det osmanske riket til at shaykh al-Islām ble mindre sentral i den osmanske staten og fra 1837 betegnet som en utelukkende "religiøs" stilling som kun hadde jurisdiksjon over muslimer.²⁰⁷ Men *shaykh al-Islāms* funksjon som den som utnevnte muftiene i det lavere islamske hierarkiet i imperiet var uforandret.

Dette systemet ga den osmanske sentralmakten en god del makt over muslimene i Bosnia, ettersom muftiene i de større byene ble utnevnt av Istanbul. Dette var formelt på bakgrunn av å ha avlagt de riktige eksamenene, men vi kan også

---

²⁰¹ Knut Vikør (2003): *Mellom Gud og stat*, s. 143-146; E. Tyan & J.R. Walsh (2008): "Fatwā" i *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*. (E²).

²⁰² Vikør (2003), s. 200.

²⁰³ R.C. Repp (1986): *The Müfti of Istanbul*, s. 28.

²⁰⁴ Vikør (2003), s. 202-203. Fatwāene til shaykh al-Islām kunne ofte kun bestå av et enkelt "ja" eller "nei", og i senere tid ble spørsmålene sortert av byråkratene ved shaykhens kontor i "ja"- eller "nei"-bunker, slik at muftien ikke behøvde å lese alle før han signerte fatwāene.

²⁰⁵ Da sultan Selim I (r. 1512-1520) erobret Egypt i 1516 skal han ha brakt med seg relikvier fra Profeten tilbake til Istanbul, deriblant et sverd fra Abbaside-sultanen som representerte det islamske kalifatet. Se Caroline Finkel (2005) *Osman's Dream*, s. 493. Denne historien ble løftet særlig fram under sultan Abdulhamid IIs styre, som var kjennetegnet av en aksentuering av *det islamske*.

²⁰⁶ Det var fire lag i denne maktpyramiden: fra (i) sultan-khalīfaen via (ii) shaykh al-Islām og (iii) muftiene i de større byene til (iv) muftiene i småbyer og landsbyer. Det osmanske lærde hierarkiet var på denne måten lagdelt, hvor de forskjellige nivåene hadde større eller mindre grad av akkumulert kulturell makt.

²⁰⁷ Şerif Mardin (1989): *Religion and Social Change in Modern Turkey*, s. 105. Dette sto i motsetning til tidligere, skriver Mardin, da shaykh al-Islām ga uttalelser også i verdslige saker.

gå ut fra at det var gunstig for de aspirerende muftiene å gjøre seg selv kjent hos ‘ulamā’ i Istanbul som personer med de riktige holdningene. På denne måten måtte Bosnias ‘ulamā’ til dels innordne seg etter osmanske normer for å bli utnevnt til stillingene, og det gjaldt nok både religiøst og politisk (lojalitet til sultanen). Etter okkupasjonen ønsket østerrikerne å endre dette, slik at det var Wien heller enn Istanbul som hadde denne kontrollen over de lærde i Bosnia.

Diplomatisk strid: sommeren 1880

Selv om Aprilkonvensjonen var en formell fredsslutning mellom Østerrike og Det osmanske riket, fortsatte den diplomatiske tonen mellom de østerrikske og de osmanske myndighetene å være anspent. Vel ett år etter signeringen av Aprilkonvensjonen, ble ordlyden i den igjen trukket frem i diplomatiet. I juni 1880 rapporterte Graf Dubsky, den østerrikske ambassadøren i Istanbul, til Freiherr von Haymerle, Andræssys etterfølger som utenriksminister i Østerrike. Dubsky fortalte at han hadde fått kjennskap til et brev fra shaykh al-Islām til ”die Pforte”, den osmanske regjeringen.²⁰⁸ Shaykh al-Islām spurte om regjeringens syn på hvorvidt han etter Aprilkonvensjonen fremdeles var berettiget til å utnevne innehavere av de høyere religiøse stillingene når det var ledige stillinger i Bosnia.²⁰⁹

Statsminister Said paşa²¹⁰ overlot til advokatene i det osmanske statsapparatet å se på saken, og disse kom fram til at i følge Artikkel II i Aprilkonvensjonen og forhandlingsprotokollene lå denne retten fremdeles shaykh al-Islām. I slike tilfeller måtte riktignok den østerrikske ambassaden i Istanbul varsles før den utnevnte islamske lærde reiste til Bosnia. En uke etter Dubskys brev til Haymerle sendte det osmanske utenriksministeriet en *note verbale* til den østerrikske ambassaden i

---

²⁰⁸ ”Die Pforte”, eller den engelske versjonen ”The (Sublime) Porte”, var det vanlige navnet på den osmanske regjeringen, og brukt i diplomatiske kretser. Begrepet er en oversettelse av ”Bāb-i ‘Ālī”, som er tyrkisk og betyr ”den høye port”. Tradisjonen med å kalle et maktsentrum for ”port” var vanlig i oldtiden (i Faraones Egypt brukte man det). I osmansk sammenheng ble begrepet først brukt om Storvesirens bolig og kontor, men mistet etter hvert sin semi-private funksjon og ble fra 1718 til en statsinstitusjon og synonym for den osmanske regjeringen hvor de fleste ministeriene befant seg i nærheten av hverandre i Topkapi-palasset. For å komme til dem gikk man som oftest gjennom hovedinngangen, og det er nok denne porten som rent faktisk menes med begrepet ”den høye port”. Se J. Deny (2008): ”Bāb-i ‘Ālī” i *EF*.

²⁰⁹ HHStA, PA XL, 210: Dubsky til Haymerle, 1. juni 1880. Shaykh al-Islām var i denne perioden (1879-89) Ahmed Esad efendi. Se F.A.K. Yasamee (1996): *Ottoman Diplomacy*, s. 285.

²¹⁰ Said paşa (1838-1914) (også kjent som Küçük Mehmet Said paşa) var ”Prime minister” 1879-80, 1880-82, 1882-83. Etter dette ble han storvesir en rekke ganger. Se Yasamee (1996), s. 289.

Istanbul, hvor de kunngjorde at en viss Ahmed Shukri efendi var blitt utnevnt ved *irāde*²¹¹ – *par Ordonance Imperiale* – til ”muftī av Bosnia”.²¹²

Det har ikke lyktes meg helt å spore opp hvem denne Ahmed Shukri efendi var, men et østerriksk dokument gir i alle fall en pekepinn. Ambassadør Dubsy omtaler ham som ”Kazi Astier Schukri Efendi”, noe som taler for at han hadde stillingen *kaziaskar*, den høyeste dommerstillingen i Det osmanske byråkratiet.²¹³ Kaziaskaren var en militærdommer, og det fantes to av dem i Det osmanske riket, en for Rumeli og en for Anatolia.²¹⁴ Kaziaskaren hadde retten til å utnevne noen *qāḍīer*, *mudarriser* (lærere), *imāmer* og *khāṭīber*, og begge satt inntil midten av 1800-tallet i sultanens *divan*, men hadde i lang tid mistet sin sentrale posisjon til shaykh al-Islām.

I utenriksminister Haymerles svar til ambassadøren i Istanbul, gjorde han det klart at de østerrikske myndighetene på ingen måte ville godta innsettelsen av en ”muftī av Bosnia” som var utnevnt av osmanske myndigheter.²¹⁵ Dette ble det etter det østerrikske synet ikke åpnet for i følge Aprilkonvensjonen. I stedet, skrev Haymerle, var de østerrikske myndighetene innstendig forpliktet til å garantere for sikkerheten til disse ”geistlige funksjonærene”²¹⁶ gjennom ”lojal og korrekt” oppførsel, men de var ikke i stand til å kunne gjøre dette for funksjonærer som hadde blitt innsatt av fremmede makter. Haymerle instruerte Dubsy til å overlevere dette svaret i skriftlig form til de osmanske myndighetene, og så gjøre alt han kunne for å forsinke eller forhindre Ahmed Shukri efendis avreise til Bosnia. Hans utnevnelse som muftī av hele Bosnia var uansett inkorrekt, avsluttet Haymerle, siden det ”(...) til nå ikke finnes én mufti for hele provinsen, men heller 10 til 11 muftier som ikke er underlagt hverandre.”²¹⁷

Dubsy's svar tilbake til Ballhausplatz var basert på informasjon han hadde fra de innerste gemakker i den osmanske administrasjonen.²¹⁸ Han kunne fortelle at han hadde fått innsyn i et skriv fra shaykh al-Islām til de osmanske myndighetene, hvor

---

²¹¹ *Irāde* er tyrkisk og betyr ”vilje”. I osmansk bruk er *irāde* ”decrees and orders issued in the name of the Sultan”, og ble tatt i Det osmanske rikets offisielle bruk i 1832. Se ”*Irāde*” i *EF*.

²¹² HHStA, PA XL, 210: Dubsy til Haymerle, 11. juni 1880.

²¹³ HHStA, PA XL, 210: Dubsy til Haymerle, 25. juni 1880.

²¹⁴ *Kaziaskar* er tyrkisk for det arabiske *qāḍī* 'askar'. Se Vikør (2003), s. 198; Gy. Káldy-Nagy (2009): ”*Qāḍī* 'Askar' i *EF*”.

²¹⁵ HHStA, PA XL, 210: Haymerle til Dubsy, 20. juni 1880.

²¹⁶ I de østerrikske dokumentene brukes begrepet *geistliche Functionäre* om innehaverne av de muslimske lærde stillingene. Stillingene de regnet som dette hadde spesielle juridiske krav, og var *qāḍīer*, *muftier*, *imāmer* og *khāṭīber*. Se HHStA, PA XL, 210: Haymerle til Szlávy, 14. juni 1880.

²¹⁷ HHStA, PA XL, 210: Haymerle til Dubsy, 20. juni 1880.

²¹⁸ Ambassadene i Istanbul fikk ofte informasjon fra informanter som var en del av kretsen rundt sultanen i *Almabayn*.

det kom fram at det var sultan Abdulhamid II selv som hadde foreslått å plassere en lærd i en høyere religiøs stilling i Bosnia.²¹⁹ Formålet med dette, forklarte Dubskey, var å få en slags islamsk agent i Bosnia som kunne informere Istanbul om forholdene for muslimene og de ansatte i de religiøse stillingene i provinsen, og å overvåke ledelsen av de religiøse sakene. For å imøtekomme sultanens ønske ble kaziaskar Shukri efendi foreslått, og han ble godkjent av Abdulhamid ved iråde. Dubskey var klar på at dette i realiteten dreide seg om skapelsen av et nytt organ for de osmanske myndighetene, som "(...) dessverre kan støttes av [April]konvensjonens Artikkel II og Protokoll IV."²²⁰ Likevel mente Dubskey at det var mulig, gjennom skarp opptreden, å forhindre utsendelsen av den nyutnevnte muftien og oppnå at de osmanske myndighetene gikk bort fra denne politikken.

De østerrikske myndighetene mente altså at dette var et bevisst politisk trekk fra de osmanske myndighetenes side, slik at de kunne beholde kontrollen over hvem som hadde de religiøse stillingene i Bosnia. Det er mulig, iden posten "mufti av Bosnia" ikke eksisterte før sommeren 1880. Videre ble det hevdet av østerrikerne at det var sultanen selv som hadde foreslått opprettelsen av posten. Det er også mulig, siden sultanen tidligere hadde involvert seg personlig i Bosnia-spørsmålet. Under forhandlingene til Aprilkonvensjonen i 1879, var sultanen en av de viktigste aktørene, og etter forhandlingene trådte han ut av kulissene og forhandlet direkte.

Men om dette var et alvorlig forsøk på å gjenvinne noe av kontrollen Det osmanske riket hadde gitt fra seg under Berlin-konferansen og ved signeringen av Aprilkonvensjonen er mer tvilsomt. Det er mer sannsynlig at det var en symbolsk handling ment for å vise Bosnias muslimer at det var i Det osmanske riket de hørte hjemme. Sultanen var beredt på å kjempe for deres sak, mot europeerne. Men Det osmanske riket, hvis militærvesen riktignok var utslitt etter krigene 1876-1878, la aldri noe reell makt bak kravet om å få innsatt kaziaskar Ahmed Shukri efendi i henhold til Aprilkonvensjonen.

Den østerrikske ambassadøren i Istanbul, Dubskey, ble i løpet av sommeren erstattet av en annen, Freiherr von Calice. Calice fortsatte den harde linjen de østerrikske diplomatene hadde lagt seg på overfor de osmanske myndighetene, gjennom å forhindre Ahmed Shukri efendis avreise til Bosnia, samt å bestride den

---

²¹⁹ HHStA, PA XL, 210: Dubskey til Haymerle, 25. juni 1880.

²²⁰ *Ibid.*

osmanske linjen om at retten til å utnevne lærde til religiøse stillinger fremdeles lå hos Shaykh al-Islām i Istanbul i følge Aprilkonvensjonen.²²¹ Selv om den østerrikske ambassadøren gjentatte ganger ble kalt inn på teppet til det osmanske utenriksministeren, lyktes diplomatene i å hale ut tiden, i påvente av at Ballhausplatz skulle lage en strategi for hvordan en skulle behandle spørsmålet om utnevning og innsettelse av lærde i de religiøse stillingene i Bosnia.

Gjennom denne taktikken oppnådde det østerrikske diplomatiet at Ahmed Shukri efendi aldri ble sendt til Bosnia. Dette, kombinert med den diplomatiske avspenningen mellom Østerrike og Det osmanske riket mellom 1880 og 1882 (se under), gjorde at konflikten avtok etter hvert. Om noe, så beviste denne diplomatiske disputten for østerrikerne at dette var et reelt problem som måtte tas tak i. En østerriksk strategi for behandlingen av de islamske lærde måtte legges.

Østerriksk strategiplanlegging

Et brev, som riksf finansminister Szlávy sendte til Hermann Freiherr Dahlen von Orlaburg, sjef for Landesregierung i Bosnia, belyser hvordan de østerrikske myndighetene tenkte i begynnelsen. I august 1880 var Bosnisches Bureau akkurat blitt opprettet som en underavdeling i Riksf finansministeriet (RFM), og brevet kan derfor betraktes som en ordre fra RFM til sjefen for Landesregierung.

Utgangspunktet var, som Szlávy skrev, at de østerrikske myndighetene anså det osmanske kravet om å utnevne høyere religiøse lærde til stillinger i Bosnia som ”ubetinget utillatelig”, og dette er også holdningen den østerrikske ambassadøren til Istanbul hadde i oppgave å formidle.²²² I stedet ønsket østerrikerne selv å opprette et lokalt hierarki, totalt uavhengig fra Istanbul og besatt av bosniske muslimer. Dette var basert på ønsker fra bosniske muslimer selv, som ved oppmøte i Wien ytret ønske om å opprette en bosnisk waqf-administrasjon. Disse muslimene var av den oppfatning at det ikke bød på noen vanskeligheter å løsrive de bosniske muslimske sakene fra de religiøse autoritetenes innflytelse i Istanbul. Dette gjaldt ikke kun med hensyn til waqf-administrasjonen, men også generelt. Muslimene i Bosnia var ikke avhengige av Istanbuls tolkning av de religiøse lovene. Den bosniske befolkningen ville uten protester godta en lærd som ble innsatt av de østerrikske myndighetene, så lenge

---

²²¹ HHStA, PA XL, 210: Calice til Haymerle, 6. august 1880.

²²² HHStA, PA XL, 210: Szlávy til Dahlen, 24. august 1880. Kopi.

denne personen hadde gjort de riktige studiene og mottatt de riktige dekretene. I følge muslimene Szlavy refererer til, var det i Bosnia til enhver tid et tilstrekkelig antall personer med nok kunnskap til å fylle alle postene i de muslimske religiøse institusjonene i landet.

Oppgaven som ble gitt Dahlen var å arbeide for at denne tanken ble virkeliggjort, med det formål å "(...) konsolidere vår stilling i landet og sikre det mot fremmed innflytelse."²²³ Om dette målet før eller senere ville bli oppnådd, kunne ikke Szlavy bedømme, men han bemerket at "det iboende selvstendighetsinstinkt hos det bosniske folket" kunne være gunstig for planene deres.²²⁴ Szlavy gir Dahlen ordre om å knytte forbindelser med muslimene, på forsiktigst mulig måte, for å registrere om hvorvidt "(...) våre bestrebelse på å løsrive den mohamedanske kultus i Bosnia fra Konstantinopel har mulighet til å bli en suksess."²²⁵

Videre skulle Dahlen gi en oversikt over hvilke personer som kunne være aktuelle for de øverste postene. Szlavy ønsket seg en person som hadde innflytelse på sine trosfeller i kraft av sin rettferdighetssans, (ut)dannelse, rettskaffenhet, livsførsel og sosiale stilling, samt en mann som hadde den nødvendige diskresjon.²²⁶ "Dette spørsmålet handler om vår fremtid i Bosnia", understrekte Szlavy til slutt, og "det er av så stor viktighet at ingenting må være uprøvd om det skal gjennomføres."²²⁷ Derfor måtte Dahlen vie spørsmålet sin fulle oppmerksomhet.

På bakgrunn av dette kan det utledes at østerrikerne hadde to punkter i strategien når det gjaldt bosnisk 'ulamā': at det nye systemet skulle være *uavhengig* av Istanbul, og det skulle ha størst mulig grad av *islamsk legitimitet*. De østerrikske myndighetene hadde altså et ønske om å opprette et lokalt religiøst hierarki allerede fra de første par årene av okkupasjonen. De østerrikske myndighetene skulle selv kunne innsette og avsette de lærde i stillingene, slik at de på denne måten kunne plukke ut medlemmer av 'ulamā' som ikke representerte noen trussel mot det nye regimet.

---

²²³ *Ibid.*

²²⁴ Denne romantiske forestillingen om det "iboende selvstendighetsinstinkt" hos muslimene i Bosnia var en mye brukt *typos* i samtidig litteratur. Den østerrikske løytnant Gustav Thoemmel skrev også i en bok om Bosnia fra 1867 at muslimene var "bærene av de gammel-bosniske nasjonalsærtekkene". Se Gustav Thoemmel (1867): *Geschichtliche, politische und topografisch-statistische Beschreibung des Vilajet Bosnien das ist das eigentliche Bosnien, nebst türkisch Croatien, der Hercegovina und Rascien*, s. 110.

²²⁵ HHSStA, PA XL, 210: Szlavy til Dahlen, 24. august 1880. Kopi.

²²⁶ *Ibid.*

²²⁷ *Ibid.*

Prinsippet om uavhengighet gikk til hjertet i den østerrikske politikken i Bosnia. Mye av grunnen til at Østerrike hadde okkupert Bosnia i utgangspunktet, lå i at ingen andre skulle få området. Østerrike var ikke tjent med å ha en sterk slavisk stat ved grensen i sør, siden dette ville bidra til å destabilisere det østerrikske imperiet selv. Så formålet med denne politikken, som Szlávy instruerte Dahlen, var å konsolidere stillingen i Bosnia og sikre det mot fremmed innflytelse. Å *hindre innflytelse fra tredjeparts stater* kan derfor sies å ha vært et hovedanliggende for østerrikerne.

Dette gjaldt realpolitisk, men prinsippet infiltrerte også den kulturelle politikken. Kállays *bošnjaštvo*-politikk gikk nettopp var et forsøk på å skape en felles *bosnisk* identitet som ikke var av etno-religiøs karakter (etter *millet*-prinsippet), men en moderne nasjon basert på språkfelleskap og definerte grenser. Å etablere lokal kontroll over de tre religiøse gruppene sine organisasjoner var derfor noe østerrikerne raskt tok fatt på. *Bošnjaštvo*-politikken var først og fremst ment som et vern mot serbisk og kroatisk nasjonalisme, og det var derfor de katolske og serbiske institusjonene myndighetene fokuserte på først.²²⁸ Utarbeidingen av Den muslimske organisasjonen kunne derfor basere seg i noen grad på de serbiske og kroatisk hierarkiene.

Det andre strategipunktet gjaldt islamsk legitimitet. En muftīs legitimitet – i alle fall i klassisk tid – lå først og fremst i at fatwāene han ga ble respektert av folk.²²⁹ Det var sentralt for myndighetene å få muslimene til å godta at de ble ledet av ‘ulamā’ som var innsatt av østerrikerne. For å oppnå dette måtte Dahlen sørge for at alle som ble ansatt i dette systemet skulle ha tatt de riktige studiene og mottatt de riktige dekretene. Videre skulle de ha en rekke personlige egenskaper som gjorde dem godt likt blant folk – samt den nødvendige diskresjon, slik at de ble godt likt av myndighetene.

En annen måte østerrikerne kunne sikre det nye systemet størst mulig grad av legitimitet, var å inngå en allianse med de lokale muslimene. Dahlen ble derfor gitt i oppgave å knytte forbindelser med sentrale personer i det muslimske samfunnet. Gjennom å få elitenes aksept, ville dette automatisk også bety folkets aksept – det var

---

²²⁸ Robin Okey (2007): *Taming Balkan Nationalism*, s. 46.

²²⁹ Vikør (2003), s. 140.

i alle fall et langt skritt på veien. Det var derfor et hovedanliggende for østerrikerne å kurtisere de muslimske elitene i Bosnia.²³⁰

Den muslimske eliten var på dette tidspunktet heller ikke vanskelige å få til å tilpasse seg den østerrikske staten, som vi skal se senere, og denne gruppen var en av hovedkildene til utviklingen av den østerrikske politikken på dette området. Men selv om det i Wien var noe bevegelse på temaet, varte det helt til 1882 før noe definitivt skjer. I løpet av den tiden mellom 1880 og 1882 var det imidlertid også viktige realpolitiske endringer i det diplomatiske landskapet som gjorde dette mulig.

Alliansen mellom Østerrike-Ungarn, Det osmanske riket og Tyskland, 1880-82

I perioden 1880-82 forsøkte Det osmanske riket å endre sine utenrikspolitiske allianser, og dette muliggjorde en løsning i den diplomatiske konflikten med Østerrike. I 1880 sto Det osmanske riket alene, ettersom Storbritannia, den tradisjonelle allierte, nylig hadde endret politikk i *The Eastern Question*. Sultan Abdulhamid så seg derfor om etter alternativer, og et slikt alternativ fant han i Tyskland. Tyskland var en relativt ny europeisk stormakt, og landet hadde ingen historie eller interesse i Midtøsten – noe sultanen mente å tale for at landet kunne bli en god alliansepartner for Det osmanske riket.²³¹ Han var også imponert over den tyske militærmakten og dens diplomatiske opptreden, og Abdulhamid sendte derfor en forespørsel til den tyske kansler Bismarck i 1880 om å få tilsendt noen tyske sivile og militære rådgivere til Istanbul. Bismarck sa ja til dette, og dette var starten på et langt samarbeid.²³²

Bismarck fulgte en særegen alliansepolitikk i utenrikspolitikken. Tyskland og Østerrike var nære allierte i denne perioden, og et osmansk forsøk på å danne en allianse med Tyskland måtte nødvendigvis også involvere Østerrike.²³³ I desember 1881 trådte derfor Det osmanske riket på banen med et forslag om en trippelallianse

---

²³⁰ En av de lengstsittende funksjonærene i Landesregierung, Civiladlatus Kutschera, snakket flytende tyrkisk og sosialiserte seg med de muslimske elitene i Sarajevo.

²³¹ Yasamee (1996), s. 74.

²³² Den ultimate konsekvensen av dette, selv om det på dette tidspunktet lå i uoverskuelig framtid, var at Det osmanske riket tok del i 1. verdenskrig på den tapende siden og ble som resultat oppløst av de seirende allierte.

²³³ Ernst R. Rutkowski (1957): "Die Bündnisverhandlungen zwischen der Türkei, Österreich-Ungarn und Deutschland 1881-1882", s. 357. I 1881 ble alliansen med Østerrike utvidet til en trippelallianse mellom Tyskland, Østerrike og Russland, og i løpet av våren 1882 ble det inngått en allianse mellom Tyskland, Østerrike og Italia.

mellom Tyskland, Østerrike og Det osmanske riket.²³⁴ Sultan Abdulhamid sendte to utsendinger til Berlin for å presentere forslaget om en tysk-østerriksk-osmansk defensiv blokk hos Bismarck. Den tyske kansleren hadde akkurat sommeren i forveien inngått en allianse med Russland, og kunne derfor ikke bryte den ved å inngå en allianse med osmanerne som nødvendigvis måtte ha en viss anti-russisk karakter. Dette faktumet ble av uklare grunner aldri klart for Abdulhamid, og sultanen handlet derfor videre i god tro om at allianseforberedelsene var i gang.²³⁵

Forholdet mellom Østerrike og Det osmanske riket forbedret seg i det vi kan kalle en diplomatisk *detente*, og dette fikk noen konsekvenser for den osmanske politikken i Bosnia. For det første førte det til at Det osmanske riket, på sultanens ordre, ikke sendte noe som helst hjelp til deltakerne i opprøret mot den østerrikske militærloven som startet i Bosnia vinteren 1881/82.²³⁶ Dette var mot rådene hans egne rådgivere hadde gitt, og må ses på som et forsøk på å bevise ovenfor de østerrikske myndighetene at allianseforslaget var alvorlig ment.²³⁷

For det andre var det nå klart at sultanens forsøk på å innsette kaziaskar Ahmed Shukri efendi som ”mufti av Bosnia” sommeren 1880 slo feil. Så i mars 1882 ble mufti Mustafa Hilmi Omerović isteden utnevnt av shaykh al-Islām til ”mufti av Bosnia”, en person som var godt kjent og godtatt av de østerrikske myndighetene i Bosnia og en av de mest samarbeidsvillige i den muslimske eliten i Bosnia.²³⁸ I kraft av å ha denne stillingen var han det høyeste medlemmet av *bosnisk ‘ulamā’* i det osmanske lærde hierarkiet.

1882: Opprettelsen av *ra’īs al-‘ulamā’*

Sultanens allianseforsøk mislyktes, men denne detente-perioden gjorde det lettere for Benjamin von Kállay, etter han hadde blitt utnevnt til riksf finansminister 4. juni 1882, å opprette et østerriksk-kontrollert islamsk hierarki i Bosnia. På denne måten

---

²³⁴ *Ibid.*, s. 357.

²³⁵ Yasamee (1996), s. 80.

²³⁶ *Ibid.*, s. 81. Dette opprøret vil bli behandlet i neste kapittel.

²³⁷ Yasamee skriver videre: ”Kalnoky was in fact somewhat embarrassed: on the one hand he was grateful for the Sultan’s cooperative attitude, but on the other hand he had no intention of accepting his offer of alliance. On Bismarck’s advice, he decided to handle Abdülhamid’s offer in a dilatory fashion, with a view to eventual rejection: in the meantime Germany and Austria-Hungary would seek to assure the Sultan of their goodwill.” Se *Ibid.*, s. 81.

²³⁸ Okey (2007), s. 48; Robert J. Donia (1981): *Islam Under the Double-Eagle*, s. 45. Mufti Hilmi Omerović var født i Kulen Vakuf, en by nord i Bosnia rett sør for Bihać på grensen til Kroatia, og studerte i Sarajevo og Istanbul i mange år før han returnerte til Sarajevo som lærer.²³⁸ Han ble mufti i 1850-årene, og hadde stillingen som mufti av Sarajevo før han altså ble utnevnt til den nye stillingen ”mufti av Bosnia” i 1882.

videreførte han dermed den østerrikske strategien i Bosnia om løsrivelse fra Istanbul, samt at gjennom sitt samarbeid med de muslimske elitene i Bosnia ønsket å sørge for at den nye organisasjonen hadde tilstrekkelig islamsk legitimitet til å bli godtatt av befolkningen. Dessuten hadde muftī Hilmi Omerović, den nyinnsatte ”muftī av Bosnia”, fått sin rett til å utnevne andre muftier i Bosnia fra shaykh al-Islām, og ved å gjøre denne posten om til den øverste posten i det nye hierarkiet, håpet Kállay på å kunne møte eventuelle osmanske protester ved å hevde at denne nye øverste islamske autoriteten *egentlig* var innsatt av shaykh al-Islām.²³⁹ Kállay sendte sitt formelle forslag til opprettelsen av et nytt og selvstendig islamsk hierarki i Bosnia til keiser Franz Josef 13. oktober 1882, og fire dager senere ble det vedtatt.

Den nye muslimske organisasjonen bestod av et islamsk råd, *majlis al-‘ulamā’*, bestående av fire islamske lærde. Majlis ble igjen ledet av en *ra’īs al-‘ulamā’*, som ble den øverste muslimske autoriteten i Bosnia. Denne posten har bestått i Bosnia fram til i dag. Keiser Franz Josef innsatte muftī Omerović den 17. oktober 1882 som den første *ra’īs al-‘ulamā’*. Majlis al-‘ulamā’-stillingene ble tildelt fire bosniske qāḍīer: Hasan efendi Pozderac (Cazin), Nuri efendi Hafizović (Rogatica), Husein efendi Ibrahimović (Ljubski) og Mehmed Nezir efendi Skaljić (Sarajevo).²⁴⁰ Nominasjoner til stillingene skulle ikke som før sendes til Istanbul for godkjenning gjennom Shaykh al-Islām, men isteden hevdet keiseren retten til å avsette og utnevne lærde til stillingene.²⁴¹ På denne måten ble det islamske religiøse hierarkiet i Bosnia løst fra de osmanske overhodene i Istanbul.

Organisasjonens oppgave var ”å styre muslimske religiøse og åndelige saker”.²⁴² Dette ble senere mer spesifisert til å gjelde utnevnelsen av imāmer og khāṭīber, overvåke *Mekteb-i nuwwab*, som var skolen for utdanning av shari’adommere i Sarajevo opprettet av de østerrikske myndighetene i 1887. De skulle også godkjenne nye shari’adommere.²⁴³ Ra’īs al-‘ulamā’ og hans majlis sto i spissen for et lite islamsk rettssystem, som etter okkupasjonen fortsatte å administrere visse deler av shari’a.²⁴⁴ Disse stod ved siden av de østerrikske domstolene, og tok for seg familiesaker. Den nye muslimske institusjonen skulle også ta seg av det islamske

---

²³⁹ Donia (1981), s. 21.

²⁴⁰ Fikret Karčić (1999): *The Bosniaks and the Challenges of Modernity*, s. 125.

²⁴¹ Donia (1981), s. 21.

²⁴² Karčić (1999), s. 125.

²⁴³ *Ibid.*, s. 125.

²⁴⁴ Donia (1981), s. 21.

utdanningssystemet, som var i dårlig stand etter en rekke mislykkede reformer.²⁴⁵ Ra'īs al-'ulamā' foreslo også å håndtere en lokal waqf-kommisjon, men dette ble avvist i Wien av det Robin Okey kaller "uklare årsaker".²⁴⁶ Ønsket om å opprette en lokal administrasjon av bosnisk waqf skulle bli en av grunnene til opprettelsen av den muslimske motstandsbevegelsen på 1890-tallet.

Det er også noe uklart hvorfor ra'īs al-'ulamā' ble valgt som navnet på stillingen. Denne stillingen fantes ikke før 1882, og det er bare i Bosnia fra 1882 til i dag, samt i Palestina fra 1922 til 1948, under den britiske mandatperioden, at denne stillingen overhodet har eksistert.²⁴⁷ Navnet betyr noe i retning av "ulamā's leder", eller "ulamā's overhode". Den engelske oversettelsen "head of 'ulamā'" er ganske treffende.²⁴⁸ Det er allikevel et navn som ble valgt på grunn av sin islamske, og særlig osmanske, historie. Før 1882 var ra'īs al-'ulamā' en ærestittel, og ikke en stilling.²⁴⁹ Fra slutten av 1400-tallet tilhørte denne tittelen muftien av Istanbul, posten som fra 1600-tallet var kjent som shaykh al-Islām. Dette endret seg da, og fra 1600-tallet og framover var ærestittelen ra'īs al-'ulamā' tillagt kaziaskaren av Rumeli.

Det kan derfor se ut til, mener Fikret Karčić, som har skrevet en artikkel om dette, at grunnene til at ærestittelen ra'īs al-'ulamā' ble til stillingen ra'īs al-'ulamā' i Bosnia i 1882, var to: for det første at den var lavere i rang enn shaykh al-Islām – de ønsket ikke å provosere Istanbul mer enn nødvendig – og for det andre var den knyttet til Rumeli, den europeiske delen av Det osmanske riket, som Bosnia hadde tilhørt.²⁵⁰ Gjennom å knytte selve navnet på det nye islamske hierarkiet i Bosnia opp mot tidligere eksempel i islamsk og osmansk historie, er dette nok en indikasjon på at de østerrikske myndighetene ønsket å tilføre de nye institusjonene et slør av islamsk legitimitet for å bli godtatt av både Det osmanske riket og muslimene i Bosnia.

Det nye islamske hierarkiet i Bosnia var basert på et kompromiss. På samme måte som okkupasjonen generelt var systemet *de jure* osmansk, i og med at innehaveren av ra'īs al-'ulamā'-posten hadde blitt utnevnt av shaykh al-Islām som

---

²⁴⁵ Okey (2007), s. 48.

²⁴⁶ *Ibid.*, s. 48.

²⁴⁷ Fikret Karčić (1997): "The Office of Ra'īs al-'ulamā'", s. 114.

²⁴⁸ Det arabiske ordet *ra'īs* har røttene r.'s., som er felles for ord som betegner noe med *hodet*, og betyr i følge Hans Wehrs ordbok *Arabic-English, Fourth edition*: one at the head; head; leader; chief; etc. I islamsk historie har *ra'īs* blitt brukt som (i) leder for en bestemt gruppe (også brukt i før-islamsk tid), (ii) ordfører (mayor) for byene i de østre delene av den islamske verden, og (iii) sjø-kaptein. Se "Ra'īs" i *EF*. I vanlig moderne bruk betyr *ra'īs* president.

²⁴⁹ Karčić (1997), s. 111.

²⁵⁰ *Ibid.*, s. 112.

den øverste blant bosnisk ‘ulamā’. Samtidig var systemet *de facto* østerriksk, siden den reelle makten lå i Wien og det var keiser Franz Josef som kunne innsette og avsette de islamske lærde. Gjennom å innsette lærde som var lojale overfor østerrikerne, kunne dette systemet fungere som et verktøy for myndighetene.

En europeisk fellesopplevelse

De østerrikske myndighetene baserte seg på to kilder i planleggingen av en strategi overfor ‘ulamā’. For det første mottok østerrikerne informasjon om forholdet mellom muslimene i Bosnia og de tradisjonelle autoritetene deres i Istanbul fra andre europeiske kolonimakter, i det som var en oppfatning av en delt europeisk opplevelse. Den andre, og kanskje viktigste kilden, var å få denne informasjonen direkte fra muslimene selv. En del av den muslimske eliten i Bosnia valgte å samarbeide med de østerrikske myndighetene, og tilpasset seg det nye systemet. Deres aksept av okkupasjonen ga myndighetene et skjær av legitimitet, mens disse elitene til gjengjeld fikk sentrale stillinger i dette nye systemet.

De østerrikske myndighetene visste også at de ikke var den første vestlige makten som plutselig hadde fått en stor muslimsk befolkning å hankes med. Via generalkonsulen i Alger, mottok det østerrikske utenriksministeriet informasjon fra de franske myndighetene om forholdet mellom muslimene i Algerie og Shaykh al-Islām, og hvordan de løste problemet om utnevning av lærde til de høyere religiøse stillingene i Algerie. Algerie ble invadert av Frankrike i 1830, og dette blir ofte regnet som startpunktet for det europeiske koloniveldet i Midtøsten.²⁵¹ Den franske politikken ovenfor muslimene i Algerie var ikke formulert spesielt eksplisitt og var *ad hoc*-basert, annet enn et konstant ønske om å bekjempe opprørsforsøk fra muslimske grupperinger i innlandet. De militære var derfor sterkt tilstedeværende i Algerie til 1871, da hele landet ble lagt under sivil administrasjon – det vil si at det var de franske kolonistene som styrte.²⁵²

---

²⁵¹ Knut Vikør (2007): *Maghreb – Nordafrika etter 1800*, s. 25. Dette var ikke første gang Frankrike invaderte et muslimsk land. I 1798 invaderte Napoleon Egypt, men denne okkupasjonen ble kortvarig – i motsetning til okkupasjonen av Algerie som varte helt til begynnelsen av 1960-tallet. Hva som er selve startpunktet for det europeiske koloniveldet er omstridt. Edward W. Said hevdet at Napoleons invasjon av Egypt markerte begynnelsen på den moderne *orientalismen*, diskursen som skapte Orienten som sted for europeisk dominans. Se Edward W. Said (2003): *Orientalism*.

²⁵² Vikør (2007), s. 41.

I brevet fra utenriksminister Haymerle til den østerrikske generalkonsul Gherri i september 1880, var han i første rekke interessert i hvordan de algeriske myndighetene forholdt seg til Det osmanske riket i saker som angikk muslimene i Algerie.²⁵³ Han var interessert i informasjon om forholdet mellom muslimene i Algerie og de muslimske overhodene i Istanbul, og om sultanen brukte sharī'a til å blande seg inn i utnevnelsen av "religiøse funksjonærer" i Algerie. Som et annet punkt ønsket Haymerle også informasjon om hvordan situasjonen var i landet før invasjonen i 1830.

Generalkonsul Gherri tok oppdraget alvorlig og svarte Haymerle med et langt brev for å beskrive forholdet mellom Algerie og Istanbul.²⁵⁴ Det som var klart, skrev Gherri, var at franske myndigheter hadde respektert utfoldelsen av den muslimske kultus. Den franske staten hadde reservert seg retten til å utnevne imāmer, muftier, osv., og ga dem lønn fra statskassen. Staten hadde oppsyn med moskeene, og vedlikeholdt dem på egen kostnad. Det franske styret ble akseptert uten motstand, skrev Gherri.²⁵⁵

Han gikk så videre til å gi to eksempler på hvordan det franske styret artet seg. Det første var waqf-administrasjonen, som hadde blitt lagt inn under fransk administrasjon – noe som førte til at verdien på eiendommene var blitt fordoblet. Det andre eksempelet var islamsk rett, som også hadde blitt lagt under den franske staten. Her var qāḍīene lagt inn under staten, og de fikk lønn fra statskassen. De dømte etter sharī'a, men måtte avsi dommen "i navnet til det franske folk. Etter denne presentasjonen, mente Gherri at det var bevist at verken den osmanske sultanen eller shaykh al-Islām hadde noen som helst innflytelse på de muslimske anliggende i Algerie. Ingen eksterne parter hadde blandet seg inn.

Spørsmålet var om det ville gå like lett i Bosnia, eller om det ikke var så enkelt å sammenlikne de to landene. Til slutt svarte Gherri Haymerle på hvordan situasjonen var i Algerie før 1830. Her forteller han om en situasjon hvor landet formelt sett var en del av Det osmanske riket, men *de facto* autonomt. Stormuftien av

---

²⁵³ HHStA, PA XL, 210: Haymerle til Gherri (Alger), 17. september 1880.

²⁵⁴ HHStA, PA XL, 210: Gherri til Haymerle, 28. september 1880. Takk til Knut Vikør for spontan oversettelse fra fransk! Gherri tok seg også tid til lange digresjoner. Blant annet hevdet han at de fire lovskolene i den islamske verden var etterlikninger av de fire kirkefedrene som kun anerkjente de fire evangelistene i kristendommen. Dette synet kan ses i sammenheng med en generell tendens i det europeiske synet på islam, hvor det i følge Edward Said var svært vanlig å betrakte islam som en (dårlig) etterlikning av kristendommen, og Muhammad som en posør. Se Said (2003), s. 71-72.

²⁵⁵ En opplysning en bør ta med en klype salt, siden det ofte var opprør mot den franske kolonimakten i innlandet.

Alger ble utnevnt av shaykh al-Islām, men ingen av kandidatene som var nominert reiste til Istanbul for å kjempe for sitt kandidatur. Det osmanske riket hadde med andre ord kun en formell innflytelse i Algerie, og de lokale *deyene* og *beyene* styrte stort sett som de ville.

Gherri beskrivelse av situasjonen i Algerie var veldig ulik situasjonen i Bosnia før 1878. Selv om Algerie hadde nytt en stor grad av autonomi, så var det ikke gitt at regjeringen i Istanbul like lett ville gi slipp på Bosnia, et område i imperiet som hadde stor strategisk betydning som grenseland og som myndighetene hadde prioritert ved å sende store styrker for å kjempe mot utbrytere gjennom store deler av 1800-tallet. Bosnia og resten av Rumelia, de europeiske delene av Det osmanske riket, var viktig for myndighetene, og mange byråkrater og mektige personer i statsadministrasjonen kom fra dette området. Så selv om Gherri presenterte et optimistisk bilde av dannelsen av et selvstendig og uavhengig religiøst system i Bosnia for Ballhausplatz, så var ikke Algerie og Bosnia sammenliknbare på alle vis.

Det at Østerrike hentet inn informasjon fra andre kolonimakter er et tegn på at de så det som at de europeiske maktene sto ovenfor de samme problemene. Dette blir ytterligere støttet av en henvendelse fra de britiske myndighetene til de østerrikske myndighetene angående den østerrikske waqf-politikken i Bosnia. Bakgrunnen for dette var at britene hadde okkupert Kypros i 1878, og på samme måte som Bosnia var Kypros formelt underlagt den osmanske sultanen.²⁵⁶ Sammenfallet mellom situasjonen i Bosnia og på Kypros var åpenbar, og britene søkte derfor råd hos østerrikerne. I 1894 fikk de denne henvendelsen fra den britiske ambassaden:

Her Majesty's Secretary of State for the Colonies is desirous to obtain, for the use of the Cyprus Government, information as to the manner in which the Austro-Hungarian Government have dealt with or are dealing with the Mohammedan religious and charitable foundations known as Vakoufs (or Waqfs) which are believed to exist in Bosnia and Hercegovina. (...)²⁵⁷

Riksfinansminister Kállay svarte den britiske ambassaden med et langt brev merket "konfidensielt". Det at de europeiske maktene henvendte seg til hverandre og søkte

---

²⁵⁶ At situasjonen i Bosnia og på Kypros var så sammenliknbar, ble jeg oppmerksom på i samtale med Kjetil Fosshagen, som har skrevet en PhD-avhandling om oppfatninger av nasjon på Kypros. Se Kjetil Fosshagen (2008): *Island of Conjecture*. Som i Bosnia oppsto det for eksempel konflikter i spørsmålet om utnevning av den øverste islamske lærde på Kypros, hvor noen mente at det var shaykh al-Islām i Istanbul sitt ansvar. Se Rebecca Bryant (2004): *Imagining the Modern*, s. 30-32.

²⁵⁷ HHStA, F 61/29, sp.m. 16: Edmund Morton (? Den britiske ambassaden i Wien) til Kálnoky, 23. april 1894.

råd er ikke et uventet funn, men det kan utforskes nærmere hvilken dimensjon dette tilførte den østerrikske politikken i Bosnia. For det første kan det slås fast at den *felleseuropeiske* opplevelsen ble vektlagt og verdsatt, enten det gjaldt erfaringer fra andre europeiske stater, europeiske eksperter eller vitenskapsmenn. Den lokale kunnskap var ikke vektlagt som informasjonskilde, det var med andre ord den siviliserte verden som hadde verktøyene som skulle til for å løse problemene en støtte på. For det andre er det implisitt i denne erkjennelsen at det var et felles problem europeerne sto ovenfor i møtet med den islamske verden. Muslimene i Bosnia, Algerie og Kypros representerte etter dette synet *essensielt* sett det samme, og det var samme type problemer knyttet til dem.

I praksis fungerte disse føringene ikke hundre prosent. Når det gjelder det andre punktet, så har vi sett at muslimene i Algerie var historisk mindre knyttet til Istanbul enn muslimene i Bosnia var. I Bosnia oppstod det etter hvert en motstandsbevegelse som krevde større grad av tilknytning til Istanbul enn det løsrevne muslimske hierarkiet representerte, og østerrikerne ble presset i stadig større grad for å gi etter for kravene om større grad av autonomi i religiøse og kulturelle saker. Det viste seg at det altså var forskjeller muslimer i mellom.

Og selv om den felleseuropeiske opplevelsen i det første punktet ikke skulle tilsi det, ble direkte kontakt med muslimene under eget styre vektlagt av de europeiske maktene. Dette gjaldt i alle fall for Østerrike, hvor de bosniske lokale elitene ble bevisst rådspurt og innsatt i sentrale stillinger som et bindeledd mellom myndigheter og innbyggere. I praksis var østerrikerne avhengige av å alliere seg med de tradisjonelle elitene for å konsolidere styret sitt. Og de muslimske elitene i Bosnia grep villig denne muligheten.

"We, who do not share these dangerous opinions"

Reaksjonene på den østerrikske okkupasjonen blant muslimene i Bosnia var delte. Som vi har sett tidligere, ble de østerrikske styrkene møtt med militær motstand da de gjorde sitt inntog i Bosnia i 1878. Denne motstanden levde videre og ble ikke nedkjempet før i 1882.²⁵⁸ Men samtidig som noen tok til våpen mot okkupantene var det andre igjen som ønsket dem velkommen. Som nevnt over, var de østerrikske

---

²⁵⁸ Denne væpnede motstanden er én av tre former for motstand mot det osmanske riket; de to andre er petisjoner og migrasjon. Se neste kapittel (Motstanden).

myndighetene i tett samarbeid med deler av den muslimske eliten i Bosnia under utarbeidingen av en strategi for utnevnelsen av lærde i Bosnia. Både punktet om uavhengighet og legitimitet kom fra muslimene selv. Et sentralt dokument i så måte er en petisjon Sarajevo-eliteleverte til myndighetene i oktober 1878, rett etter okkupasjonen var gjennomført.

Elementer blant befolkningen i Bosnia ønsket Østerrike som ny hersker. Våren 1878, i den usikre tiden mellom San Stefano-konferansen og Berlin-konferansen forhørte konsul Freeman seg med muslimene han møtte om hvem de foretrakk å bli okkupert av.²⁵⁹ Svaret han fikk fra mange var at om de skulle bli skilt ut av Det osmanske riket var Østerrike å foretrekke som ny hersker. Dette var kanskje mest av alt fordi de fryktet alternativene, Serbia og Montenegro. Få år før hadde Serbia tvunget ut sin muslimske befolkning,²⁶⁰ og muslimene i Bosnia var engstelige for at de også måtte gi fra seg alle eiendelene og flykte dersom landet skulle bli okkupert av Serbia.

Det gikk også rykter i den britiske pressen at en konvoi av utsendinger var blitt sendt fra Bosnia til Wien for å møte keiser Franz Josef og ytre ønske om å bli annektert av Østerrike.²⁶¹ Dette var i stor grad overdrevne rykter, mente Freeman, selv om han hadde fått beskjed fra grensestasjonen at en konvoi med tre fransiskanermunker og én muslim var på vei til Wien fra Travnik. Men disse meningene var ikke allment delt, og i Sarajevo – blant de muslimske elitene – ble situasjonen avventet og ingen ville si noe som bekreftet eller avkreftet noen av de sannsynlige alternativene.²⁶²

Så ble det altså klart under Berlin-konferansen sommeren 1878 at Bosnia skulle okkuperes av Østerrike. Okkupasjonen ble gjennomført på høsten, men var på ingen måte en enkel oppgave for de østerrikske soldatene. I oktober ble det sendt en

---

²⁵⁹ TNA, FO 195/1212: Edward Freeman (Sarajevo) til Sir Henry Layard (Istanbul), 9. mai 1878.

²⁶⁰ Barbara Jelavich (1985): *History of the Balkans, Vol. I*, s. 243. Se også kapittel 6: *Migrasjonen*.

²⁶¹ TNA, FO 195/1212: Freeman til Layard, 8. & 15. mars 1878. Det er rapporter fra *The Times'* Wien-korrespondent i utgavene fra 2. og 4. mars 1878 Freeman refererer til. Her ble de bosniske utsendingene navngitt, og korrespondenten hadde hørt rapporter om osmanske massearrestasjoner av muslimer i Sarajevo. For det første fantes det ikke noen personer med de nevnte navnene i Bosnia, skrev Freeman, og når det gjaldt massearrestasjonene så han seg også nødt til å klargjøre: "I beg to state that there is not a word of truth in this report." *Ibid.* Britiske aviser hadde vært svært aktive under Balkan-krigen, og med til dels overdrevne og ubalanserte deknninger av hendelser som "The Bulgarian Horrors" ble det pisket opp en anti-tyrkisk atmosfære i den britiske opinionen. Dette førte igjen til endringer i britisk utenrikspolitikk, og i særdeleshet Eastern Question-politikken. Hvordan Storbritannia skulle forholde seg til Det osmanske riket var en av kampsakene under valget i 1880, da den konservative regjeringen Beaconsfield tapte for William Gladstones liberale opposisjon.

²⁶² TNA, FO 195/1212: Freeman til Layard, 9. mai 1878.

petisjon til keiser Franz Josef som var undertegnet av 58 ledende muslimer i Sarajevo.²⁶³ Dette dokumentet er viktig som et vitnesbyrd på hvordan de muslimske elitene reagerte på okkupasjonen. Flere av punktene i denne petisjonen går igjen i den østerrikske politikken ovenfor Bosnia og den muslimske befolkningen. De 58 som undertegnet appellen kom fra hovedsakelig tre sosiale grupper, og fordelte seg som vist i figur 1.

Denne tabellen viser hvor forfatterne av petisjonen hadde sitt økonomiske grunnlag, men flere av dem hadde interesser på flere områder. De tre første på listen over signaturer var Mustaj beg Fadilpašić, Mehmed beg Kapetanović og mufti Mustafa Hilmi Omerović.²⁶⁵ Mufti Omerović var, som nevnt over, personen som senere skulle bli utnevnt som den

<i>Bakgrunn</i>	<i>Antall (prosent)</i>
Landeiere	22 (38%)
'Ulamā'	15 (26%)
Handelsmenn	13 (22%)
Ukjent	8 (14%)
TOTALT	58

første ra'īs al-'ulamā', og den mest framstående blant bosnisk 'ulamā'. Mehmed beg Kapetanović var opprinnelig fra Hercegovina, fra en velstående familie av landeiere. Han hadde vært aktiv i Folkeforsamlingen sommeren 1878, og sto nær de osmanske herskerne før okkupasjonen. Senere ble Kapetanović, som forfatter og forlegger, hovedtalsmann for et reformistisk syn der han talte for at muslimene i Bosnia skulle nærme seg Europa. Han ble også ordfører i Sarajevo etter Mustaj beg Fadilpašićs død. Fadilpašić, den siste av de tre, var blitt utnevnt til ordfører i Sarajevo av østerrikerne den 20. august 1878, allerede dagen etter byen var falt.²⁶⁶ Han hadde vært medlem i rådet til den osmanske provinsguvernøren, og sto også nær Folkeforsamlingen av Sarajevo. Som en av de rikeste landeierne i Sarajevo var han "(...) the primary broker of the monopolistic Sarajevo personal network of elite Muslims."²⁶⁷

²⁶³ Petisjonen er datert til 17. oktober 1878, altså tre dager før den endelige okkupasjonen var gjennomført. Men Freeman er usikker på at det er den korrekte datoen. Petisjonen ble skrevet på bosnisk, men finnes i engelsk oversettelse som vedlegg til TNA, FO 195/1212: Freeman til Layard, 20. november 1878. Oversettelsen er enten basert på den tyske oversettelsen, eller så har Freeman fått tak i den bosniske originalen. Det har imidlertid ikke lyktes meg i å finne ut av om konsul Freeman behersket det lokale språket personlig. Det er ting som tyder på det, riktignok. I dagbøkene og rapportene skriver han med bosniske bokstaver (ć, č, š, etc), og jeg har ikke kommet over at han har nevnt eksplisitt bruk av tolk. Likevel er dette et usikkerhetsmoment.

²⁶⁴ Tabellen er hentet fra Donia (1981), s. 46. Hans data er igjen hentet fra Hamidja Kapidžić (1973): *Hercegovачki ustanak 1882. godine*, s. 68.

²⁶⁵ Donia (1981), s. 45.

²⁶⁶ *Ibid.*, s. 44.

²⁶⁷ *Ibid.*, s. 45. Donia tar i boken sin i bruk den nederlandske antropologen Jeremy Boissevain sine teorier om personlige nettverk. Se *Ibid.*, s. xii-xv.

De 58 var alle, i kraft av sin sosio-økonomiske stilling og posisjon, del av Sarajevos muslimske elite, noe petisjonen også bærer tydelig preg av, og en kan ikke annet enn å være enig med konsul Freeman da han rapporterte til ambassaden i Istanbul at "I will only add that the fifty eight individuals who have affixed their signatures can hardly be considered as fairly representing the Mussulman population of Bosnia and the Herzegovina (...)"²⁶⁸

Petisjonen starter med en unnskyldning på vegne av det bosniske folk, siden "(...) a large majority of the Common People did not appreciate [the] salutary intention (...)" da konklusjonene fra Berlin-konferansen ble klare, og "(...) therefore it happened that partly through its own error, partly through encouragement from the government itself, and partly owing to the persuasions and instigations of interested foreign agitators, the greater part of the Mussulman population rose in arms and resisted the entry of your Imperial and Royal army and opposed in every direction the march of the troops of Your Majesty."²⁶⁹ I tillegg til disse tre grunnene til den væpnede motstanden mot okkupasjonen, altså muslimenes egen feil og uvitenhet, myndighetenes oppfordring, samt agitasjon fra utenlandske krefter, mente forfatterne av petisjonen at alle de dårlig gjennomførte og fruktesløse forsøkene på reformer som ble forsøkt utført av Det osmanske riket også hadde en stor skyld i det som var en konstant tilstand av "continued rebellion, of general disturbance, which last resulted in the flight and the rising in arms of the population of the frontier."²⁷⁰

På den andre siden sto forfatterne av denne petisjonen, som erklærte at:

"We, who do not share these dangerous opinions but who are only interested in the welfare and happiness of our country, now that blood has ceased to flow and that the insensate resistance has been suppressed by Your Majesty's powerful army, we venture with profound devotion, and in the name of the whole population of our faith, to approach the resplendent throne of Your Majesty with this address, that we may set forth our desires in general and our supplications concerning the amelioration of our future existence."²⁷¹

På denne måten ønsket forfatterne av petisjonen å plante to innsikter hos de østerrikske myndighetene. For det første etablerte de sin egen gruppe som samarbeidsvillig og skilte dem ut fra de som gjorde motstand. Selv om mange

---

²⁶⁸ TNA, FO 195/1212: Freeman til Layard, 20. november 1878.

²⁶⁹ TNA, FO 195/1212: Freeman til Layard, 20. november 1878. Freemans oversettelse.

²⁷⁰ *Ibid.*

²⁷¹ *Ibid.*

muslimer tok til våpen mot invasjonsstyrkene, så ønsket ”we, who do not share these dangerous opinions” å nærme seg de østerrikske myndighetene med verdighet og respekt. Gruppen disse muslimene tilhørte var spesiell, og hevet over ”(the) Common people”. Signalet var klart; om østerrikerne ønsket det, var denne gruppen villig til å samarbeide med de nye makthaverne.

For det andre ønsket forfatterne av petisjonen å slå fast at de snakket på vegne av *hele* den muslimske befolkningen i Bosnia. De slo altså fast at *alle* muslimene i Bosnia ønsket østerrikerne velkommen. Det var i alle fall inntrykket forfatterne ønsket at de østerrikske myndighetene skulle få. Hvordan muslimene i Bosnia *egentlig* følte om den østerrikske invasjonen hadde forfatterne av petisjonen kunnskap om i kraft av den spesielle stillingen i landet som de hadde i form av å være eliten. Tradisjonelt sett snakket eliten på vegne av ”folket”.²⁷² Igjen kan dette tolkes om et forsøk på å framheve sin egen gruppe som viktig i myndighetenes øyne, ikke bare som samarbeidspartner, men også som en samarbeidspartner som hadde det fortrinn at de kunne snakke på vegne av alle muslimene i landet. Gjennom å samarbeide med denne eliten ville det østerrikske styret i Bosnia automatisk få en legitimitet som ville kunne bidra til å konsolidere stillingen i landet.

Så hva ønsket de å oppnå? Petisjonen går videre med å presentere tre ønsker og ideer: (i) ønske om amnesti; (ii) erklæring av en betingelsesløs tilknytning til keiseren (inkludert vilje til å tjenestegjøre i den østerrikske hæren); og (iii) en redegjørelse av forholdet mellom Bosnia og Istanbul, hvor det blir presentert et ønske om et uavhengig muslimsk hierarki i Bosnia.

I: Amnesti

For det første ønsket de at det ble innført et generelt amnesti, at keiseren ”(...) will be willing to grant pardon and forgiveness to all those who took any part in or assisted the armed resistance to the troops of Your Majesty.”²⁷³ Hevnaksjonene som ble satt i gang av østerrikerne etter Sarajevos fall skremte nok forfatterne av petisjonen til å ønske et amnesti hvor de som ga passiv assistanse til motstanden også ble omfattet. Som ledende landeiere og medlemmer av den muslimske eliten hadde de allerede påberopt seg den legitime retten til å snakke på vegne av den muslimske

---

²⁷² Dette gjorde de med ”folkets” velsignelse, i følge Gramsci, siden eliten og ”folket” kommuniserte på et *common sense*-nivå og var avhengige av hverandre (se kap. 1).

²⁷³ TNA, FO 195/1212: Freeman til Layard, 20. november 1878. Freemans oversettelse.

befolkningen, og det er rimelig å anta at de var engstelige for å bli stilt for retten på grunn av dette etter okkupasjonen var fullbyrdet. I tillegg hadde flere av dem stått nær Folkeforsamlingen av Sarajevo okkupasjonsommeren 1878.

Amnestiet ble raskt erklært. Allerede den 9. november ble en proklamasjon om et amnesti for ”politiske forbrytere” offentliggjort av den østerrikske hæren.²⁷⁴ Amnestiet gjaldt: (i) for alle innbyggerne i Bosnia & Hercegovina som hadde tatt del i den væpnede motstanden, eller som hadde på noen måte hjulpet til i den, helt fra begynnelsen av okkupasjonen;²⁷⁵ (ii) for de som hadde tatt til fjellene for å drive geriljakrig mot østerrikerne;²⁷⁶ (iii) for de som allerede var blitt arrestert av østerrikerne og som nå satt i fangenskap;²⁷⁷ og (iv) for de som tok del i politisk opprør i tiden *før* den østerrikske invasjonen ”(...) amnesty is assured for such acts of violence as they committed owing to the political movement.”²⁷⁸ Tilslutt blir det opplyst om at i tvilstilfeller vil hver enkel søknad om amnesti behandles av kommandanten for den østerrikske hæren og en juridisk kommisjon. Som nevnt i kapittel 2 ble de bosniske fangene i fengslene i Østerrike-Ungarn sluppet fri som følge av dette amnestiet, men flere døde av kulde og utmattelse i løpet av tilbaketuren til Bosnia.

II: Verneplikt i en ikke-muslimsk hær

I det andre punktet i petisjonen til keiser Franz Josef, erklærte forfatterne seg ”(...) for ever released from our former Ottoman Government, and from its rights, and of our own free will we accept and acknowledge the Austro-Hungarian Monarchy as our lawful and just government, and we truly submit to the resplendent Crown of the House of Hapsburg as long as by the will of God it shall remain on the throne.”²⁷⁹ De ønsket videre å bli mottatt og behandlet av keiseren ”as His other free subjects”, og de ville adlyde keiserens befalinger i alt. Dette innebar og gjaldt også ”(...) to serve in the regular army, and to fight in our country side by side with the other populations against any enemy of the Empire, be it even the Ottoman Government, to fulfil every

---

²⁷⁴ TNA, FO 195/1212: Freeman til Layard, 18. november 1878.

²⁷⁵ Men amnestiet gjaldt ikke for vanlige forbrytelser som ikke kom av politiske grunner, som mord og vold.

²⁷⁶ På betingelsen at de meldte seg frivillig innen 14 dager etter denne proklamasjonen – hvis det gikk utover denne fristen ville de kunne bli tatt til fange.

²⁷⁷ Men amnestiet gjaldt ikke for arresterte bandedere.

²⁷⁸ En engelsk oversettelse av amnesti-proklamasjonen finnes som vedlegg TNA, FO 195/1212: Freeman til Layard, 18. november 1878.

²⁷⁹ TNA, FO 195/1212: Freeman til Layard, 20. november 1878. Freemans oversettelse.

duty towards the Emperor and State, and to endeavor to become good and loyal subjects.”²⁸⁰ Herved skulle det ikke finnes tvil om hvor samarbeidsvillige muslimene var. Om omstendighetene skulle kreve det, ville muslimene i Bosnia legge av seg alt som minnet om felles kultur og historie, og kjempe for keiseren og imperiet – mot det som tidligere hadde vært ens kamerater og felles troende.

Dette punktet var ikke like enkelt som det forrige. Da det ble innført en ny militærlov i november 1881, hvor allmenn verneplikt ble innført, skapte det mye motstand i Bosnia. Et stort opprør begynte vinteren 1881/82 (se neste kap), men til tross for disse urolighetene hadde de muslimske elitene på sin side ikke endret holdning siden oktober 1878. Og de tre mest fremtredende forfatterne av petisjonen fra den gang støttet opp om den nye *Wehrgesetz*. Medlemmer av den muslimske eliten i Sarajevo, som Mehmed beg Kapetanović og Mustafa beg Fadipašić, ba under opprøret i 1882 muslimene om å godta militærloven, og å gjøre tjeneste som alle andre undersåtter av keiseren.²⁸¹ Muftien av Bosnia, Mustafa Hilmi Omerović, ga en *fatwā* til støtte for østerrikerne som påla muslimene i Bosnia å adlyde den nye loven.²⁸² Teksten har gått tapt, men Fikret Karčić har i et tankeeksperiment forsøkt å finne mulige forløpere til Omerovićs *fatwā* i 1882.²⁸³

På bakgrunn av historiske eksempler på at muslimer har tjenestegjort i en ikke-muslimsk hær konkluderer Karčić, noe anakronistisk, ”Looking at the *fatwa* of Mustafa Hilmi Hadžiomerović²⁸⁴ from a historical distance we may say that this response was theoretically grounded and politically correct. By approving the conscription of young Bosniaks into a non-Muslim army he encouraged his co-religionists to take a path of integration into a new political framework.”²⁸⁵ Det var nødvendig å reagere slik, mener Karčić, siden de ikke hadde noe valg. Det sto om det

---

²⁸⁰ *Ibid.*

²⁸¹ Karčić (1999), s. 120.

²⁸² *Ibid.*, s. 119-120. Selve teksten i *fatwāen* har gått tapt, men Fikret Karčić viser til at det blir referert til den i østerrikske dokumenter, og at disse dokumentene antyder at det var de østerrikske myndighetene som hadde stått bak den.

²⁸³ *Ibid.*, s. 120-123. Disse forløperne, skriver han, er å finne i erfaringene til muslimer som ble igjen i områder som var blitt tapt av muslimske herskere til mongolene, korsfarerne og etter *Reconquistaen* på Den iberiske halvøy. I Spania ble for eksempel muslimer brukt i krig, men da ikke mot andre muslimske hærer. En noenlunde lik praksis finner Fikret Karčić også i moderne tid, da i en kontekst av europeiske protektorater eller kolonier. Mangelen på klassisk *fiqh* på dette temaet har tvunget moderne islamske lærde til å utvikle nye retningslinjer, og flere har hevdet at medlemmer av en muslimske minoritet *må* tjenestegjøre i hæren til sitt land. Dette blir grunnlagt ved *mangelen på et virkelig valg*, siden ”flouting such an order may endanger the life, property and honor of the remaining Muslims living in the non-Muslim state.”

²⁸⁴ Omerović er av og til kalt Hadžiomerović i litteraturen. Hadži-prefikset Karčić her putter på *muftens* navn er enten ment for å indikere at Omerović var på pilegrimsferd til Mekka (*hajj*) en eller annen gang i løpet av livet, eller at han er en *hodža* (islamsk lærd).

²⁸⁵ Karčić (1999), s. 123.

muslimske samfunnets overlevelse, og de muslimske elitene hadde i realiteten ikke annet valg enn å integrere seg i den østerrikske staten om det muslimske samfunnet i Bosnia skulle bestå.

Det var dette synet som til slutt vant fram. Etter at oppstanden i 1882 ble knust forsvant også motstanden mot verneplikten. Bosnierne lot seg innrullere, både muslimer og kristne, og disse bosnierne dannet etter hvert en elitetropp som utmerket seg i den østerrikske imperiehæren – til den grad at de fikk kalt opp en ny østerriksk militærmarsj etter seg: *Die Bosniaken Kommen!*²⁸⁶

III: Forholdet mellom Bosnia og Istanbul

Det tredje og siste punktet i petisjonen går på de religiøse forbindelsene mellom Bosnia og Istanbul, og er i denne forbindelsen også det viktigste punktet:

”Finally – in consequence of the declaration of Your Majesty that our faith and our religious affairs, our possessions and our property, will be protected and guarded by the especial solicitude of Your Majesty, we take the liberty to declare that we are obliged according to the precepts of the Sheriat to recognize and venerate the Caliph of Islam as our supreme spiritual chief, because we believe that in fulfilling this religious duty there will be nothing contrary to Your Majesty nor to the interests of the Empire, and on this account we mention this sacred right, but we are of opinion also that it is indicated and absolutely necessary to declare on this occasion to Your Majesty that for various reasons we are ready to disengage ourselves from all influence of the Sheik-ul-Islam at Constantinople in religious matters, and we have unanimously decided to beg Your Majesty to deign to consent and to obtain that the Bosnians and Herzegovinians of the Mussulman faith may have a worthy chief and director among themselves, entirely independent of the Sheik-ul-Islam, who shall be at the head of our interior and exterior religious institutions, in order that all our religious affairs may take an advantageous direction and ameliorate, as well as for our own good as for that of the country.”²⁸⁷

Som muslimer var de påbudt å hylle khalīfaen, men ellers var det ingen religiøse bindinger mellom Bosnia og Istanbul, mente de. Igjen viser forfatterne av petisjonen at de ønsker å bli en del av det østerrikske statsapparatet, så langt som det er mulig i følge deres tolkning av shari‘a. Denne delen av petisjonen fikk, som vi i dette kapittelet har sett, klare konsekvenser for den østerrikske politikken for utnevning av religiøse lærere i Bosnia. Begge de to prinsippene i den østerrikske strategien utledet

---

²⁸⁶ Denne ble komponert av Eduard Wagnes i 1895, kapellmester i den østerrikske hæren.

²⁸⁷ TNA, FO 195/1212: Freeman til Layard, 20. november 1878. Freemans oversettele.

ovenfor – (i) at det skulle opprettes et religiøst hierarki som var uavhengig Istanbul, og (ii) at dette hierarkiet skulle inneha en størst mulig legitimitet i islamsk tradisjon – finner vi igjen i petisjonen som ble overlevert de østerrikske myndighetene i oktober 1878.

Dette hierarkiet skulle ledes av en som var ”worthy”, noe som må tolkes dit hen at han hadde de nødvendige kvalifikasjonene som person, men også at han måtte inneha de riktige eksamensbevisene. Videre burde han ha legitimitet hos muslimene som religiøs leder. Så om en leser mellom linjene er hintet klart: hvem ellers var bedre rustet til å lede dette hierarkiet enn de muslimske elitene selv? For om disse stillingene ble gitt de muslimske elitene, som i sin kraft kunne snakke på vegne av hele det muslimske folket, ville dette igjen kunne skaffe det østerrikske systemet den nødvendige religiøse legitimitet for å herske over muslimene. Helt til slutt avslutter petisjonen med igjen å hevde at: ”We proclaim loudly our aspirations in the name of the whole Mussulman people of Bosnia and the Herzegovina, and support them by our signatures.”

Gitt resultatet, at opprettelsen av ra’īs al-‘ulamā’-systemet var så likt forslaget som ble framsatt i denne petisjonen, kan vi da si at det var lokale muslimske interesser som sto bak? Var det denne petisjonen som satte de østerrikske myndighetene inn på tanken på løsrivelsen av bosnisk ‘ulamā’ fra Istanbul og opprettelsen av et islamsk legitimt lokalt hierarki av lærde? Det er ikke så sikkert. Konsul Freeman var tidlig ute med å tone ned petisjonens autensitet og betydning. Det var ikke vanskelig å få de muslimske elitene til å skrive under, skrev Freeman, men han trekker i tvil hvor mye det betød for dem:

”[The attaching of their signatures] cannot, however, be said to be a true exposition of their sentiments, but they have so long been accustomed under the Turkish regime to the concoction of meaningless addresses and petitions, that they do not perhaps²⁸⁸ attribute to them the same value and importance that other nations do, and are not so scrupulous about affixing their signatures to documents with the contents of which they are unacquainted or do not heartily agree.”²⁸⁹

---

²⁸⁸ Dette ”perhaps” står innskutt i setningen, så enten glemte Freeman å føre det inn, eller så fant han ut da han leste gjennom brevet at han burde moderere påstanden sin noe.

²⁸⁹ TNA, FO 195/1212: Freeman til Layard, 8. november 1878.

Det er mulig at denne siste analysen er korrekt, i så fall er muslimene i Bosnia ikke alene i sin frustrasjon over tilsynelatende meningsløse byråkratiske prosesser. Men det er vel mer sannsynlig at Freeman her gir uttrykk for det vanlige synet på muslimer i samtiden. Muslimene i Bosnia var et bilde på ”de andre” for Freeman, og han tiller dem hyppig egenskaper som sto i motsetning til hans egne egenskaper.²⁹⁰

Videre tok Freeman for seg petisjonens autensitet, og skrev i sin rapport av 8. november at ”The project did not originate with the Mussulmans but with the Austrians themselves (...) to say, however, that the Mussulmans or even the Christians of Bosnia are at present content with Austrian rule would hardly be correct.”²⁹¹ Noen dager senere kunne han utdype det: ”The address was the composition, I understand, of a Roman-Catholic priest who is devoted to Austria (...) and the notables of this town who have affixed their signatures were, with few exeptions, persuaded into doing so, fearing the consequences of refusal.”²⁹²

For hadde muslimene egentlig noe valg? Ved å signere kom de godt fra det, men alt i alt må denne petisjonen ses som en del av en østerriksk strategi. Det var del av samme strategien som hadde ført til okkupasjonen i utgangspunktet. Etter at Tyskland var blitt samlet på 1870-tallet var det ventet at de tyske områdene av Østerrike-Ungarn ville falle inn under det prøyssiske keisertronen. Derfor var det kun én vei for østerriksk ekspansjon – mot Balkan, og det måtte skje raskt. For andre stormakter, først og fremst Russland, hadde ønske om å få innflytelse over de samme områdene gjennom sin ”femtekolonne”, serberne.

Dette var kjernen i den østerrikske utenriksminister Andrássys grunnlag for hvorfor Bosnia måtte okkuperes. Bosnia måtte tas før noen andre tok landet. Så med en gang okkupasjonen var gjennomført fortsatte denne politikken: å hindre innflytelse fra tredjeparts stater, enten det var Russland, eller i muslimenes tilfelle, Det osmanske riket. Derfor ble de muslimske elitene tvunget til å bryte all kontakt med Istanbul, med unntak av den symbolske tilhørigheten til khalīfaen, og dermed ble de tvunget til å underkaste seg totalt den østerrikske keiser og stat. Gjennom å få de muslimske elitene til å tilpasse seg det østerrikske systemet, var dette også en måte å legitimere okkupasjonen på ovenfor det muslimske samfunnet. Fordelene de muslimske elitene

---

²⁹⁰ Gjennom å beskrive muslimenes slappe holdning til formelle papirer, var dette også en måte for Freeman å markere at han selv var veldig opptatt av det og ivrig i tjenesten.

²⁹¹ TNA, FO 195/1212: Freeman til Layard, 8. november 1878.

²⁹² TNA, FO 195/1212: Freeman til Layard, 20. november 1878.

fikk, amnesti og stadfestelse av sin egen sosiale gruppe som hevet over de andre, gjorde det slik at det ikke var særlig vanskelig å få dem til å signere.

Tilpasning som strategi

Selv om det å trekke til seg de eksisterende muslimske elitene i Bosnia var et klart punkt i den østerrikske strategien for å konsolidere og legitimere styret i Bosnia, vil det også argumenteres her for at det var et rasjonelt valg fra muslimenes side å gå inn i dette forholdet. *Tilpasning* til det østerrikske styret var en strategi de muslimske elitene benyttet seg av i møtet med okkupasjonen.

Det lønte seg for de samarbeidsvillige muslimske elitene å gå inn i et lojalitetsforhold til de østerrikske myndighetene. Som gjengjeld for tjenesten de gjorde myndighetene fikk flere av dem, særlig Sarajevo-elite, sentrale stillinger i den nye administrasjonen. Andre igjen slapp unna å bli straffeforfulgt etter at amnestiet trådte i kraft etter motstanden mot okkupasjonen hadde blitt nedkjempet.

Hvorfor valgte de muslimske elitene å tilpasse seg de østerrikske myndighetene? Fire forklaringer er mulige her. De muslimske elitene kan ha tilpasset seg det østerrikske systemet på grunn av utsikten til å få privilegier. I denne forklaringsmodellen opptrer de muslimske elitene som klasseaktører – som en *sosioøkonomisk* klasse opptatt av å beskytte sine egne økonomiske privilegier. De muslimske elitene var den gruppen med størst akkumulert kapital i Bosnia, og de håpet, ved å opptre samarbeidsvillig, å tilegne seg høyere stillinger i den nye østerrikske staten og bevare klassens stilling som den dominerende makten.

En annen forklaring går på at de muslimske elitene opptrådte som hegemoniske eliter for å bevare klassens stilling – som en *politisk* klasse. Elitene ønsket å bevare sin stilling som elite også i det østerrikske systemet, og da måtte de inneha de mektige stillingene i landet. Østerrikerne var forøvrig også tjent med å videreføre de muslimske elitenes hegemoniske stilling, siden dette var den beste garantien deres for å kontrollere det muslimske samfunnet i Bosnia. Dette var et faktum som var anerkjent både hos de muslimske elitene og sentralt i Wien.

En tredje forklaring er at de muslimske elitene opptrådte som ”nasjonale” aktører. Gjennom å tilpasse seg det østerrikske styret gjorde de det eneste som var riktig, i følge denne modellen, for å videreførte det territoriale og kulturelle aspektet av den muslimske befolkningsgruppens tilstedeværelse i Bosnia. Tanken bak dette er

at den fysiske muslimske tilstedeværelsen i Bosnia var truet etter okkupasjonen av de ortodokse og katolske befolkningsgruppene, og selve islams stiling i Bosnia var i fare. Men de muslimske elitene reagerte gjennom tilpasning til de østerrikske myndighetene for å sikre den muslimske nasjonens fortsatte eksistens. Denne reaksjonen kan bli tolket som starten på den politiske nasjonen i bosnisk muslimsk historiografi.²⁹³

Den siste forklaringen antyder at det var et ”iboende selvstendighetsinstinkt” hos de muslimske elitene som gjorde at de ønsket å tilpasse seg det nye systemet. Det kan virke paradoksalt, men må forstås i lys av den politiske konteksten. De osmanske myndighetene i Bosnia var ikke særlig populære, og det var ført mye motstand mot dem fra muslimene i Bosnia på 1800-tallet. Å tilpasse seg det østerrikske systemet var i følge dette perspektivet å gjøre seg fri fra Det osmanske riket.²⁹⁴

Ingen av disse fire forklaringene er fyllestgjørende i seg selv, og vi må derfor kunne anta at det var en kombinasjon av dem som lå bak de muslimske elitenes tilpasning til det østerrikske systemet. Alle forklaringene gir en idé om at de muslimske elitenes ønske om å tilpasse seg det østerrikske systemer var en rasjonell respons med klare mål. Den første uttrykte et mål om å oppnå privilegier, den andre videreføring av hegemoniet, den tredje en videre eksistens av den muslimske nasjonen og den siste å oppnå frihet fra Det osmanske riket. På bakgrunn av dette kan vi si at tilpasning var en strategi de muslimske elitene i Bosnia benyttet seg av i møtet med den østerrikske okkupasjonen for å oppnå en rekke mål.

---

²⁹³ Dette er en forklaringsmodell som kanskje har fått sin aktualitet først og fremst på grunn av krigen på Balkan 1992-95, da de bosniske muslimenes eksistens (igjen) var truet av utslettelse. Gjennom å slå fast at de muslimske elitene reagerte på denne måten allerede på slutten av 1800-tallet, er dette et argument for eksistensen av den muslimske nasjonen i Bosnia, *bosnjakkene*, og at denne har lange historiske røtter.

²⁹⁴ De østerrikske myndighetene var tilhengere av dette synet, jf. riksfinsminister Szlávys overnevnte bemerkning om at det iboende selvstendighetsinstinktet hos det bosniske folket kunne være gunstig for de østerrikske planene.

Kapittel 5: Motstanden

Bevegelsen for kulturell og religiøs autonomi

Innledning

Mens noen medlemmer av den muslimske eliten i Bosnia samarbeidet med de østerrikske myndighetene gjennom å tilpasse seg den nye situasjonen og oppnå ledende stillinger i det nye systemet, var det andre som valgte å gjøre motstand. Hvordan oppstod den muslimske motstandsbevegelsen i Bosnia? Hvilke saker kjempet de for?

På 1890-tallet dannet det seg en muslimsk motstandsbevegelse som sto mer og mer samlet, og i 1899 var det klart at myndighetene sto overfor en muslimsk opposisjon til det østerrikske styret i Bosnia. Bevegelsen, som var kalt *Bevegelsen for kulturell og religiøs autonomi*, var ledet av muftien i Mostar, Ali Džabić, og fokuserte i begynnelsen på at muslimene (og med det den muslimske eliten) skulle ha en større grad av medbestemmelsesrett i muslimske anliggender. Tre hovedsaker dominerte bevegelsen: waqf, ra'īs al-'ulamā' og agrare spørsmål. I 1906 kulminerte bevegelsen i opprettelsen av det muslimske politiske partiet MNO (Muslimanska narodna organizacija).

Motstand mot den østerrikske okkupasjonen

Som vist i forrige kapittel, var den muslimske elitens reaksjon på den østerrikske okkupasjonen av Bosnia til å begynne med preget av å være avventende og tilpasningsvillig. På den annen side forekom det likevel også protester mot okkupasjonen allerede før den var kommet i gang. Den britiske konsul Edward Freeman rapporterte om en petisjon i mai 1878, før Berlin-konferansen, som omhandlet landets fremtid. Petisjonen tok til orde for at en østerriksk okkupasjon av landet måtte hindres, og "(...) resisted to the utmost."²⁹⁵ Men, til tross for "de innflytelsesrike personene" som sto bak den, var det for det meste muslimer som tilhørte de lavere sosiale klassene som skrev under. "The more intelligent and

---

²⁹⁵ TNA, FO 195/1212: Freeman til Layard, 27. mai 1878.

respectable Mussulmans”, skrev Freeman, ”[are] declining to have anything to do with it.”²⁹⁶ Disse anså situasjonen som så usikker at de enda ikke ville ta stilling.

Robert Donia, som er den engelskspråklige historikeren som har behandlet den muslimske motstanden mot østerrikerne i størst grad, beskriver et motstandsmønster av varierende intensitet.²⁹⁷ De første fem årene som fulgte invasjonen (1878-1882) var preget av stor politisk aktivitet. Hundrevis av underskriftskampanjer og protester ble overlevert myndighetene, og to store opprør fant sted. Etter at det siste opprøret ble slått ned i 1882, fulgte en periode med lite politisk protest og lavt konfliktnivå. Denne perioden skulle vare til rundt 1890, da de muslimske elitene i byene Sarajevo, Mostar og Travnik igjen ble politisk aktive, med en ny intensitet og på nye måter.

Donia identifiserer i tillegg tre former for motstand mot okkupasjonen i perioden 1878-1908.²⁹⁸ Den mest dramatiske formen for motstand var den væpnete motstanden, hvor deler av den muslimske befolkningen prøvde å drive ut østerrikerne med makt gjennom to opprør (1878 og 1882). Men den mest vanlige motstandsformen var fredelig; motstand gjennom petisjoner og underskriftskampanjer som ble overgitt myndighetene, hvor krav ble fremmet og forslag stilt. Til slutt skriver Donia at emigrasjon til Det osmanske riket også var en form for motstand mot okkupasjonen.²⁹⁹

Væpnet motstand:

Selv om den væpnede motstanden mot den østerrikske okkupasjonen sommeren 1878 (se kap. 2) begynte som et opprør mot de osmanske myndighetene, skiftet den raskt til å bli et opprør mot østerrikerne, som hadde fått aksept i hos stormaktene under Berlin-konferansen til å okkupere Bosnia. Situasjonen som møtte de østerrikske troppene var et anti-østerriksk opprør, og må derfor regnes som motstand mot okkupasjonen.

Flere medlemmer av den muslimske eliten i Sarajevo var sentrale i opprettelsen av Folkeforsamlingen sommeren 1878.³⁰⁰ Denne forsamlingen startet opp som en protest mot de osmanske myndighetene i Bosnia, men etter nyheten om Østerrikes planlagte okkupasjon av Bosnia ble forsamlingen radikalisert. De lavere

---

²⁹⁶ *Ibid.*

²⁹⁷ Robert Donia (1981): *Islam Under the Double Eagle*, s. 29-30.

²⁹⁸ *Ibid.*, s. 30-31.

²⁹⁹ Temaet migrasjon vil jeg ta for meg i sin helhet i neste kapittel, og derfor blir det kun nevnt her.

³⁰⁰ Robert Donia (2006): *Sarajevo: A Biography*, s. 42. Blant annet Mehmed beg Kapetanović og Mustaj beg Fadilpašić var sentrale i opprettelsen av denne forsamlingen.

sosiale klassene, bøndene og den lavere middelklassen, tok til våpen mot de østerrikske troppene under formell ledelse av Folkeforsamlingen. Men på dette tidspunktet hadde de fleste medlemmene av den muslimske eliten valgt å distansere seg fra den. Dette var et faktum elitene insisterte på ovenfor de nye myndighetene i petisjonen i oktober 1878. I motsetning til de lavere klassene, som reiste seg i væpnet opprør mot okkupasjonen, sto de muslimske elitene på myndighetenes side – ”We, who do not share these dangerous opinions.”

Det andre sentrale opprøret mot østerrikerne i bosnisk historie kom da den nye militærloven (*Wehrgesetz*) for Bosnia ble offentliggjort 4. november 1881 i den statseide avisen *Sarajevski List*, og det ble innført obligatorisk militærtjeneste for alle innbyggerne i Bosnia.³⁰¹ I følge loven skulle ”(...) all the inhabitants capable of bearing arms (...) take part in the defence of their country *and the Monarchy*.”³⁰² Dette betød at bosniske soldater også kunne bli sendt over grensen i en eventuell krig mot Det osmanske riket. Loven viste seg å være meget upopulær blant innbyggerne i Bosnia. I løpet av vinteren 1881/82 startet et opprør mot den som spredte seg raskt i hele Bosnia & Hercegovina. Østerrikerne satte inn store militære ressurser og klarte å stanse de verste krigshandlingene. Men bøndene hadde lange tradisjoner med geriljaaksjoner med base i fjellene i Hercegovina og Montenegro, og ”(...) not until the 1890’s was the bandit threat fully eliminated from the Hercegovinian countryside.”³⁰³

Grunnene til misnøyen var flere. Noen fremhevet at etter Aprilkonvensjonen var Bosnia fremdeles under osmansk suverenitet, og at man derfor ikke kunne tjenestegjøre i en hær som kunne brukes mot Det osmanske riket.³⁰⁴ Andre fryktet at verneplikten skulle fjerne god arbeidskraft fra landet. Mange kristne sto i opposisjon til den på grunnlag av at de under osmansk styre hadde vært unntatt militærtjeneste mot en ekstraskatt. Og andre igjen var i opposisjon til det østerrikske styret på generelt grunnlag og brukte den nye militærloven og opprøret den førte til som politiske midler for å kreve en autonom bosnisk stat.³⁰⁵

Men for muslimene i Bosnia hadde motstanden mot militærloven også hadde en religiøs basis. Det var en helt ny situasjon for dem: var det mulig for muslimer å

---

³⁰¹ TNA, FO 7/1023: Freeman til FO, 17. november 1881.

³⁰² *Ibid.* Freemans utheving. En må kunne regne med at det er menn det er snakk om her, siden verneplikt for kvinner enda ikke var et vektlagt tema i Østerrike-Ungarn.

³⁰³ Donia (1981), s. 33.

³⁰⁴ Karčić (1999), s. 119.

³⁰⁵ TNA, FO 7/1041: Freeman til FO, 19. desember 1882.

tjenestegjøre i en ikke-muslimsk hær? Det fantes på denne tiden knapt noen historiske eksempler på at muslimer hadde tjenestegjort hos de vantro, hvis hærer en nettopp hadde kjempet *mot*.³⁰⁶ Særlig Bosnias stilling som grenseland var viktig i så henseende. Gjennom hele 1700- og 1800-tallet var Bosnia et militarisert område som Det osmanske rikets ytterste grense mot det kristne Europa, og krigen mot de vantro var ideologisert av 'ulamā' i en konservativ tradisjon.

Det var også i dette opprøret i første rekke bønder og den lavere middelklassen som sto for den væpnede motstanden. De muslimske elitene var tilbakelente og ønsket ikke å bli forbundet med det. I stedet gikk flere Sarajevo-muslimer, som sett i forrige kapittel, eksplisitt inn for å godta den nye Wehrgesetz. Oppfordret av myndighetene skrev muftien av Sarajevo en fatwā som argumenterte for at muslimene kunne tjenestegjøre i den østerrikske hæren. Andre igjen stilte seg bak et opprop som støttet myndighetene.

Petisjoner:

Petisjoner var altså den vanligste formen for muslimene i Bosnia å drive motstand på under den østerrikske okkupasjonen, og den foretrukne formen blant de muslimske elitene. Normalt sett besto disse petisjonene av krav og forslag som i nedskrevet form (enten på bosnisk, tysk eller tyrkisk) ble distribuert rundt til potensielle støttespillere slik at disse kunne skrive under. Så ble petisjonen formelt overlevert myndighetene. Petisjonene ble som oftest overlevert til de østerrikske myndighetene i Bosnia, Landesregierung, men det hendte også at muslimske utsendinger ble sendt til keiseren i Wien for å overlevere sine krav. I løpet av de første fire årene av okkupasjonen, ble hundrevis av petisjoner fra grupper eller enkeltpersoner mottatt av de østerrikske myndighetene.³⁰⁷ De fleste av disse tidlige petisjonene var opptatt av spesifikke saker, som klager på enkelte østerrikske handlinger eller handlingene til en enkeltperson, og få av dem foreslår noen alternativer til den mer generelle østerrikske politikken i Bosnia.

Da den østerrikske erkehertug Wilhelm besøkte Bosnia i 1880, ble han presentert for ikke færre enn 92 petisjoner fra forskjellige individer og familier.³⁰⁸

---

³⁰⁶ Et eksempel på at muslimer deltok i en ikke-muslimsk hær var indiske muslimers deltagelse i den britiske hæren.

³⁰⁷ Donia (1981), s. 30.

³⁰⁸ *Ibid.*, s. 202. Fotnote 73.

Konsul Freeman kunne også rapportere om noe liknende da riksfinsminister Benjamin von Kállay turnerte Bosnia i 1883.³⁰⁹

During the journey of the Minister from Tuzla to Gračanica petitions were thrown into his carriage all along the road by the inhabitants of the villages and farm houses by which he passed. On being opened these petitions were found to be merely blank sheets of paper with just the necessary government stamp. On inquiring the meaning of this he was told that the people had numerous petitions to make but not being able to write or to find anyone to write for them they had adopted this plan by indicating the existence at least of their grievances. The fact is that all schoolmasters and other persons who would have been able to draw up petitions had been strictly prohibited by the authorities, previous of the arrival of Mr. Kállay, from doing so.³¹⁰

Disse petisjonene er gode historiske kilder (såfremt det står skrevet noe på dem, kanskje). Siden det virker som om det var en forholdsvis lav terskel for å produsere dem, gir de en god indikasjon på hvilke saker folk var faktisk opptatt av. Videre krevdes det personer med en viss kulturell kapital for å få skrevet dem, og disse personene var, om ikke medlemmer av eliten, så i alle fall avhengig av den finansielt eller politisk.

Mostar

I forrige kapittel handlet det mest om Sarajevo. Men, som understreket av Robert Donia, så var store forskjeller i måten de muslimske elitene i de tre største byene Sarajevo, Mostar og Travnik forholdt seg til de østerrikske myndighetene på.³¹¹ De muslimske elitene i Sarajevo, landets hovedstad, hadde direkte adgang til de østerrikske beslutningstakerne. Dette førte til at de tjente på mange aspekt av den østerrikske politikken, og var lite interessert i å drive motstand mot den. Innbyggerne i de andre store byene i Bosnia var mer enn misfornøyd med denne situasjonen. De

---

³⁰⁹ TNA, FO 7/1057: Freeman til FO, 27. juni 1883. Kállay turnerte sammen med en journalist og tidligere medlem av den ungarske riksdagen ved navn Johann von Asboth, "(...) who will probably give glowing descriptions of the flourishing state of the province and the welcome accorded to the Minister. Such descriptions, however, should be accepted with reserve. The outward manifestations of orientals on such occasions frequently belie their real feelings." *Ibid.* I 1888 ga Asboth ut boken *Bosnia und die Herzegowina: Reisebilder und Studien* på det keiserlige forlaget i Wien, og denne boken ble raskt oversatt til engelsk og utgitt i London i 1890 med tittelen *An official tour through Bosnia and Herzegovina: with an account of the history, antiquities, agrarian conditions, religion, ethnology, folk lore, and social life of the people.*

³¹⁰ TNA, FO 7/1057: Freeman til FO, 13. juli 1883.

³¹¹ Donia (1981), s. 35-36.

protesterte mot myndighetene på et helt annet vis enn muslimene i Sarajevo, men også mot selve den tilnæringsnære linjen muslimene i Sarajevo hadde lagt seg på.

Det var derfor i Mostar heller enn Sarajevo at opptakten til motstandsbevegelsen kom. Byen er hovedstaden i Hercegovina, en region som hadde vært et sentrum for uro i lang tid – blant annet startet både opprørene mot osmanerne i 1875 og østerrikerne i 1882 i dette området. Mostar var et handelssentrum, hvor landeierne fra områdene rundt også livnærte seg gjennom å ta del i handelsvirksomheten i byen i tillegg til inntektene fra jordbruket.³¹² Muslimske lærde strømmet også til byen, mange av dem var politisk aktive. Av alle de tre største byene i Bosnia var Mostar den byen som hadde størst grad av urbanisering blant de muslimske elitene, og i dette miljøet oppsto det hete diskusjoner omkring politikken til de nye okkupasjonene.

De første store protestene kom allerede i 1881, med bakgrunn i en konverteringssak.³¹³ De østerrikske myndighetene hadde i denne perioden fremdeles ikke helt funnet sin plass, og byråkratene var delt mellom flere ordrer som delvis motsa hverandre.³¹⁴ Myndighetene arrangerte derfor en høring med alle involverte for å finne ut hva som var fakta i saken. Islamske lærde i Mostar protesterte mot denne konverteringen. Qāḍīen i Mostars shari‘a-domstol dømte konvertitten til fengsel inntil hun tok tilbake islam, slik tradisjonen hadde vært i osmansk tid.³¹⁵ Men de østerrikske myndighetene kunne ikke se at hun hadde gjort noe galt, og foretok seg derfor ingenting. Selv da den øverste shari‘a-domstolen i Sarajevo bekreftet dommen, nektet østerrikerne å godta den – de hevdet at konverteringssaker lå utenfor qāḍīenes domene.

Denne konverteringssaken og østerrikernes passive holdning i forhold til den sparket i gang politisk mobilisering i Mostar-området. Mellom mars og juli 1881 mottok myndighetene fire petisjoner med krav og bekymringer fra lokale muslimer i

---

³¹² *Ibid.*, s. 91.

³¹³ *Ibid.*, s. 93-94. I midten av februar 1881 forsvant en muslimsk jente, Saja Čokić, fra familiens hjem i nærheten av Mostar og lot seg døpe og bli katolikk. Faren hevdet at hun var blitt tatt med tvang, men det er også mulig at det var snakk om et bruderov, en vanlig aktivitet i Bosnia under osmansk styre. Bruderov var i følge William Lockwood den mest fleksible og manipulative måten å forme intra-familiære relasjoner. Se William Lockwood (1974): "Bride Abduction and Social Maneuverability in Western Bosnia", s. 253.

³¹⁴ Det ble gitt to ordrer fra sentralt hold når det gjaldt religiøs konvertering. Den første ordren, gitt i 1878, gikk ut på at staten i minst mulig grad skulle blande seg inn i religiøse forhold. I 1880, etter at Aprilkonvensjonen var undertegnet året før, ble det gitt ordre om å opptre strengt mot alle som forbrøt seg på en annen religions integritet.

³¹⁵ Donia (1981), s. 94.

forbindelse med denne saken.³¹⁶ De to siste av dem hadde det største omfanget, og den siste hadde 190 underskrifter.³¹⁷ Disse la også til, i tillegg til klager på konverteringen, en rekke land- og eiendomskrav, og klager på en ny skattelov som ga landeierne et høyere skattetrykk. Disse petisjonene tok også for seg visse østerrikske administrative praksiser, som de mente var ufordelaktige for muslimer. De foreslo også opprettelsen av et regionalt råd for Hercegovina (et slikt råd eksisterte i osmansk tid, og var fremdeles en del av loven), og disse protestene var derfor også et uttrykk for en særegen hercegovinsk regionalisme.

De østerrikske myndighetene iverksatte undersøkelser for å finne ut av hvem det var som sto bak disse petisjonene.³¹⁸ Mehmed beg Kapetanović, som var blant de mer regjeringsvennlige av den muslimske eliten i Sarajevo, ble sendt til Mostar for å rapportere til myndighetene. Han fant en by splittet i to grupper: de pro-østerrikske lojalistene og de anti-østerrikske opposisjonelle. Kapetanović foreslo å oppmuntre og støtte den regjeringsvennlige gruppen, som da ville vokse på bekostning av opposisjonen. Å innsette en regjeringsvennlig muftī i Mostar ville hjelpe på dette. Myndighetene gjorde ingenting, og senere dette året brøt vernepliktsopprøret ut. Opposisjonen i Mostar ble mindre viktig etter hvert som den væpnede konflikten eskalerte, og den østerrikske hærens nedkjemping av opprøret førte til at protestene i Mostar opphørte for en stund.

Ali Fehmi Džabić

I 1884 ble Kapetanovićs forslag om innsettelsen av en regjeringsvennlig muftī i Mostar delvis gjennomført. Det ble innsatt en muftī, men denne personen ble den viktigste lederen i den anti-østerrikske bevegelsen i Mostar – og senere for hele Bosnia. Ali Fehmi Džabić var kjent for sin store lærdhet, særlig i språk, litteratur og genealogi.³¹⁹ Džabić var intenst personlig religiøs, og hans politiske syn må kunne beskrives som en form for islamsk konservativisme.³²⁰ Østerrikske rapporter fra 1895

---

³¹⁶ *Ibid.*, s. 95.

³¹⁷ *Ibid.*, s. 95-96.

³¹⁸ *Ibid.*, s. 96-97.

³¹⁹ Ali Fehmi Džabić (1853-1918) var også kjent under det arabiske navnet ‘Alī ibn Shakīr Fahmī Jabizade al-Mostarī. De siste årene av livet bodde han i Istanbul, hvor han underviste i arabisk språk og litteratur på universitetet og skrev flere innflytelsesrike verker. I 1908, i forbindelse med den østerrikske annekasjonen av Bosnia, skrev han en pamflett som rettet skarp kritikk mot de østerrikske myndighetene i Bosnia og de osmanske myndighetenes unnfalighet i saken. Som et resultat av denne teksten ble han fratatt jobben på universitetet. Se Fikret Karčić (1999): *The Bosniaks and the Challenges of Modernity*, s. 131; Branislav Djurdjev (2009): ”Džabić, Ali Fehmi” i *EF*.

³²⁰ Donia (1981), s. 99.

forteller at han hadde det synet at den moderne administrative staten var uforenelig med islam, og at motstanden hans mot myndighetene dermed ikke bare var av pragmatisk, men også av religiøs prinsipiell art.

Muftī Džabić samlet snart en stor skare av tilhengere blant muslimene i Mostar, og sammen frambrakte de to store petisjoner, i 1888 og 1890.³²¹ 1888-petisjonen ble overlevert Kállay ved et besøk i Mostar. Petisjonen hadde 67 underskrifter og ni innholdspunkter. Hovedfokuset var klager på forskjellige østerrikske administrative praksiser, og petisjonen inn for en særegen regional waqf-administrasjon, hvor inntektene kun skulle fordeles i Hercegovina. I tillegg ble det i 1888-petisjonen framført klager på den østerrikske jordbrukspolitikken.³²²

1890-petisjonen var undertegnet av 57 muslimer og inneholdt syv punkter. Denne petisjonen inneholdt religiøse og kulturelle forhold i noe større grad enn den forrige, men tre av de syv punktene var av landbrukspolitisk art.³²³ Den hercegovinske separatismen var også tonet opp, blant annet med krav om ansettelse av en egen imām for muslimske soldater i den østerrikske hæren fra Hercegovina i tillegg til en gjentakelse av kravet for en egen regional waqf-administrasjon. Ingen av disse to petisjonene førte til noen stor reaksjon fra myndighetenes side, og Ali Džabić fikk fortsette som muftī i Mostar, til tross for at han hadde vært lederen for disse protestene.

Kiraethana

Ali Džabić fortsatte å være den viktigste personen i Mostars offentlige politiske liv. Men fra 1896 ble posisjonen hans utfordret av en rival, Mujaga Komadina.³²⁴ Komadina var en rik muslimsk landeier fra Mostar som var involvert i flere handels- og bygningsforetak. Han hadde et annet politisk syn enn Džabić og hans tilhengere, og ønsket progressive reformer av det muslimske samfunnet, på linje med den østerrikske politikken. Det utviklet seg en situasjon i Mostar hvor to grupper med ulike politiske mål sto mot hverandre. I Mostar representerte nå Džabić den opposisjonelle gruppen, og Komadina den lojalistiske gruppen.

---

³²¹ *Ibid.*, s. 100-101.

³²² Et poeng som kom fram her, var at landeierne i Mostar ønsket å gjeninnføre betaling av skatt i naturalia heller enn i kontanter. Grunnen til dette var at for å betale kontant, måtte bøndene ofte selge produktene sine til lav markedspris ettersom tilbudet var større enn etterspørselen i tiden rundt innkrevingen.

³²³ Donia (1981), s. 101-102.

³²⁴ *Ibid.*, s. 102.

For å fremme sitt syn ønsket Komadina å åpne en *kiraethana* i Mostar, etter modell av Kiraethanaen i Sarajevo.³²⁵ Komadina mente at en kiraethana i Mostar ville hjelpe til med å gjøre muslimene i byen mer ”europiske” og vennligere innstilt til myndighetene. Opprettelsen av institusjonen var et slags samarbeidsprosjekt mellom Komadina og myndighetene, som godkjente charteret som formulerte prinsippene for opprettelsen av foreningen. I januar 1898 ble Kiraethanaen i Mostar opprettet under navnet ”Mostars muslimske forening for litteratur og veldedighet”. Det var også en rekrutteringsarena hvor Komadina kunne samle tilhengere for sitt politiske program. På det første møtet i januar 1898 møtte over 100 muslimer, og medlemstallet var økende.

Ali Džabić var naturlig nok skeptisk til opprettelsen av Kiraethanaen i Mostar. I følge myndighetenes rapporter var det særlig foreningens velgjørende aspekt han reagerte på, som han mente kun var et påskudd, en ”(...) kommersielt spekulativ idé hos Mujaga Komadina som vil lede til monopolisering av kapital i hans egne hender.”³²⁶ Konflikten mellom Džabićs opposisjonsgruppe og Komadinas lojalister fant også veien inn i foreningen, da en av Džabićs tilhengere, Šerif Arnautović, ble valgt inn som førstesekretær i styret.³²⁷

Dette, sammen med forsøket på å hente støtte fra den samme tilhengermassen som tradisjonelt hadde støttet Džabić, førte til at lojalistenes politikk ble mer tradisjonalistisk og lik opposisjonens syn. Et forsøk fra østerrikernes side på å etablere en ny regjeringslojal gruppe i Kiraethanaen i Mostar under ledelse av Mehmed Djikić førte til at foreningen truet med å kaste disse ut på bakgrunn av å ha talt imot sultanen og Det osmanske riket på et møte.³²⁸ Det førte også til at forholdet mellom Komadinas gruppe og myndighetene ble dårligere, og gruppen drev enda nærere mufti Džabić. I 1899 skulle en ny konverteringssak føre til at Džabić og hans tilhengere fikk bli en del av Kiraethanaen i Mostar. Foreningen av disse to gruppene, var begynnelsen på den samlede bosniske motstandsbevegelsen.

---

³²⁵ *Ibid.*, s. 103-104; Martha M. Čupić-Amrein (1987): *Die Opposition gegen die österreich-ungarische Herrschaft in Bosnien-Herzegowina (1878-1914)*, s. 94. En kiraethana (litterær salong) i Bosnia var en forening og en kulturinstitusjon hvor medlemmene kunne samles for å diskutere, lese aviser og lytte til forelesninger – ofte holdt av østerrikske offiserer eller akademikere. Etter den østerrikske okkupasjonen dukket det opp kiraethanaer i nesten alle byer i Bosnia.

³²⁶ Donia (1981), s. 105.

³²⁷ *Ibid.*, s. 107-108.

³²⁸ *Ibid.*, s. 111-112.

Sarajevo & Travnik

Den muslimske eliten i Sarajevo sto, som beskrevet i forrige kapittel, i nær tilknytning til de østerrikske myndighetene. Det var en del av den østerrikske politikken å samle støtte hos den hegemoniske makten blant de bosniske muslimene, for på den måten å tilføre et skjær av legitimitet til okkupasjonen – i tillegg til den folkerettslige formelle legitimiteten okkupasjonen hadde etter Berlin-avtalen i 1878. Flere av de mektigste muslimene i Sarajevo var lønnet av staten, og var direkte avhengige av østerrikerne – deriblant ra'īs al-'ulamā' Omerović (fra 1895 Mehmed Teofik Azabagić³²⁹), hans majlis al-'ulamā' og innehaverne av andre nøkkelstillinger i byadministrasjonen.

En beslektet gruppe som også var avhengige av myndighetene, var lojalistene i reformbevegelsen som vokste fram i slutten av 1880-årene.³³⁰ I 1888 ble Kiraethanaen i Sarajevo åpnet, og i tillegg ble det utgitt en avis, *Bošnjak* – med sterk støtte fra myndighetene. Bevegelsen hadde som mål å reformere det muslimske samfunnet og revitalisere den muslimske eliten, som de mente var falt hen i en håpløs og nostalgisk konservativ tradisjonisme. Alt i alt ønsket de "(...) to make the landowning class more responsive to the demands of the late nineteenth century without weakening its economic foundations."³³¹ Dette ble gjenspeilet i styret for Kiraethanaen, som til enhver tid besto i størst grad av de statsansatte i landeiereliten i Sarajevo.

Sarajevo-eliten sto i en ambivalent stilling i forhold til myndighetene. På den ene siden var de avhengige av østerrikerne for å beholde sin hegemoniske posisjon, men av samme grunn var de også avhengige av ikke skape for stor avstand til det muslimske samfunnet i Bosnia. Sarajevo-eliten var derfor ikke kun innstilt på samarbeid. I situasjoner hvor det krevdes, markerte også de muslimske elitene i Sarajevo sin motstand mot østerrikerne.

I 1881 ble det produsert et petisjon som var undertegnet av 27 medlemmer av den muslimske eliten i byen.³³² Som i noen av Mostar-petisjonene av 1881 var det

---

³²⁹ Hilmi Omerović, den første ra'īs al-'ulamā', gikk av grunnet høy alder i 1893, og Mehmed Teofik Azabagić fikk stillingen som ra'īs al-'ulamā'. Azabagić (1838-1918) var født i Tuzla og studerte i Istanbul. Deretter arbeidet han som muftī i hjembyen og ble den første direktøren for den nye skolen for shari'a-dommere i Sarajevo, før han fikk stillingen som ra'īs al-'ulamā' på grunn av sitt regjeringsvennlige politiske syn. Se Karčić (1999), s. 112; Muhamed Mufaku al-Arnaut (1994): "Islam and Muslims in Bosnia 1878-1918: Two *Hijras* and Two *Fatwās*", s. 248-249.

³³⁰ Donia (1981), s. 50.

³³¹ *Ibid.*, s. 50.

³³² *Ibid.*, s. 46-48. Av disse var 8 (30%) landeiere, 3 (11%) 'ulamā', 8 (30%) handelsmenn, og 8 (30%) ukjent. De to første signaturene var muftī Omerović og Mustaj beg Fadilpašić, ordfører i Sarajevo.

klager på visse administrative praksiser som ble framført. Sarajevo-petisjonen tok også opp religiøse og kulturelle problemer. Dette gjaldt i første rekke waqf-administrasjonen, som de ønsket at muslimer skulle ha kontroll over. Punktene fra petisjonen av 1878 som ble diskutert i forrige kapittel ble også gjentatt, men alle disse kravene – bortsett fra kravet om opprettelsen av et autonomt islamsk hierarki – ble avvist av de østerrikske myndighetene.

Rundt 1890 ble muslimene i Sarajevo på nytt oppildnet til motstand. Forgrunnen denne gangen var en konverteringssak, og det ryktes at den katolske erkebiskopen i Bosnia, Josip Stadler, sto bak.³³³ Muslimene i byen fryktet for islams framtid, og ville at myndighetene skulle hindre erkebiskop Stadler i å handle mot muslimske interesser. De vant ikke fram, og det som ble oppfattet som østerriksk inaktivitet førte til at en petisjon ble skrevet og overlevert Landesregierung. Den muslimske eliten i byen sto samlet bak kravet om en lov som regulerte konverteringer i framtiden, og etter trusler om å sende en muslimsk delegasjon til Wien ble det i 1891 innført en ny lov av østerrikerne som regulerte religiøs konvertering i Bosnia. Sarajevo-eliten hadde oppnådd målet sitt, mye takket være den nære kontakten med østerrikerne og muligheten de hadde til å påvirke østerriksk politikk gjennom flere kanaler.

I 1895 forsøkte Sarajevo-eliten på nytt å påvirke den østerrikske politikken i Bosnia, denne gangen gjennom et Travnik-basert initiativ.³³⁴ Petisjonen, som for det meste tok opp agrare spørsmål, ble undertegnet av de ledende muslimene i byen. Fire medlemmer av Sarajevo-eliten deltok også i en delegasjon til Wien som overleverte petisjonen til keiser Franz Josef i audiens. Myndighetene avslo kravene bestemt, men de muslimske elitene i Sarajevo fortsatte å ha et nært forhold til dem. Fire år etter overrekkelsen av 1895-petisjonen ble to av dem som skrev under tildelt sentrale stillinger i Sarajevo – med skussmål fra en østerriksk byråkrat som ”fullstendig tillitvekkende, pålitelige og lojale menn.”³³⁵ Sarajevo-eliten utviklet på denne måten en strategi som vekslet mellom samarbeid og motstand. Men etter hvert som den bosniske autonomi-bevegelsen utviklet seg etter 1899/1900, oppsto det en splittelse mellom opposisjonen og lojalistene også i Sarajevo.

---

³³³ *Ibid.*, s. 55-58.

³³⁴ *Ibid.*, s. 59-60. Se under.

³³⁵ *Ibid.*, s. 60.

Travnik

Travnik, den tidligere hovedstaden i det osmanske Bosnia, ble i likhet med Mostar et viktig senter for politisk motstand mot østerrikerne. Men i motsetning til i Mostar, hvor det var i 'ulamā' en fant drivkraften bak motstandsbevegelsen, var det her de store landeierne som i første rekke viste sin misnøye. Flere store landeierfamilier holdt til i Travnik-regionen, og de var bundet sammen gjennom ekteskap og "patron-klient"-forhold.³³⁶ Disse bodde for det meste på landsbygden rundt Travnik, ettersom den økonomiske aktiviteten i byen hadde stupt etter at Sarajevo ble gjort til provinshovedstad i 1850. Travnik hadde den minst urbaniserte eliten av de tre store byene i Bosnia. Men de som bodde der var rike og mektige. Enhver endring i den agrare politikken i Bosnia kunne derfor få viktige følger for landeierne i Travnik, ettersom de nesten utelukkende var avhengige av inntekt fra jordbruket.

En rekke små protester fra landeierne i Travnik fant sted før 1895, men det er 1895-petisjonen, der også Sarajevo-elite tok del, som er den viktigste protesten fra Travnik-elite. Noe av grunnen til at disse tidlige initiativene ikke ble vellykkede, kan ha vært at landeierne i Travnik bodde så spredt og at det derfor var vanskeligere å organisere en felles innsats. I mars 1895 førte feiringen av Ramaḍān til at de store landeierne i Travnik-regionen ble samlet.³³⁷ Ordføreren i Travnik og det mektigste medlemmet av Travnik-elite, Muharem beg Teskeredžić, hadde nylig blitt oppmuntret av slektninger i Istanbul til å gjøre politisk motstand mot de østerrikske myndighetene, og Teskeredžić brukte anledningen Ramaḍān bød på til å stifte allianser og skaffe støtte til motstanden han ønsket å markere.

Etter dette reiste utsendinger fra Travnik rundt til andre deler av landet for å samle støtte til Travnik-initiativet i løpet av våren 1895, og man prøvde å overtale besøkende som var innom byen.³³⁸ Mostar-elite trakk seg ut, men noen medlemmer av Sarajevo-elite tok del i protesten. Da myndighetene så hvor stor denne opposisjonsbevegelsen kunne bli, valgte de å slå til og avsatte Teskeredžić som ordfører i Travnik.³³⁹ Myndighetene håpte at dette ville skremme muslimene fra flere aksjoner, men det motsatte ble tilfellet. En petisjon ble utarbeidet og undertegnet av til sammen 86 muslimer – 17 Sarajevo-muslimer, 24 Travnik-muslimer og en rekke

---

³³⁶ *Ibid.*, s. 68-69.

³³⁷ *Ibid.*, s. 77

³³⁸ *Ibid.*, s. 80-84.

³³⁹ *Ibid.*, s. 84.

ledende muslimer fra andre områder av Bosnia.³⁴⁰ Alle punktene i petisjonen tok opp eiendomsrett og agrare spørsmål, blant annet klager på at myndighetene oppfordret bøndene til å ikke betale nok skatt og miri/mulk-spørsmålet.³⁴¹

En delegasjon, med fire Sarajevo-muslimer og åtte Travnik-muslimer, forlot Bosnia i oktober 1895 med kurs for Wien for å overlevere protesten. I audiensen hos keiser Franz Josef, leste Teskeredžić opp en oppsummering av klagene og overleverte petisjonsdokumentet, før han, til stor overraskelse for Sarajevo-muslimene, tok opp to petisjoner til som spesifikt tok opp saker Travnik-eliteene var opptatt av. Det kom ingenting ut av Travnik-initiativet, bortsett fra en splittelse mellom Travnik-eliteen og Sarajevo-eliteen. Sarajevo-eliteen hadde alltid vært opptatt av å opptre samlet ovenfor myndighetene, og ved å ta opp personlige saker foran keiseren brøt Travnik-muslimene dette prinsippet. Til tross for familiebandene ville ikke disse gruppene samarbeide igjen før autonomi-bevegelsen var kommet skikkelig i gang i 1899/1900.

Autonomi-bevegelsen

Bosniske og jugoslaviske historikere regner 1899 som den egentlige starten på autonomi-bevegelsen.³⁴² Hendelsen som utløste denne bevegelsen, var nok en gang at en muslimsk jente ble tatt bort fra foreldrene og ville konvertere til katolisismen. I begynnelsen av mai 1899 flyktet den 16-årige Fata Omanović fra et uønsket ekteskap, med hjelp fra to katolske venninner.³⁴³ Fatas forsvinning førte til krav fra muslimene i Mostar, med muftī Džabić i spissen, om at myndighetene skulle ta grep for å finne henne og hente henne tilbake til foreldrene. De beskyldte myndighetene for å støtte katolsk propaganda i skjul, og mente at dette undergravde islams stilling blant ungdommen i Bosnia.

Østrierne forsøkte først å finne Fata Omanović, og fengslet tre katolske bønder etter mistanke om at de tok del i bortførelsen.³⁴⁴ Men de lyktes ikke med å

---

³⁴⁰ *Ibid.*, s. 85-86.

³⁴¹ Flere av de samme sakene ble tatt opp i petisjoner til de osmanske myndighetene av den bosniske diasporaen i Istanbul, noe som viser sammenhengen mellom disse gruppene. Se også neste kapittel.

³⁴² Aydın Babuna (1996): *Die nationale Entwicklung der bosnischen Muslime*, s. 103; Donia (1981), s. 113; og Čupić-Amrein (1987), s. 96 (Der Beginn der eigentlichen Autonomiebewegung).

³⁴³ Čupić-Amrein (1987), s. 96; Donia (1981), s. 113-114. Fata, som var fra en landsby i nærheten av Mostar, flyktet sammen med en katolsk mann, og de gikk sammen i skjul i Dalmatia. I senere intervju med bosniske historikere forklarte Fata Omanović at det ikke var noe katolsk propaganda som fikk henne til å flykte, men utsiktene til å bli gift med en mann hun ikke likte. En stund etter flukten giftet hun seg under navnet Ema Prijatelj med en sloven og bodde i Ljubljana til hun døde etter 2. verdenskrig.

³⁴⁴ Donia (1981), s. 114.

finne Fata, og de klarte heller ikke å stilne protestene fra muslimene. I tillegg la myndighetene skylden på muslimene selv. Baron Pitner, den øverste østerrikske autoriteten i Mostar, fortalte i et møte med Džabič og Komadina at Fata Omanović flyktet på grunn av ”(...) the laziness and ineptitude of ‘the father of the girl and the hodža of her village.’”³⁴⁵ Dette var i følge Robin Okey en taktisk feil fra østerrikerne side som nok kom som et resultat av en idé om at muslimene ”(...) would sometime awake to the inadequacy of their institutions and embrace westernization.”³⁴⁶ For det motsatte skjedde – muslimene la skylden på at myndighetene og deres politikk i Bosnia hadde gjort livet vanskeligere for muslimene. Videre ble Fata Omanovićs forsvinning og sannsynlige konvertering til katolisismen sett på som et bevis på at islams stilling i Bosnia var svekket etter den østerrikske okkupasjonen.

Det var igjen Mostar som var hovedsete for protesten. Ali Džabič og Mujaga Komadina, som hadde sluttet seg sammen i Kiraethanaen, dannet en komité av 12 muslimer (heretter kalt *tolverkomiteen*)³⁴⁷ som sendte en delegasjon til Landesregierung i Sarajevo.³⁴⁸ I Sarajevo møtte de også ra’īs al-‘ulamā’ og hans majlis al-‘ulamā’, og overtalte dem til å protestere til myndighetene på vegne av muslimene i Mostar. Majlis-medlemmene hadde et møte med Civiladlatus Kutschera, men det kom lite nytt ut av møtet, og Kutschera gjentok at muslimene hadde seg selv å takke som ikke lot myndighetene få gjennomføre reformer som de ønsket.

I Kiraethanaen i Mostar fortsatte tolvkomiteen å diskutere konverteringen, og diskusjonene holdt emnet levende i månedsvis. Selv uten nye hendelser av det slaget som vanligvis kunne utløse motstand, begynte medlemmene av komiteen gradvis å mobilisere til nye protester i skjul fra myndighetene. Fra å tidligere kun ha kommet med *reaktiv* protest etter utløsende hendelser, planla muslimene en *proaktiv* prosess med et politisk program som inkluderte reformer og veloverveide alternativer til den eksisterende østerrikske praksisen på forskjellige områder.³⁴⁹ Det som hadde vært motstand mot symbolsaker ble til en organisert motstandsbevegelse i en ny politisk kultur.

---

³⁴⁵ *Ibid.*, s. 114.

³⁴⁶ Robin Okey (2007): *Taming Balkan Nationalism*, s. 107.

³⁴⁷ Tolverkomiteen var styret i Kiraethanaen, det øverste organet i foreningen. Både Džabič og Komadina var medlemmer av tolvkomiteen, samt 10 andre medlemmer av Mostar-eliten.

³⁴⁸ Donia (1981), s. 115.

³⁴⁹ *Ibid.*, s. 117.

Dette ble klart i oktober 1899. Denne måneden ble det overlevert to petisjoner fra muslimene i Mostar – en til riksfinsminister Benjamin von Kállay i Wien 14. oktober og en til keiser Franz Josef i Budapest 19. oktober.³⁵⁰ ”Taken together,” som Donia skriver, ”the October protests represent a considerable advance over any previous petitions submitted by the Bosnian Muslims (...)”³⁵¹ Begge petisjonene behandlet utelukkende religiøse og kulturelle saker som opptok muslimene. I petisjonen som ble overlevert keiseren, ble det først gitt et resymé av Fata Omanović-saken.³⁵² Så minte de om at i følge Aprilkonvensjonen av 1879, skulle all muslimsk eiendom og tradisjon respekteres og beskyttes. Til tross for alle gode hensikter hadde dette ikke blitt tilfellet, i stedet hadde østerrikerne spredd og tillatt katolsk propaganda og nektet å reagere på muslimenes krav om at Fata måtte hentes tilbake. Petisjonen gjentok, nå til den høyeste autoriteten i Østerrike, kravet om at Fata Omanović måtte finnes og returneres.

Petisjonen til Kállay var mindre generell og tok for seg sider ved den østerrikske politikken som muslimene mente ville føre til islams undergang. Den tok opp myndighetenes holdning om at det var muslimene selv som hadde skylden for dette, men de mente likevel at ”the principal responsibility for Islamic religious decadence lay with the Austrian-created centralized institutions in Sarajevo.”³⁵³ Mostar-elitene mente at deres interesser ikke var godt nok ivaretatt hos waqf-administrasjonen og det religiøse hierarkiet. Denne petisjonen angrep dermed for første gang to grupper: myndighetene – som en kunne forvente – men det var også et angrep på myndighetenes muslimske støttespillere i Sarajevo-eliten. Disse, mente petisjonsforfatterne, ”(...) were appointed by foreigners and felt no responsibility for the people.”³⁵⁴ Videre var disse organene, som skulle gjelde for alle muslimene i Bosnia, altfor Sarajevo-sentrerte. Ingen av medlemmene i majlis al-‘ulamā’ hadde vært på besøk i Mostar siden opprettelsen, hevdet de.

Men petisjonen besto ikke kun av klager. I tillegg hadde tolverkomiteen i Mostar utarbeidet et 114-punkters politisk program som ble overbrakt Kállay.³⁵⁵ I

---

³⁵⁰ Čupić-Amrein (1987), s. 98. Av delegasjonens fem medlemmer (som blant annet inkluderte Ali Džabićs bror Ahmet), var kun én fra Komadinas gruppe. På dette tidspunktet kan det derfor se ut som om Džabić hadde overtatt lederskapet i tolverkomiteen, Kiraethanaen og motstandsbevegelsen.

³⁵¹ Donia (1981), s. 120.

³⁵² *Ibid.*, s. 120-121.

³⁵³ *Ibid.*, s. 121.

³⁵⁴ *Ibid.*, s. 121-122.

³⁵⁵ *Ibid.*, s. 122-123.

dette dokumentet ble det presentert et fullstendig alternativ til den østerriksk-opprettede waqf-administrasjonen i Hercegovina. Systemet som ble foreslått var komplisert og gjennomarbeidet, og skulle ledes av muslimene selv gjennom valg og frivillig innsats. Øverst skulle det være et ”åndelig råd”, ledet av muftien i Mostar, som skulle fungere som en vokter for islam. Det åndelige rådet skulle ha kontroll over skolene i Hercegovina, men også evaluere lovene Landesregierung ville innføre. Verken Landesregierung eller noen andre kunne blande seg inn i hvem som skulle sitte i rådet eller sakene de avgjorde.

Petisjonen krevde med andre ord en stor grad av *autonomi* i Hercegovina, og selv om Oktober-petisjonene var mye større i omfang enn tidligere petisjoner, var den fremdeles hovedsakelig lokal i karakter og full av hercegovinsk separatisme.³⁵⁶ Det måtte sterke reaksjoner til fra myndighetenes side før Mostar-eliten la det til side og bevegelsen, under ledelse av Ali Džabič, utviklet seg til å bli en bosnisk muslimsk (nasjonal-)bevegelse.

Džabičs martyrdom, Budapest-initiativet og Desember-petisjonen

Som så ofte før halte de østerrikske myndighetene ut tiden i et håp om at stormen ville stilne av, og det tok månedsvis før muslimene i Mostar fikk svar på sine krav. Men det var allerede tidlig bestemt fra sentralt hold at petisjonen og det politiske programmet skulle blankt avvises.³⁵⁷ Det var også bestemt på et tidlig tidspunkt at harde tiltak måtte iverksettes denne gangen for å få slutt på den politiske mobiliseringen.³⁵⁸ Et slikt tiltak var å kreve at muslimene i Bosnia skriftlig erklærte sin lojalitet til Landesregierung. Dette ble iverksatt i Nevesinje, hvor muslimene i en støtteerklæring hevdet at de hadde fullstendig tillit til østerrikerne og at Fata Omanović-saken ikke innebar noen fare for islams stilling i Bosnia.³⁵⁹ Erklæringen ble så offentliggjort i Sarajevo-avisen *Bošnjak*. Myndighetene arrangerte i tillegg støttedemonstrasjoner på forskjellige steder i Bosnia, blant annet i håp om at mediene skulle skrive at den østerrikske administrasjonen hadde stor støtte blant muslimene i landet.³⁶⁰

---

³⁵⁶ *Ibid.*, s. 124.

³⁵⁷ *Ibid.*, s. 124.

³⁵⁸ Babuna (1996), s. 109.

³⁵⁹ *Ibid.*, s. 110.

³⁶⁰ *BMA*, s. 103: Kállay til Kutschera, 7. juli 1900. Men de måtte passe på at disse demonstrasjonene forløp etter planen, hvis ikke kunne resultatet bli komisk. Kállay måtte for sikkerhets skyld instruere lokalkontorene: ”Motdemonstrasjoner har kun verdi om avviklingen går fullstendig glatt.”

Muslimene i Mostar mottok myndighetenes respons på Oktober-petisjonene 14. februar 1900.³⁶¹ Ikledd østerriksk paradeuniform leste baron Pitner opp en deklarasjon som avviste petisjonene på alle punkter. Pitner vendte seg så mot tolverkomiteen og anklaget dem for å spre uro blant muslimene i byen. ”Nåden og tålmodigheten hos Landesregierung er stor,” sa han, men om agitasjonen fortsatte ville det få konsekvenser.³⁶² To uker senere, etter å ha fått tillatelse fra Ballhausplatz, kalte Pitner inn tolverkomiteen og ga dem beskjed om at Kiraethanaen i Mostar fra den dagen ikke lenger skulle samles.³⁶³ Myndighetene mente nå å ha slått til i hjertet av motstandsbevegelsen.

Senere i løpet av våren 1900 kom de østerrikske myndighetene med enda et tiltak. Etter å ha overveid det en stund,³⁶⁴ ble muftī Džabić avsatt i april til fordel for en som var lojal til de østerrikske myndighetene.³⁶⁵ Signalet var klart: østerrikerne forsøkte å skremme bort opposisjonen. Men det hadde igjen motsatt effekt. Motarbeidet og forfulgt, samlet muslimene i opposisjonen seg rundt ex-muftī Ali Džabić. Ryktet om Džabićs avsettelse spredte seg raskt, det ble av mange sett på som et bevis på østerrikerne fiendtlige holdning til islam og et symbol på religiøs forfølgelse.³⁶⁶ Den nyvunne martyrstatusen hans gjorde at han framsto som bevegelsens klare lederskikkelse, og han fikk, med Aydın Babunas ord, fullmakt til å lede den muslimske befolkningen.³⁶⁷

Džabić og autonomi-bevegelsen endret nå tilholdssted, men fortsatte initiativet. I perioden mai til juni 1900 ble det avholdt en konferanse i Budapest hvor bosniske dissidenter ble invitert.³⁶⁸ Deltakerne kom fra hele Bosnia, men Sarajevo-eliten var ikke representert. I Budapest opprettet bevegelsen et kontor, med én ansatt som hadde i oppgave å oversette avisartikler til bosnisk.

Budapest-konferansen hadde to mål. For det første ønsket de å etablere en større base og samle motstandsbevegelsen. Dette var lettere å få til utenfor Bosnia, i et

---

³⁶¹ Donia (1981), s. 125.

³⁶² *Ibid.*, s. 126.

³⁶³ *Ibid.*, s. 126.

³⁶⁴ *BMA*, s. 102: Kállay til Kutschera, 1. februar 1900. Kállay skriver: ”Når det gjelder avsettelsen av muftien vil min avgjørelse komme på et senere tidspunkt. Gjennomførelsen av dette tiltaket alene er ikke tilstrekkelig (...)” I tillegg til avsettelsen av muftī Džabić ble også tiltakene som ble nevnt på forrige side satt i verk, selv om få kan hevde at disse var tilstrekkelige.

³⁶⁵ Babuna (1996), s. 113. I tillegg til disse tre store hendelsene (avvisning av petisjonene, oppløsning av Kiraethanen og Džabićs avsettelse), gjorde myndighetene livet vanskelig for sympatisører av autonomi-bevegelsen.

³⁶⁶ Donia (1981), s. 132-133.

³⁶⁷ Babuna (1996), s. 113.

³⁶⁸ Donia (1981), s. 133-135.

nøytralt område som ikke var dominert av en enkeltgruppe eller familie. I tillegg markerte valget av Budapest avstand til de sentrale myndighetene i Wien.³⁶⁹ I tiden etter Budapest-konferansen fortsatte mobiliseringen i stort tempo. To nye konferanser ble avholdt, en i Mostar i august og en i Sarajevo i september.³⁷⁰ Formålet var å bli enige om en petisjon som skulle overleveres myndighetene. Det ble bestemt at i fremtiden skulle bevegelsen ledes av en tolverkomité med medlemmer fra hele Bosnia. Sarajevo-eliten var fremdeles tilbakeholdne, men i juli ble den Mahmud beg Fadilpašić, ordfører og den viktigste politiske personen i Sarajevos muslimske gruppe, trukket inn i autonomi-bevegelsen.³⁷¹ Sarajevo, som alltid hadde vært opptatt av å vise en samlet front både i motstand og samarbeid, var nå splittet for første gang. Fadilpašić var en del av motstandsbevegelsen, mens lojalistbevegelsen, under ledelse av ra'īs al-'ulamā' Azabagić, fremdeles sto på myndighetenes side.

For det andre ønsket Budapest-konferansen å få internasjonale aktører til å rette fokus mot Bosnia og muslimenes situasjon. Tidligere hadde de muslimske forsøkene på å blande inn det internasjonale samfunnet i stor grad begrenset seg til Det osmanske riket, hvor det ble utarbeidet petisjoner og sendt delegasjoner for å påvirke Istanbul til å handle på muslimene i Bosnia sine vegne.³⁷² De hadde tidligere også forsøkt på påvirke de europeiske stormaktene med direkte henvendelser,³⁷³ men Budapest-konferansen representerte et nytt skritt, siden de henvendte seg til den europeiske opinionen gjennom media heller enn til makthaverne gjennom petisjoner. Muslimene i Bosnia var klar over hvilken rolle opinionen spilte i de fremvoksende sivile samfunnene i Europa, og de spilte på liberale verdier som religionsfrihet og ytringsfrihet. Sommeren 1900 ble det blant annet rapportert i ungarske aviser at

---

³⁶⁹ Gjennom å velge Budapest som forsamlingssted ønsket de å markere avstand til Wien, det administrative sentrum hvor de fleste avgjørelser som angikk Bosnia ble tatt. Budapest hadde formelt sett status som hovedstad på linje med Wien i dobbeltmonarkiet Østerrike-Ungarn, men var i større grad enn Wien et samlingspunkt for dissidenter. De ungarske magyarene var, på samme måte som de muslimske elitene, i opposisjon til den østerrikske sentralmakten. Sommeren 1900 ble Ali Džabić oppsøkt av et medlem av en mektig ungarsk familie som foreslo å forene kreftene deres, men Džabić avsto. Se Donia (1981), s. 134

³⁷⁰ Donia (1981), s. 136.

³⁷¹ *Ibid.*, s. 157. Mahmud beg Fadilpašić tok over lederskapet blant Sarajevo-elitene etter at broren hans, Mustaj beg Fadilpašić, døde i 1895.

³⁷² Dette var blitt gjort siden begynnelsen av okkupasjonen, og den bosniske diasporaen i Istanbul spilte en stor rolle i disse forsøkene (se kap. 6).

³⁷³ Det gikk rykter i tiden etter at Aprilkonvensjonen var undertegnet i 1879 at det var blitt sendt en oppfordring til de europeiske stormaktene om å gi Bosnia en autonom status heller enn okkupert, men konsul Freeman lyktes ikke i å undersøke hvem som hadde sendt den. TNA, FO 195/1212: Freeman til Layard 1. juli 1879. Bosniske muslimer skal også ha sendt brev til den britiske statsminister Gladstone i 1881, men Freeman tvilte på autensiteten til disse ryktene. TNA, FO 7/1023: Freeman til FO, 22. november 1881. I Gladstones etterlatte papirer som finnes i British Library finnes det imidlertid brev fra "Bosnian chiefs", men jeg har ikke klart å lokalisere dem.

situasjonen i Bosnia hadde blitt ”fullstendig uakseptabel” for muslimene.³⁷⁴ Denne taktikken fortsatte motstandsbevegelsen med utover høsten, og i november 1900 sendte de et brev til London-avisen *The Times* og St. Petersburg-avisen *Novosti* som begynte slik:

Den muslimske bevegelsen i Bosnia & Hercegovina ble forårsaket av flere forhold: for det første er det den beklagelige situasjonen i undervisning og religion for den muslimske befolkningen; og for det andre at myndighetene har nektet å sette landbrukets økonomi i god stand. I tillegg kommer de ulike forfølgelsene disse rolige og fredelige menneskene har blitt utsatt for. Hr. Kállays regjering har til og med lagt vinn på å utrydde og kvele alle forsøk og all innsats fra patriotiske muslimer på å forbedre denne sørgelige situasjon. (...) ³⁷⁵

De østerrikske myndighetene følte behov for å slå tilbake mot beskyldningene fra muslimene i Bosnia, og det var i denne sammenhengen Benjamin von Kállay ga ut *Die Lage der Muhammedaner in Bosnien* i 1900:

Man spør seg, hva består denne bevegelsen av?

Er det en revolusjon? Om ikke, i hvilken grad har statsforvaltningen sin holdning bidratt til det? Hvilke resultater vil fremtiden bringe? Og er det mulig å plante vestlige ideer der, som også mohammedanismen vil benytte seg av og vokse på?³⁷⁶

Det var ingen revolusjon, i følge myndighetene, men heller et resultat av den ildfulle naturen til muslimene i Hercegovina, som i sine meninger var mye mer hardnakket enn sine trosfeller fra Bosnia.³⁷⁷ ”Džabić der mufti” var hovedpersonen bak motstandsbevegelsen, i følge Kállay, og han satte egenhendig sammen en komité med 11 av sine venner og ”begynte å samle klager under mottoet: Islam er i fare.”³⁷⁸ Men, spurte Kállay retorisk, når en samler 12 mennesker med den ene oppgaven å finne noe å klage på – enten man nå er i Hercegovina, Brüssel, Kiel eller til og med Körös-Ladány – finner man da ikke det? ”Džabić der mufti” var en opportunist som hadde benyttet seg av sinnstemningen etter Fata Omanovičs forsvinning til å få i stand en aksjon. Men, eksperimentet til muftien fra Mostar måtte til slutt ende i fiasko.³⁷⁹ All

---

³⁷⁴ Donia (1981), s. 135.

³⁷⁵ *BMA*, s. 109: Erklæring fra muslimene i Bosnia til avisene *The Times* (London) og *Novosti* (St. Petersburg), 28. november 1900.

³⁷⁶ Benjamin von Kállay (1900): *Die Lage der Muhammedaner in Bosnien*, s. 6.

³⁷⁷ *Ibid.*, s. 97.

³⁷⁸ *Ibid.*, s. 103.

³⁷⁹ *Ibid.*, s. 114.

den uro han stelte i stand etterpå var kun krampetrekninger fra en tapt kamp – for ideene fra Europa holdt på å gjennomtrenge islam i Bosnia.³⁸⁰

Kállays utgivelse var myntet på opinionen, det samme publikum som muslimene ville nå, og vi kan derfor gå ut ifra at disse tankene ikke nødvendigvis var de samme vurderingene som lå til grunn for politikken østerrikerne førte i Bosnia. For autonomi-bevegelsen var ennå ingen fiasko, og Budapest-initiativet kulminerte i desember 1900 med at en enda større og mer gjennomarbeidet petisjon enn året før ble levert til myndighetene av. Petisjonen, samt et utkast til en autonom administrasjon i kulturelle og religiøse saker, var blitt formulert av en innleid serbisk advokat i et forsøk på å presentere saken på en juridisk sikker måte.³⁸¹ Etter å ha stemt over forslaget fra advokaten, som var basert på Oktober-petisjonene fra Mostar, dro autonomi-bevegelsens tolverkomité til Sarajevo og la forslaget fram for den besøkende riksfinansministeren.

Presentasjonen av Desember-petisjonen var et stort skritt framover for muslimene i Bosnia.³⁸² Den representerte hele Bosnia, med kompromisser mellom ulike grupper, og formulerte et muslimsk politisk program som gikk inn for autonomi i religiøse og kulturelle spørsmål. Til å begynne med ble det gitt et historisk resymé, hvor det ble minnet om Aprilkonvensjonens art. II. Så ble det gitt eksempler på at denne ikke ble fulgt. De to viktigste sakene som så ble tatt opp var endringen av waqf-administrasjonen og et nytt krav om at det østerrikskstyrte muslimske hierarkiet i Bosnia skulle knyttes tettere til de religiøse overhodene i Istanbul. Kun ett spørsmål som tok opp landeiernes agrare interesser ble nevnt, og det helt til slutt. Desember-petisjonen var en politisk autonomierklæring.

Benjamin von Kállay mottok dokumentene i Sarajevo og sa til de frammøtte at han var glad for at de valgte å presentere sine krav på en korrekt måte til de rette autoritetene – og at dette var den beste måten å bli enige på.³⁸³ Han lovde å studere dokumentene nøye, og inngå forhandlinger med muslimene senere. Nyheten om den varme velkomsten Kállay ga sine politiske motstandere spredte etter sigende stor optimisme blant muslimene i Bosnia.

---

³⁸⁰ *Ibid.*, s. 125.

³⁸¹ Donia (1981), s. 139-140.

³⁸² *Ibid.*, s. 140-142.

³⁸³ *Ibid.*, s. 142-143.

Forhandling, fragmentering og gjenoppstandelse

Forhandlingene mellom den muslimske autonomi-bevegelsen og de østerrikske myndighetene tok til i begynnelsen av februar 1901.³⁸⁴ Kállay og myndighetene hadde sterke innvendinger mot flere av punktene i Desember-petisjonen – de fryktet at det ville bli opprettet en ”stat i staten.”³⁸⁵ Forhandlingene begynte likevel bra for muslimene, for myndighetene viste seg å være fleksible på flere punkter. Men på de viktigste punktene ville ikke østerrikerne gi etter, og forhandlingene låste seg. Særlig var kravet om innblanding fra sultanen uaktuelt for Kállay, siden det representerte en trussel mot den *de facto* stillingen østerrikerne hadde opparbeidet seg i Bosnia. Etter 30 møter mellom partene ble forhandlingene brutt 23. april 1901 uten resultat.

Etter at forhandlingene brøt sammen i april 1901, intensiverte myndighetene kampanjen for å splitte og nøytralisere autonomi-bevegelsen.³⁸⁶ Ali Džabić ble ansett som den viktigste skikkelsen i bevegelsen, og Kállay ga følgende karakteristikk av ham: ”Han er aldeles ikke å betegne som noen Don Quijote, men folkene hans er Sancho Panzaer – så lenge de fornemmer et parti bak ham, følger de ham blindt.”³⁸⁷ Etter denne logikken ville myndighetene kunne stanse bevegelsen dersom de fjernet Džabić, noe de lyktes med i 1902.

I et forsøk på å hindre den politiske emigrasjonen fra Bosnia, samt å hindre kontakt mellom diasporaen i Istanbul og muslimene i Bosnia, ble det høsten 1901 innført begrensninger på emigrasjonen. 30. oktober trådte den nye utvandringsloven i kraft, og målet var å ”uskadeliggjøre de farligste lederne i bevegelsen.”³⁸⁸ I følge den nye loven kunne alle bosniske muslimer uten ”utvandringsbevilgning” bli erklært ”illegale emigranter”, og bli satt i fengsel dersom de prøvde å reise tilbake til Bosnia.³⁸⁹ Myndighetene mente at denne loven ville bidra til at motstandslederne i protest skulle reise til Istanbul, slik at de kunne bli nektet tilbakereise.

Džabić og hans tilhengere ville bruke denne loven for å rette den europeiske opinionens oppmerksomhet mot Bosnia.³⁹⁰ De valgte å utfordre myndighetene, og sent i januar 1902 reiste en gruppe ledende muslimer til Istanbul med vissheten om at

---

³⁸⁴ *Ibid.*, s. 161-162.

³⁸⁵ *BMA*, s. 122: Kállay til Kutschera, 13. januar 1901.

³⁸⁶ *Donia* (1981), s. 163.

³⁸⁷ Kállay (1900), s. 115. Sancho Panza er Don Quijotes troffaste – og litt enkle – følgesvenn i Cervantes' store mesterverk *Don Quijote* fra 1605 (første del).

³⁸⁸ *BMA*, s. 184: Kállay til Kutschera, 9. oktober 1901; Babuna (1996), s. 139.

³⁸⁹ *BMA*, s. 190: Kállay til Kutschera, 17. oktober 1901; *Donia* (1981), s. 164; Babuna (1996), s. 139.

³⁹⁰ *Donia* (1981), s. 164.

de brøt den nye loven.³⁹¹ Myndighetene svarte som lovet: 5. mars ble Džabić erklært ”illegal emigrant”, og nektet å reise tilbake til landet.³⁹² Muslimene i Bosnia reagerte med vantro på dette, og ”i Mostar [var] det allmenn forskrekkelse.”³⁹³

Fram til Džabićs avreise var autonomi-bevegelsen forent og presenterte felles krav. Men som vi har sett var det i hovedsak to grupper innad i autonomi-bevegelsen: medlemmer av ‘ulamā’, altså den religiøse eliten, og landeierne, den agrare eliten. Uten den samlende lederen utviklet det seg en strid om hvilken del som skulle lede bevegelsen. Fra sin plass i ufrivillig eksil i Istanbul, nektet Džabić å la noen andre ta over lederskapet, vel vitende om at de religiøse og kulturelle kravene da ville bli havne i bakgrunnen.³⁹⁴ Denne striden skulle lamme opposisjonen fram til 1906.

Da bevegelsen igjen kom til overflaten i 1906, var det i form av et politisk parti – Muslimanska narodna organizacija (MNO). Ali Džabić hadde i 1906 latt seg overtale til å overlate ledelsen av den muslimske bevegelsen til Ali beg Firdus.³⁹⁵ Men myndighetene spilte også en rolle i dette. Etter Benjamin von Kállays død i 1903 endret myndighetene holdning.³⁹⁶ Etterfølgeren hans, István Burián, forlot den offisielle *bošnjaštvo*-politikken, og tillot i større grad opprettelsen av konfesjonelle bevegelser og parti.³⁹⁷ Etter at MNO ble opprettet, gikk det ikke lenge før både serbiske og kroatisk partier sprang opp, og etter hvert spant partifloraen i Bosnia fra ekstrem høyrenasjonalisme til sosialisme. Etter den østerrikske anneksjonen av Bosnia i 1908 ble den bosniske Dietten opprettet (1910), et parlamentarisk system hvor de forskjellige partiene var representert. I Bosnia var situasjonen spesiell, ettersom ingen av partiene var store nok til å ha rent flertall. Denne situasjonen førte til at MNO ble gjenstand for konkurranse mellom serberne og katolikkene, som begge to var avhengige av å inngå i en koalisjon med MNO.³⁹⁸

Burián innledet forhandlinger med de forskjellige konfesjonelle grupperingene om kulturelt autonomi. Forhandlingene startet i 1907, men resultatet ble ikke klart før 1909. 1909-avtalen mellom de østerrikske myndighetene og MNO har en sentral stilling i bosnisk historiografi, ettersom den ga muslimene rett til autonomt å

---

³⁹¹ BMA, s. 248: Kutschera til Kállay, 2. februar 1902. Blant dem var Ali Džabić og Sarajevo-muslimen Salihaga Bičakčić.

³⁹² Donia (1981), s. 164.

³⁹³ BMA, s. 272: Kutschera til Kállay, 10. mars 1902.

³⁹⁴ Donia (1981), s. 165.

³⁹⁵ *Ibid.*, s. 170.

³⁹⁶ *Ibid.* s. 169.

³⁹⁷ Karčić (1999), s. 102-103; Okey (2007), s. 144ff.

³⁹⁸ Donia (1981), s. 177-178.

administrere deres egne religiøse saker, inkludert waqf- og utdanningsinstitusjonene. Det blir sett på som resultatet av autonomi-bevegelsen som hadde startet i Mostar på 1890-tallet, og starten på "(...) [the] difficult journey to finding a place among European political nations."³⁹⁹ I forhold til Oktober- og Desember-petisjonene 10 år før, besto 1909-avtalen hovedsakelig av agrare spørsmål, ettersom initiativet i autonomi-bevegelsen nå i stor grad hadde blitt overlatt til landeierne i den muslimske eliten.⁴⁰⁰

Godt fornøyd med å ha oppnådd denne avtalen med myndighetene, anerkjente MNO den østerrikske annekasjonen av Bosnia i 1910. Med dette kuttet muslimene alle bånd til Det osmanske riket, plasserte seg i Bosnia som "det roligste elementet i monarkiet" og ble keiserens mest lojale undersåtter.⁴⁰¹

Waqf-administrasjonen

Hvordan waqfene i Bosnia skulle administreres var et grunnleggende spørsmål i muslimenes politiske aktivitet, og et av de spørsmålene som bidro til å forme autonomi-bevegelsen i utgangspunktet. Waqf-eiendommene var, som sett i kapittel 1, den økonomiske basisen til 'ulamā', den lærde delen av den muslimske eliten i Bosnia. På slutten av det osmanske styret var det flere enn 5000 waqfer i Bosnia, og en østerriksk rapport fra mai 1878 anslo at mellom en tredjedel og en fjerdedel av den brukbare jorden i landet var klassifisert som waqf.⁴⁰² Waqfene var en særegen islamsk idé, og som antydning av henvendelsen fra den britiske ambassadøren i Wien i forrige kapittel var dette en ordning de europeiske kolonimaktene hadde problemer med å forholde seg til.⁴⁰³ Det tok østerrikerne nesten to tiår å få full kontroll over waqfene.

I 1883 tok de østerrikske myndighetene kontrollen over waqf-eiendommene, gjennom opprettelsen av Den bosniske waqf-kommisjonen.⁴⁰⁴ De syv medlemmene ble alle utpekt av myndighetene, og alle medlemmene var del av den regjeringsvennlige Sarajevo-eliten. I 1884 ble systemet utvidet til et undernivå av regionale waqf-kommisjoner, som skulle fungere som mellomledd mellom

---

³⁹⁹ Karčić (1999), s. 105.

⁴⁰⁰ Donia (1981), s. 172.

⁴⁰¹ *Ibid.*, s. 180, 194.

⁴⁰² Karčić (1999), s. 128; Donia (1981), s. 23.

⁴⁰³ Se kap. 4, om den britiske forespørselen etter østerriksk waqf-politikk i Bosnia som britene kunne ta i bruk på Kypros.

⁴⁰⁴ Donia (1981), s. 23-24.

sentraladministrasjonen og de enkelte waqfene. Kommisjonen møttes bare sporadisk i begynnelsen for å vedta budsjetter, men i 1894 ble Den bosniske waqf-kommisjonen etablert på fast basis og styret utvidet til 21 personer.

Den østerrikske reguleringen av waqf-eiendommene betød en endring i kontrollen av kapital innen den muslimske eliten i Bosnia. Der waqfene tidligere hadde vært kontrollert lokalt av medlemmer av de enkelte familiene de islamske legatene hørte til under, ble makten nå sentralisert, byråkratisert og kontrollert av tilpasningsvennlige Sarajevo-muslimer. Effekten var med Donias ord: "Sarajevo-based Muslims, favored by the Austrians with many appointments, accumulated important powers at the expense of local elites in other towns."⁴⁰⁵

Dette lå bak mange av petisjonene fra de opposisjonelle muslimene i Mostar. I stedet for religiøse formål, gikk store deler av inntektene fra waqfene i Hercegovina til lønninger til byråkrater og Sarajevo-muslimer med styreverv. Oktober-petisjonene i 1899 anklaget Den bosniske waqf-kommisjonen for å ikke representere interessene til de muslimske elitene i Mostar. De framsatte kravet om at de lokale elitene skulle få større ansvar i waqf-administrasjonen, og at de skulle velge hvem som satt i de regionale kommisjonene.⁴⁰⁶ De hevdet at kommisjonen hadde bygget proporsjonalt færre skoler i Hercegovina enn i andre regioner, noe som gikk ut over mange fattige ungdommer, og at waqf-inntektene i stedet ble brukt til å bygge hoteller, hus, kafeer og å betale byråkrater – og dermed brøt legatvedtektene.

I Desember-petisjonen fra 1900 ble kravet om større ansvar i waqf-administrasjonen videreført, men ettersom bevegelsen hadde blitt gjeldende for hele Bosnia var ikke kravet like preget av hercegovinsk regionalisme. Kravet i Desember-petisjonen var at kommisjonsmedlemmene skulle bli valgt av muslimske komiteer over hele landet, heller enn utpekt av myndighetene.⁴⁰⁷ Disse nye regionale kommisjonene skulle så velge Den bosniske waqf-forsamlingen som skulle erstatte Den bosniske waqf-kommisjonen og bli hovedorganet i den nye og autonome islamske forvaltningen de ønsket seg. Dette organet skulle så utpeke ra'īs al-'ulamā' og medlemmene av majlis al-'ulamā'. Etter 1909-avtalen ble det opprettet en waqf-forsamling, direkte valgt av lokale muslimske foreninger.⁴⁰⁸

---

⁴⁰⁵ *Ibid.*, s. 24.

⁴⁰⁶ *Ibid.*, s. 121.

⁴⁰⁷ *Ibid.*, s. 141.

⁴⁰⁸ Karčić (1999), s. 133.

Kravene om økt medbestemmelse og autonomi i waqf-spørsmål hos den muslimske motstandsbevegelsen i Bosnia kom altså fra det lokale regionale planet og spredte seg til å bli et felles-bosnisk krav. Etter hvert som dissidentenes stemmer fikk mer styrke, fant også medlemmer av Sarajevo-eliten ut at de ville være tjent med å knytte seg til bevegelsen. Gjemt bak retorikken omkring trusselen for islam, uislamsk og feil behandling av waqf-midlene, sto spørsmålet om makt. De muslimske elitene i Mostar begynte denne kampen fordi deres levegrunnlag sto i fare for å falle bort, mens Sarajevo-elitene sluttet seg til bevegelsen i frykt for å fremmedgjøre sine tilhengere dersom de ikke gjorde det.

***Ra'īs al-'ulamā'* og forholdet til Istanbul**

Krav om at forholdene mellom den islamske verdens øverste religiøse ledere i Istanbul og muslimene i Bosnia skulle forbedres kom først med Desember-petisjonen i 1900. Dette var nok et resultat av at autonomi-bevegelsen ble løftet opp fra et regionalt nivå til et samlet sett av felles-bosniske krav, men også fraværet av den formelle islamske legitimiteten til den nye ra'īs al-'ulamā' Azabagić.

Som sett i forrige kapittel førte spørsmålet om opprettelsen av et islamsk hierarki uavhengig fra Istanbul til protester fra de osmanske myndighetene. Som et kompromiss ble Hilmi Omerović utnevnt til den nye stillingen ”muftī av Bosnia”, og formelt sett var han også utpekt av shaykh al-Islām til å være den høyeste islamske autoriteten i Bosnia. Da Hilmi Omerović gikk av i 1893 ble Mehmed Teofik Azabagić utnevnt av myndighetene som den nye ra'īs al-'ulamā'. Men Azabagić hadde ikke blitt utnevnt til ”muftī av Bosnia”, som Omerović, og manglet derfor det formelle islamske grunnlaget til å holde denne stillingen. De osmanske myndighetene protesterte derfor igjen kraftig gjennom å vise til art. II i Aprilkonvensjonen.⁴⁰⁹

Desember-petisjonen i 1900 tok opp dette spørsmålet, og uttrykte et ønske om å knytte seg tettere Det osmanske riket. Problemet med systemet slik det var nå, mente de opposisjonelle, var at de lærde i hierarkiet var mer ansvarlig ovenfor de østerrikske myndighetene enn ”den islamske nasjonen”.⁴¹⁰ I ingen andre europeisk-styrte land i den muslimske verden var de islamske institusjonene direkte underlagt

---

⁴⁰⁹ HHStA, PA XL, 213: Interna XXXIII: *Ernennung des Mufti von Serajevo und deßen Bestätigung durch den Cheik-ul-Islam* [sic], 15. januar 1895 til 24. april 1896. Hele denne filen inneholder osmanske henvendelser til østerrikerne og østerrikske vurderinger omkring spørsmålet. Se også al-Arnaut (1994), s. 251.

⁴¹⁰ Donia (1981), s. 141.

den vantro staten på denne måten. Derfor forlangte muslimene å ta hånd om de religiøse sakene sine selv i en autonom institusjon, ledet av Den bosniske waqf-forsamlingen. Denne institusjonen skulle utpeke de øverste islamske lederne i Bosnia. De som ble utpekt av denne forsamlingen måtte så motta en *manshūra*, et bekræftelsesbrev, fra shaykh al-Islām. Videre skulle shaykh al-Islām ha det avgjørende ordet i saker som falt mellom islamsk lov og bestemmelsene Desember-petisjonen foreslo.

Disse kravene fra motstandsbevegelsen ble blankt avvist av myndighetene, fordi de gikk i direkte motsatt retning av det som var østerrikenes politikk i Bosnia: nemlig å hindre innflytelse fra tredjeparts stater. Det gikk imot Kállays *bošnjaštvo*-politikk, og truet med å opprette en ”stat i staten”. Men de østerrikske myndighetene kan ha reagert kraftigere enn nødvendig, for til tross for gjentatte henvendelser fra muslimene i Bosnia og diasporaen i Istanbul, tok ikke de osmanske myndighetene deres parti. Selv ikke etter at Ali Džabić reiste i eksil i Istanbul endret sultanen holdning. I stedet var han svært mistenksom ovenfor ham. Džabić ble holdt under oppsikt av det osmanske hemmelige politiet og det utbredte spionsystemet i byen, og bevegelsene til de bosniske muslimene ble nøye fulgt.⁴¹¹ Dette ønsket de østerrikske myndighetene å utnytte til sin fordel.

I oktober 1901 gjorde Ballhausplatz alvor av sine planer om å diskreditere opposisjonen gjennom Ungtyrkerbevegelsen.⁴¹² Ungtyrkerne var på dette tidspunktet en samlebetegnelse på grupper som var i opposisjon til sultanens styre, men som var i realiteten en blanding av religiøse opposisjonelle, nasjonalister og byråkrater.⁴¹³ Ved å plante en avisartikkel i Ahmet Rizas avis *Meşveret*, som ble utgitt i Paris, hvor motstandsbevegelsen i Bosnia fikk ”meget sympatisk omtale fra et Ungtyrkerperspektiv”, ville dette bidra til å vende sultanen mot den muslimske opposisjonens forsøk på å få støtte fra Det osmanske riket.⁴¹⁴ De østerrikske myndighetene sørget også for å sende artikkelen anonymt i en diskret konvolutt til Džabić i Istanbul, og håpet, med rette skulle det vise seg, at denne skulle bli plukket opp av politiet og

---

⁴¹¹ *Ibid.*, s. 165. Se også Ibrahim al-Muwaylihi (Roger Allen ovs.) (2008): *Spies, Scandals & Sultans (Ma Hunalik)*, s. 73-85 og 97-102, for en samtidig beskrivelse (1895) av miljøet rundt sultan Abdulhamid og systemet av spioner og angivere. Sultan Abdulhamid, villedet av rykter og intriger spredt av ambassadører og fremadstormende personer i sitt eget hoff, *almabayn*, førte en politikk som skapte en situasjon preget av paranoia de øvre gemakker i Istanbul.

⁴¹² *BMA*, s. 196: Kállay til Kutschera, 22. oktober 1901. Kállay lanserte ideen først i august samme år, se *BMA*, s. 161: Kállay til Kutschera, 2. august 1901.

⁴¹³ M. Şükrü Hanioğlu (2008): *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, s. 144.

⁴¹⁴ *BMA*, s. 196: Kállay til Kutschera, 22. oktober 1901.

innholdet undersøkt.⁴¹⁵ Om det var de østerrikske myndighetenes innsats som var avgjørende eller ikke, så ble den bosniske motstandsbevegelsen isolert i Istanbul.

I 1909-avtalen ble det imidlertid forhandlet om dette spørsmålet igjen. Og ettersom Bosnia nå var annektert og trygt etablert innenfor Østerrike-Ungarns grenser, var det fra myndighetenes perspektiv ikke like avgjørende å hindre Istanbul fra noen innflytelse. I følge denne avtalen skulle det velges to kandidater av en spesielt opprettet valgkomité når ra'īs al-'ulamā' eller en plass i majlis al-'ulamā' ble ledig.⁴¹⁶ Den østerrikske keiseren skulle velge en av dem, og så skulle valgkomiteen hente inn en manshūra for denne kandidaten fra shaykh al-Islām. Den nye kandidaten trådte inn i stillingen kun når det formelle var unnagjort.⁴¹⁷ 1909-avtalen tillot også at majlis al-'ulamā' kunne hente inn råd fra shaykh al-Islām om det var konflikt rundt trosspørsmål.

Agrare spørsmål

Som vi har sett, var spørsmål av mer eksplisitt økonomisk og materiell art også kilde til misnøye og motstand fra muslimer. Dette var i første rekke krav fra landeiere, og de gikk typisk på bortfall eller begrensning på rettigheter de hadde hatt i generasjoner i følge osmansk lov og tradisjon. Den muslimske eliten i Bosnia var todelt: i tillegg til landeierne og de store handelsentreprenørene var 'ulamā' en viktig komponent, og det var denne delen, under ledelse av muftī Džabić som tok ledelsen i autonomi-bevegelsen. Det materielle perspektivet forsvant derfor delvis i bevegelsen, som heller fokuserte på kulturelle spørsmål.

I Desember-petisjonen av 1900 ble agrare spørsmål eksplisitt nevnt kun én gang, og det helt mot slutten. Her ble det hevdet at "(...) 'the Islamic nation and its religious property' were damaged when landowners' private land (*mulk*) was considered under state jurisdiction (*erazi mirije*) in the state's registry system."⁴¹⁸ Den samme klagen, at mulk ble gjort om til miri etter okkupasjonen ble framført mange

---

⁴¹⁵ BMA, s. 370: Kutschera til Kállay, 27. september 1902; Donia (1981), s. 165.

⁴¹⁶ Donia (1981), s. 174.

⁴¹⁷ Selv om shaykh al-Islām-stillingen falt bort med Det osmanske rikets undergang, blir ra'īs al-'ulamā' og hans majlis fortsatt innsatt gjennom manshūra i en stor seremoni i Gazi Husrev-moskéen i Sarajevo. Men teksten i manshūraen har blitt endret opp gjennom historien; hvor de tidligste manshūraene var skrevet etter osmansk modell, "[t]he text of later manshūr, especially those from the communist period, have been modified significantly, in a way that reflects the marginalization of the role of Islam in the social life of the Bosniaks." Fikret Karčić (1997): "The Office of Ra'īs al-'Ulamā' Among the Bosniaks (Bosnian Muslims)", s. 118.

⁴¹⁸ Donia (1981), s. 142.

ganger av individuelle landeiere i forkant av autonomi-bevegelsen. At dette kravet, som var ment å øke landeierens private eiendom, var tatt med i en petisjon ellers dedikert til islamske og kulturelle spørsmål, kan ha vært et forsøk på å legitimere kravet i islamske termer og identifisere eiendomsspørsmålet som en del av den større kampen for muslimenes rettigheter. På denne måten var landeierne avhengige av 'ulamā', og 'ulamā' var avhengige av landeierne som den dominerende gruppen i det bosniske samfunnet.

Ledelsesstriden etter Džabićs avreise til Istanbul og fram til opprettelsen av MNO i 1906 førte til at det landeieende aristokratiet tok over kontrollen av bevegelsen. De agrare spørsmålene kom igjen i fokus, og under forhandlingene med myndighetene som skulle lede fram til 1909-avtalen hadde de "en dominant rolle".⁴¹⁹ To saker var særlig viktige.⁴²⁰ For det første var det spørsmålet om hva som skulle betegnes som mulk og hva som skulle betegnes som miri. I 1884 hadde Landesregierung bestemt at om det ikke fantes dokumentasjon fra osmansk tid på at landet var mulk, så var det fra da av per definisjon miri – og unntatt landeierens kontroll og inntekt. Landeierne ønsket å hindre dette, og i 1909-avtalen fikk de gjennomslag for det. Tilbakeføringen fra miri til mulk skulle likevel vurderes individuelt og krevde en rettskraftig dom. Det ble også stilt krav om at all miri-skog skulle stilles til disposisjon for bøndene til vedsamling, slik at landeierne kunne selge større deler av sine egne skogsressurser.⁴²¹

Det er umulig å se på de agrare kravene uten å ta landeierens økonomiske selvinteresse i betraktning. Den østerrikske okkupasjonen sto for en reversering av den prosessen som i utgangspunktet hadde gjort landeierne til den mektigste gruppen i det bosniske samfunnet. Den prosessen, som ble påbegynt på 1700-tallet, da den sentraliserte osmanske statsmakten begynte å miste grepet i provinsene, gikk nettopp på omdefineringen av miri til mulk. Å beholde denne posisjonen var dermed det overordnede perspektivet for landeierne, selv om resultatene i de agrare forhandlingene i 1909-avtalen var viktigere symbolsk enn økonomisk for MNO.⁴²² At landeierens dominerende posisjon lenge hadde vært en kilde for uro blant Bosnias

---

⁴¹⁹ Den jugoslaviske historikeren Nusret Šehić sitert i *Ibid.*, s. 172.

⁴²⁰ *Ibid.*, s. 173.

⁴²¹ Myndighetene gikk etter hvert med på å støtte et slikt forslag i den bosniske dietten som skulle samles i 1910, men spørsmålet ble ikke diskutert før 1914. Da fikk den stort gjennomslag, men ble aldri til lov på grunn av krigsutbruddet samme sommer.

⁴²² Donia (1981), s. 173.

rurale befolkning, og at myndighetenes samarbeid med disse hindret dem i å kjempe for sine krav for forbedring av deres egen stilling, så ut til å bli ignorert.

Motstand som strategi

Den muslimske motstandsbevegelsen var en reaksjon på det østerrikske systemet, først gjennom symbolsaker og deretter som en organisert politisk bevegelse. Den framsto som en samlet bevegelse under ledelse av de muslimske elitene, med mål om større grad av muslimsk autonomi. Det kan også her presenteres fire forklaringer på hvorfor elitene reagerte som de gjorde.⁴²³

For det første opptrådte de muslimske elitene i motstandsbevegelsen som klasseaktører. Den østerrikske okkupasjonen hadde tatt bort noen av de tradisjonelle privilegiene muslimene hadde hatt. Dette hendte da myndighetene la administrasjonen av waqfene i Bosnia inn under staten og da de gikk inn for å gjøre mulk om til miri. Begge disse tiltakene gikk inn for å fjerne noe av grunnlaget for de muslimske elitenes mektige stilling, og gikk derfor mot elitenes klasseinteresse.

I den andre forklaringen opptrer de muslimske elitene kollektivt som hegemoniske eliter. Som i den første forklaringen ble det østerrikske systemet oppfattet som en direkte trussel mot elitenes stilling. De muslimske elitene sto i kraft av sin akkumulerte kapital som den hegemoniske makten i Bosnia, og motstanden var da en direkte reaksjon på at myndighetene truet denne stillingen.

Men de muslimske elitenes reaksjon som hegemoniske eliter var også mer indirekte. Gradvis utover i okkupasjonen spredte det seg en oppfatning om at det østerrikske systemet representerte en trussel for islam i Bosnia hos befolkningen. Og så lenge det var et slikt sprik mellom "folket", de muslimske bøndene i Bosnia, og den hegemoniske makten, som på denne tiden samarbeidet med myndighetene, kunne ikke elitene basere sin hegemoniske stilling på en delt oppfatning om *common sense*. Derfor, etter å ha opplevd hvor stor støtte motstandsbevegelsen hadde, valgte Sarajevo-elitene å slutte seg til den.

---

⁴²³ I tillegg opererte de muslimske elitene som private aktører, med private initiativ til myndighetene. Men det foregikk særlig før motstanden ble en kollektiv bevegelse, og det faller utenfor denne narrativen.

Den tredje forklaringen betegner den muslimske reaksjonen som en måte å beskytte de ”nasjonale” interessene til ”den muslimske nasjonen” i Bosnia på.⁴²⁴ I følge denne modellen var islams stilling i Bosnia i nedgang, og det var det østerrikske systemet som var skyld i det. Konverteringssakene og Istanbuls stadig mer perifære rolle i de religiøse anliggende i Bosnia var eksempler på dette. De muslimske elitenes motstand kan derfor forklares med at de beskyttet ”den islamske nasjonens” interesser og sikret at islam i Bosnia kunne overleve.

Den fjerde og siste forklaringen var ønsket om autonomi. Som vi husker fra forrige kapittel, ble det hevdet at de muslimske elitene var innehavere av et ”iboende selvstendighetsinstinkt”. Dette instinktet var ikke borte, men nå var det rettet mot de østerrikske myndighetene heller enn de tidligere osmanske herskerne.⁴²⁵ Det iboende selvstendighetsinstinktet ønsket større grad av frihet fra de østerrikske myndighetene, og dette førte til etableringen av motstandsbevegelsen.

Men disse fire forklaringene er alle rasjonelle, enten det gjaldt bevaringen av de sin sosioøkonomiske stilling, sin stilling som hegemonisk makt, sin religion (nasjon) eller sin frihet. Det var klare mål elitene sto ovenfor, enten de var av materiell eller kulturell art, og de engasjerte seg politisk for å nå dem. På bakgrunn av dette kan vi si at motstanden ble tatt i bruk av de muslimske elitene i Bosnia som en strategi i møtet med okkupasjonen.

Så hvordan skiller motstanden seg fra tilpasningen? Det ser ut til at det er en glidende overgang mellom disse strategiene. I Mostar ble den lojalistiske Kiraethanaen en rugekasse for opposisjonelle, og i Sarajevo skrev de tradisjonelt tilpansningsvennlige elitene under på motstandsbevegelsens petisjoner. Det er nærliggende å identifisere en oppfatning av *svekkelse* som utslagsgivende for at tilpasningen skulle bli til motstand. I motsetning til i begynnelsen av okkupasjonen, hadde det østerrikske systemet fått satt seg i større grad på 1890-tallet. Deler av den østerrikske politikken gikk imot de muslimske elitenes interesser, både materielt og kulturelt. Etter hvert som det bredte seg en oppfatning av svekkelse gikk tilpasningen over i motstand, siden det tjente de muslimske elitenes interesser bedre – klassemessig, hegemonisk og religiøst.

---

⁴²⁴ Denne forklaringsmodellen bygger på en nasjonaltanke det islam er noe av det som definerer Bosnia.

⁴²⁵ I følge riksfinsminister Kállay var dette selvstendighetsinstinktet sterkere hos muslimene i Hercegovina enn hos dem som bodde i den tidligere provinsen Bosnia. De var i besittelse av en ”ildfull natur” og hadde lang tradisjon i det å gjøre motstand.

Kapittel 6: Migrasjonen

Migrasjon som politisk virkemiddel – var hijra obligatorisk?

Innledning

Mange medlemmer av den muslimske eliten i Bosnia valgte å emigrere da den østerrikske okkupasjonen var et faktum. Om en skulle bli eller dra var et reelt valg hver muslimske familie måtte ta. Hvorfor valgte de muslimske elitene å emigrere fra Bosnia? Kan dette ses på som en strategi overfor myndighetene?

De fleste muslimene som valgte emigrasjon reiste fra Bosnia til de delene av Det osmanske riket som fremdeles var under sultanens kontroll. Dette går inn i et større mønster av migrasjon fra Balkan og Kaukasus mot sør og områder i dār al-Islām gjennom store deler av 1800-tallet og helt fram til 1920-tallet. Det var flere grunner til migrasjonen fra Bosnia. Dette kapittelet vil fokusere på politisk og religiøs migrasjon. Hvorvidt emigrasjon (*hijra*) ble tolket som å være obligatorisk etter den østerrikske okkupasjonen var et spørsmål de muslimske elitene strides om, og det vil her bli belyst hvordan de argumenterte for begge deler.

Emigrasjonen fra Bosnia

Perioden mellom 1821 og 1922 var en krisetid for muslimene i de nordlige delene av Det osmanske riket, og i løpet av denne tiden ble fem og en halv millioner muslimer tvunget til å flykte på grunn av krig og forfølgelser, og mer enn fem millioner muslimer døde som følge av krig, sult og epidemier.⁴²⁶ Det var særlig på Balkan og i Kaukasus de verste scenene utspant seg, og for disse områdene var resultatet av Det

---

⁴²⁶ Justin McCarthy (1995): *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims 1821-1922*, s. 1. Den amerikanske historikeren og demografen Justin McCarthy argumenterer i boken at drapene og utdrivelsen av muslimer var en planlagt handling fra de kristne maktene som til en hver tid var i konflikt med Det osmanske riket, og at hendelsene 1821-1922 derfor kan karakteriseres som etnisk rensning. Det er umulig å ikke lese McCarthy ut fra den historiske konteksten han skrev i. Boken hans, som riktignok er basert på arbeid han gjorde på 1980-tallet, kom ut i 1995 – det samme året som Dayton-avtalen gjorde en foreløpig slutt på borgerkrigen i Jugoslavia. Mellom 1992 og 1995 var Bosnia i krig med Jugoslavia etter at landet hadde erklært sin selvstendighet i 1992. Serbere sloss mot kroater, kroater sloss mot serbere, og kroater og serbere sloss mot muslimer. Borgerkrigen dro landet i stykker, og tidligere naboer var blitt fiender. Resultatet av krigen var et grusomt folkemord på muslimene i Bosnia, en hendelse som fikk voldsom oppmerksomhet i verdenspressen, og som satte i gang en voldsom produksjon av akademiske verker om Balkan og nasjonalisme. McCarthy skriver ikke om Bosnia spesielt i *Death and Exile*, men tematisk ligger den svært nær de samtidige politiske hendelsene. Se bl.a. Noel Malcolm (2002): *Bosnia: A Short History*; og innledningen i Tone Bringa (1996): *Being Muslim the Bosnian Way: Identity and Community in a Central Bosnian Village*.

osmanske rikets nedgang at de nesten ble tømt for muslimer. I Bosnia forble muslimene fortsatt en viktig og sentral befolkningsgruppe, men hendelsene i naboområdet Bulgaria i perioden 1876-78 må ha vært skremmende tett innpå.

Revolusjonære kristne bulgarer gjorde opprør mot Det osmanske riket i 1876 og gikk til angrep på muslimene i området. Det osmanske riket sendte irregulære tropper bestående av tsjerkessere⁴²⁷ og lokale muslimer for å slå ned opprøret, noe som resulterte i en massakre av kristne bulgarer – en hendelse som ble godt kjent i samtidens Europa som *The Bulgarian Horrors*. Da den tyrkisk-russiske krigen startet i 1877, så bulgarene en mulighet til å ta hevn. Støttet av russiske tropper ble muslimske landsbyboere massakrert eller sendt på flukt av revolusjonære styrker eller russiske soldater. I løpet av knappe tre år ble nesten en million muslimer drevet bort fra hjemmene sine i Bulgaria på flukt fra russiske soldater og revolusjonære kristne styrker.⁴²⁸ Flyktningene ble sendt stadig videre sørover, på flukt fra kampene, og i den bulgarske vinteren døde mange på veien. Resten ble permanente flyktninger i Det osmanske riket. Fra 1877 til 1887 forsvant over halvparten av muslimene i Bulgaria fra landet,⁴²⁹ og det ble ført en anti-muslimsk politikk mot de som ble igjen.

Oppkomsten av de nasjonale bevegelsene på Balkan førte til stort press på muslimene, og det førte til stor migrasjon sørover mot Det osmanske riket. Den britiske konsulen Edward Freeman merket seg før Berlin-konferansen 1878 at mange muslimer fryktet å bli okkupert av Serbia og Montenegro, og heller ønsket en østerriksk okkupasjon.⁴³⁰ Dette var fordi de, i følge konsulen, fryktet hva som ville skje dersom en serbisk okkupasjon ble til realitet. Den anti-muslimske politikken til de kristne nasjonalistiske regimene var fryktet av muslimene, og alle disse hendelsene var kjent i samtiden. Derfor må emigrasjonen fra Bosnia til Det osmanske riket 1878-1908 sees i lys av dem. I den grad muslimene i Bosnia var klar over hva som hendte med sine trosfeller på Balkan, noe Freemans observasjoner tyder på at de var, er det sannsynlig at disse hendelsene før og i tiden rundt den østerrikske okkupasjonen

---

⁴²⁷ De tsjerkessiske troppene besto av flyktninger fra de tidligere osmansk-kontrollerte områdene i Kaukasus, hvor dem muslimske befolkningen var blitt presset ut av den russiske ekspansjonen på 1800-tallet. Mange av disse hadde selv opplevd å bli forfulgt av kristne makter, og det har blitt foreslått at et personlig hevnmotiv kan ha lagt bak disse troppenes oppførsel og førte til at situasjonen kom ut av kontroll.

⁴²⁸ McCarthy (1995), s. 90.

⁴²⁹ *Ibid.*, s. 91. McCarthy opererer med en muslimsk før-krigsbefolkning i Bulgaria på 1,501,883 i 1877, hvorav det var 672,215 igjen i 1887. 52,731 muslimer emigrerte fra Bulgaria i årene etter krigen, 1879-1887. Metoden hans er basert på en antagelse om at et enkelt regnestykke om befolkningen før en hendelse minus befolkningen etter hendelsen (og overlevende flyktninger) utgjør tallet på de døde.

⁴³⁰ TNA, FO 195/1212: Edward Freeman (Sarajevo) til Sir Henry Layard (Istanbul), 9. mai 1878. Se også kapittel 4.

hadde en psykologisk påvirkning på muslimene i Bosnia da de vurderte fremtiden under Donaumonarkiet.

Mange bosniske muslimer emigrerte til Det osmanske riket etter okkupasjonen i 1878. Allerede samme dag som Sarajevo falt til østerrikerne, 19. august 1878, noterte konsul Edward Freeman i dagboken sin: "My house full of Turks & Turkish harems."⁴³¹ Dagen etter var situasjonen mye det samme for konsulen: "Turks all day coming to consult on as what to do about their harems."⁴³² Freeman antyder at det psykologiske klimaet i byen var preget av frykt, og mange var nok også usikre på hvilken straff østerrikerne ville gi dem som hadde vært med på å kjempe mot invasjonsstyrkene.

Fire bølger av emigrasjon

Fire bølger av muslimsk emigrasjon til Det osmanske riket på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet kan etableres.⁴³³ Den første bølgen av emigranter fant sted rundt den østerrikske invasjonen, men ble utløst av Bosnia-krisen i 1875 og varte til 1879. Urolighetene i Bosnia i 1875, samt serbisk revolusjonær og anti-muslimsk aktivitet i byen Niš, sendte mange muslimer på flukt. Krigshandlingene som fulgte fram til 1878 bidro videre til å øke antallet.

Da østerrikerne inntok Bosnia høsten 1878, sendte noen medlemmer av Bosnias muslimske elite en forespørsel til sultanen om Det osmanske riket ville hjelpe muslimene i Bosnia å emigrere.⁴³⁴ Forespørselen gjaldt *alle* muslimene i Bosnia, et stort antall potensielle emigranter. Dette spørsmålet tiltrakk seg også oppmerksomheten til europeiske aviser, og den britiske avisen *The Times* kunne den 20. november 1878 rapportere at Istanbul hadde fått beskjed om at 50 000 bosniske muslimer var klare til å emigrere med en gang.⁴³⁵ Konsul Freeman forhørte seg rundt, men kunne bare finne noen få eksempler på emigrasjon. I stedet hadde Freeman blitt "(...) assured by many Mussulmans who should be well informed that such [an

---

⁴³¹ BL Mss. 59750: E. Freemans dagbok, 19. august 1878.

⁴³² BL Mss. 59750: E. Freemans dagbok, 20. august 1878.

⁴³³ Kemal Karpat (2004): "Migration of the Bosnian Muslims to the Ottoman State, 1878-1914: An Account Based on Ottoman Sources", s. 125; Aydın Babuna (1996): *Die nationale Entwicklung der bosnischen Muslime: Mit besonderer Berücksichtigung der österreichisch-ungarischen Periode*, s. 48. Karpat tar i tyrkiske kilder for å identifisere disse bølgene, mens Babuna baserer seg på bosniske sekundærkilder.

⁴³⁴ Karpat (2004), s. 129.

⁴³⁵ TNA, FO 195/1212: Freeman til Layard, 7. desember 1878.

emigration] is not the case – the number of 50,000 is undoubtedly a gross, and even absurd, exaggeration.”⁴³⁶

Svaret de muslimske elitene i Bosnia fikk fra Istanbul var uansett negativt, imperiet hadde ikke mulighet til å ta imot så mange bosniske emigranter på det tidspunktet. Men selv om Istanbul gikk imot masse-migrasjon, tillot de at ”[those Muslims who] wanted to immigrate, did not possess property and lived in sparsely populated and isolated places” fikk bosette seg på nytt i Det osmanske riket.⁴³⁷ En vesentlig grad av emigrasjon var likevel resultatet av krigshandlingene som preget perioden før og under den militære okkupasjonen.

Mellom 1879 og 1882 var det så relativt rolig, men i 1882 startet den andre emigrasjonsbølgen.⁴³⁸ Innføringen av den nye *Wehrgesetz* og følgene av opprøret førte til at mange emigrerte fra Bosnia. I forhold til forrige emigrasjonsbølge hadde de osmanske myndighetene nå liberalisert immigrasjonspolitikken og ga en million lire til hjelp til transport og nylokalisering av emigrantene.⁴³⁹ I løpet av 1882 ble opprøret slått ned av østerrikske tropper, en viss ro oppstod, og migrasjonen sank igjen til et lavt nivå de neste 25 årene. Men bosniske muslimer fortsatte likevel å emigrere gjennom hele perioden, og den østerrikske riksfinsminister Benjamin von Kállay skrev at 16 692 muslimer emigrerte mellom 1883 og 1899.⁴⁴⁰

I 1899 steg antallet igjen, og året 1900 utgjorde et nytt høydepunkt i utvandringsstatistikken.⁴⁴¹ Dette var året da den muslimske motstandsbevegelsen startet for fullt og fikk en stor tilhørerskare, som sett i forrige kapittel. Denne tredje bølgen av emigrasjon, koblet opp mot trusselen fra den politiske motstandsbevegelsen, førte til at de østerrikske myndighetene i Bosnia så seg nødt til å begrense emigrasjonen gjennom å innføre innskrenkelser i bevegelsesfriheten for bosniske muslimer. I 1902 ble derfor muftī Ali Džabić erklært ”ulovlig emigrant” og nektet innreise igjen til Bosnia etter et besøk i Istanbul.

Den fjerde bølgen fant sted i forbindelse med den østerrikske annekasjonen av Bosnia i 1908.⁴⁴² Da ble Bosnia innlemmet i Østerrike-Ungarn på lik linje med andre områder, og sultanens symbolske overherredømme som han etter Aprilkonvensjonen

---

⁴³⁶ *Ibid.*

⁴³⁷ Karpat (2004), s. 129-130.

⁴³⁸ *Ibid.*, s. 130.

⁴³⁹ *Ibid.*, s. 130.

⁴⁴⁰ Benjamin von Kállay (1900): *Die Lage der Muhammedaner in Bosnien*, s. 121.

⁴⁴¹ Babuna (1996), s. 48.

⁴⁴² Karpat (2004), s. 135.

av 1879 hadde hatt over Bosnia var nå borte. Bosnia var fullt og helt del av et europeisk, kristent imperium. Interne politiske stridigheter bidro også til emigrasjonen.

Dette var den siste av migrasjonsbølgene fra Bosnia, og da de to Balkan-krigene 1912-13 på nytt sendte hundretusener av muslimer på flukt fra Balkan,⁴⁴³ var det klart for muslimene i Bosnia at de hadde det best der de var. De var tvunget til å bli i Bosnia og sameksistere med østerrikerne. I 1914 publiserte Šerif Arnautović, en av lederne MNO, et åpent brev i avisen *Vakat* med tittelen ”Til muslimene på Balkan”, hvor han oppfordret dem til å ta lærdom av de bosniske muslimeres erfaringer.⁴⁴⁴

Tall og grupper

Det er vanskelig å bestemme nøyaktig antallet muslimske emigranter fra Bosnia i perioden 1878-1914, og hvor mange de utgjorde har lenge vært debattert. Østerriske tall nevner en emigrasjon på rundt 57 000 mellom 1883 og 1918.⁴⁴⁵ Bosniske historikere har kommet fram et tall på 150 000 muslimske emigranter.⁴⁴⁶ I følge osmanske tall fra de tyrkiske arkivene Karpat har studert, er tallet på bosniske emigranter ikke mer enn 100 000, hvorav mellom 10-15 % returnerte til Bosnia igjen.⁴⁴⁷ I forhold til andre områder på Balkan hadde Bosnia en konstant lav emigrasjonsrate (med fire bølgetopper), i motsetning til for eksempel Bulgaria, som hadde en konstant høy emigrasjonsrate. Bosnia ligger lavest på listen over antall emigranter, men til gjengjeld topper landet statistikken over antall emigranter som returnerte til hjemlandet.

Migrasjonen kom ikke kun av én årsak, og derfor var det heller ikke bare én gruppe som emigrerte. I følge den østerriske utvandringsstatistikken 1891-1897, en relativt rolig periode, emigrerte personer fra alle samfunnsjiktene i Bosnia.⁴⁴⁸ Den største gruppen av emigranter (71 %) kom fra jordbruket, men også håndverkere

---

⁴⁴³ Justin McCarthy skriver at 413 922 muslimer immigrerte til Det osmanske riket under og rett etter Balkan-krigene. McCarthy (1995), s. 164.

⁴⁴⁴ Muhamed Mufaku al-Arnaut (1994): ”Islam and Muslims in Bosnia 1878-1918: Two *Hijras* and Two *Fatwās*”, s. 253. Se fotnote nr. 40.

⁴⁴⁵ Karpat (2004), s. 139-140. Det var først i 1883 at østerrikerne begynte å føre statistikk over emigrantene, og disse tallene tar derfor naturlig nok ikke med de tidligste emigrantene.

⁴⁴⁶ Babuna (1996), s. 49. De bosniske historikerne som Babuna støtter dette tallet på er Vojislav Bogičević, Muhamed Hadžijahić og Mustafa Imamović. Iljas Hadžibegović hevder at 140 000 er det riktige antallet emigranter.

⁴⁴⁷ Karpat (2004), s. 140.

⁴⁴⁸ Babuna (1996), s. 49-50.

(11 %), arbeidere (7,5 % - inkludert daglønnete arbeidere) og kjøpmenn (5,5 %) var blant emigrantene. Resten av kategoriene bestod av ”liberale yrker” (2,5 %) og ”andre” (3,5 %). Det er ut fra disse tallene vanskelig å anslå om den muslimske eliten emigrerte i større grad enn andre, ettersom det er ikke utarbeidet egen statistikk over den muslimske elitens migrasjon og de er inkludert i de overnevnte tallene. Landeierne regnes for eksempel som en del av jordbrukerne, og de rikeste handelsentreprenørene som en del av kjøpmennene. ‘Ulamā’ er det vanskeligere å kategorisere. De kan ha blitt plassert i jordbruksseksjonen i egenskap av å ha waqf-jord som økonomisk basis, eller i ”andre”- eller ”liberale yrker”-seksjonen som utdannede lærde som mottok lønn fra klienter. At elitene utgjorde en viss del av emigrasjonsstatistikken i denne rolige perioden er det ikke tvil om. Men det må utforskes nærmere hvor stor del av den totale emigrasjonen de faktisk utgjorde.

Sosiale og økonomiske årsaker

Som vi har sett over, var sosiale årsaker grunnen til at mange emigrerte fra Bosnia. To av de fire emigrasjonsfasene, 1875-79 og 1882 var perioder med uro i Bosnia, og folk ble tvunget på flukt av vold og nød. Dette gjaldt hovedsakelig tidlig i okkupasjonen, siden situasjonen roet seg etter hvert. For de næringsdrivende i Bosnia betød den østerrikske okkupasjonen i 1878 endrede økonomiske vilkår. Dette gjaldt både for håndverkerne, som måtte konkurrere mot masseproduserte, billige varer fra Europa, og kjøpmennene, som med Det osmanske rikets flukt mistet den viktigste enkeltkunden de hadde.

Sosiale og økonomiske årsaker sto for mye av emigrasjonen fra Bosnia, men det var ikke i første rekke den muslimske eliten som emigrerte som følge av disse årsakene. Landeierne var naturligvis utsatt for den samme trusselen som bøndene når det gjaldt plyndring av jorden under opprørene, og det hendte også at de solgte jorden og emigrerte selv. Men elitenes stilling gjorde at de hadde muligheten til kompensere gjennom å øke trykket på bøndene som betalte leie til dem, og det var i første rekke bønder og lavere middelklasse som emigrerte av disse grunnene.

Det er derfor problematisk å hevde at alle som emigrerte fra Bosnia gjorde det som en del av en strategi. Selv om det å flykte fra en livstruende situasjon kan betegnes som rasjonelt, så er det ikke snakk om et virkelig valg, ettersom det ikke fantes reelle alternativ.

Politiske årsaker

Om sosiale og økonomiske årsaker var hovedårsaken til at bøndene og middelklassen i det muslimske samfunnet valgte å emigrere, er et mulig at det i første rekke var politiske årsaker som sto bak det at medlemmer av den muslimske eliten valgte å emigrere. Om emigrasjon som følge av krigshandlinger og uro var hovedårsak til emigrasjon tidlig i okkupasjonen, så var politisk emigrasjon en responsmåte som ble tatt i bruk over lengre tid.

Robert Donia har identifisert emigrasjon som den tredje formen for motstand mot den østerrikske okkupasjonen, etter væpnet motstand og skriftlig motstand (petisjoner).⁴⁴⁹ At migrasjon ble sett på som en form for protest kommer fram av den overnevnte forespørselen som ble sendt fra de muslimske elitene til de osmanske myndighetene, om muligheten for at *alle* muslimene i Bosnia kunne emigrere til Det osmanske riket. Denne henvendelsen kom rett etter okkupasjonen var et faktum, og må kunne tolkes som en protest mot østerrikerne.

Innføringen av den upopulære vernepliktsloven i 1881 førte, i følge konsul Freeman, umiddelbart til at mange muslimske familier emigrerte.⁴⁵⁰ Året etter, i 1882, reiste 9 medlemmer av Sarajevo-eliten til Istanbul for å undersøke mulighetene for migrasjon.⁴⁵¹ De var interessert i å vite hvordan de ville bli mottatt i Det osmanske riket; hvor mye jord de ville få tildelt, om alle immigrantene fra Bosnia ville bli lokalisert på samme sted, etc. I 1882 var det mye strid i landet, noe som førte til at mange emigrerte ut fra sosiale årsaker, men dette gjaldt ikke i første rekke de muslimske elitene som hadde muligheter til å kompensere for tapt jord på andre måter. Dette emigrasjonsframstøtet fra Sarajevo-elitene må derfor tolkes som en form for protest mot den nye militærloven som ble innført i 1881.

Denne politiske emigrasjonen var bare begynnelsen, og fant sted i den første av Donias tre politiske faser.⁴⁵² Etter hvert som den politiske motstanden tok seg opp igjen på 1890-tallet, økte også den politiske emigrasjonen. Donia skriver at "(...) [t]he emigration increased most noticeably in years of political protest and unrest (such as

---

⁴⁴⁹ Robert Donia (1981): *Islam Under the Double Eagle*, s. 30.

⁴⁵⁰ TNA, FO 7/1023: Freeman til FO, 17. november 1881. Dagen etter offentliggjørelsen av loven fikk myndighetene 30 søknader om utstedelse av pass.

⁴⁵¹ TNA, FO 7/1041: Freeman til FO, 7. juni 1882.

⁴⁵² Se forrige kapittel, under "Motstand mot den østerrikske okkupasjonen".

1899, 1902 and 1907-1909), suggesting that some Muslims may have seen emigration as an act of political protest.”⁴⁵³ En antydning av dette får en når en ser på petisjonene som ble overlevert myndighetene fra den muslimske motstandsbevegelsen. Her ble det ofte truet med at det muslimske samfunnet ville emigrere dersom politiske krav ikke førte til endring av den østerrikske politikken på flere områder.

Trusselen om emigrasjon kunne komme individuelt eller fra hele gruppen. I Travnik truet en gruppe prominente landeiere i 1890 med å emigrere dersom saker som var oppe i retten mellom dem og bønder på områdene deres ikke ble løst i landeierens favør.⁴⁵⁴ Da Ali Džabićs allierte i Mostar, Šerif Arnautović, ble hindret av myndighetene fra å få en viktig post i bystyret, søkte han om pass og truet med å emigrere.⁴⁵⁵ Flere slike løsrevne eksempler viser at trusselen om emigrasjon var et mye brukt middel for å forsøke å presse myndighetene i politiske saker.

Den muslimske autonomi-bevegelsen videreførte dette middelet, men nå hadde trusselen karakter av å være en kollektiv handling. En kort petisjon som kom ut av Budapest-konferansen sommeren 1900, som en forberedelse på den større Desember-petisjonen samme år, presenterte en rekke klager og krav.⁴⁵⁶ Til slutt sto det at om ikke de religiøse forholdene for muslimene ble forbedret av myndighetene, så var de tvunget å emigrere *en masse* til Det osmanske riket. Ex-mufti Džabićs ufrivillige eksil var også en form for politisk emigrasjon, ettersom han reiste til Istanbul vel vitende om at han ville bli nektet tilbakereise. Han tok skrittet likevel, som en måte å tiltrekke europeisk og osmansk oppmerksomhet til muslimenes stilling i Bosnia. Da det ble kjent blant muslimene i Bosnia at han ikke fikk returnere, visste de ikke helt hvordan de skulle reagere,⁴⁵⁷ men det er godt mulig at flere valgte å følge hans eksempel.

Ali Džabić er et eksempel på en som faktisk tok skrittet og emigrerte, men det er vanskelig å si hvor mange som faktisk emigrerte og hvor mange som kun truet med det. Trusselen om migrasjon ble ofte tatt i bruk, både individuelt og kollektivt, og var nok ikke alltid like alvorlig ment. Den utbredte trusselen om emigrasjon må tolkes som et supplement til petisjonene, for å vise at den østerrikske politikken ville få følger om den ikke ble endret. Men emigrasjonstallene fra periodene med høy

---

⁴⁵³ Donia (1981), s. 30.

⁴⁵⁴ *Ibid.*, s. 70.

⁴⁵⁵ *Ibid.*, s. 107.

⁴⁵⁶ *Ibid.*, s. 135.

⁴⁵⁷ *BMA*, s. 272: Kutschera til Kállay, 10. mars 1902.

aktivitet hos motstandsbevegelsen taler sterkt for at det er en sammenheng mellom politisk motstand og migrasjon. I perioden 1900-1901 skal i følge østerrikske tall 13 000 muslimer ha emigrert, og i den umiddelbare perioden rundt 1908 skal 28 000 ha blitt immigranter i Det osmanske riket.⁴⁵⁸ Begge disse bølgene kom i relativt stabile perioder uten vold, og vi må derfor gå ut fra at det var politiske årsaker som lå bak mye av denne migrasjonen.

Et annet poeng som taler for at det var politiske årsaker som førte til at den muslimske eliten i Bosnia emigrerte, er at den bosniske diasporaen i Istanbul (som besto av medlemmer av eliten) var svært politisk aktiv. Dette vil bli undersøkt i mer detalj etter å ha vurdert en annen årsak til muslimsk emigrasjon under den østerrikske okkupasjonen: religiøse årsaker.

Obligatorisk emigrasjon? Religiøse årsaker

Migrasjon har en spesiell gjenklang i muslimske samfunn, og visse tolkninger av islamsk lov oppfatter migrasjon som obligatorisk. Profeten Muhammads hijra fra Mekka til Medina i år 622 markerte starten på islam som religion. De som valgte å flykte sammen med Muhammad, og hans hjelpere i Medina, brøt alle bånd med resten av samfunnet av ikke-muslimer og muslimer som ikke emigrerte med Profeten, og dannet et nytt fellesskap i Medina (*umma*).⁴⁵⁹ Denne hendelsen i 622 var så viktig og markerte et så skarpt brudd i islams formative fase at Profetens hijra ble starten på den muslimske tidsregningen.⁴⁶⁰

Annet enn å betegne flukten til Medina betyr hijra emigrasjon,⁴⁶¹ og i følge den persiske encyclopedi-forfatteren 'Alī ibn Muḥammad al-Jurjānī (d. 1413) var hijra definert som: "Handlingen å avslutte sitt opphold hos de vantro og å ta plass i dār al-Islām."⁴⁶² Dette var den eneste juridiske betydningen hijra kunne ha, og

---

⁴⁵⁸ Martha M. Čupić-Amrein (1987): *Die Opposition gegen die österreichisch-ungarische Herrschaft in Bosnien-Herzegovina*, s. 90.

⁴⁵⁹ Muhammad Khalid Masud (1990): "The Obligation to Migrate: The Doctrine of *hijra* in Islamic Law", s. 31.

⁴⁶⁰ Denne tidsregningen startet tidlig. Noen har ment at det var Profeten selv som innførte praksisen, mens andre har pekt på at det var kalifen 'Umar, som regjerte 634-644. Denne dateringen er funnet brukt på papyrus fra 642, og på mynter en generasjon senere. Deretter spredte den seg raskt. Denne kontinuerlige praksisen førte til at islamske historikere sjelden var i konflikt om kronologi i post-profetisk tid. Se Chase Robinson (2003): *Islamic Historiography*, s. 21-22.

⁴⁶¹ De arabiske røttene *hjr* som hijra kommer fra har blant sine verbale betydninger, bortsett fra å emigrere, også det å splitte opp, skilles eller drive bort.

⁴⁶² Sami A. Aldeeb Abu-Sahlieh (1996): "The Islamic Concept of Migration", s. 42.

spørsmålet for de lærde var hvorvidt emigrasjon var obligatorisk når *dār al-Islām* blir til *dār al-kufr* (*dār al-ḥarb*).⁴⁶³

I følge Koranen er ikke hijra bare tilrådelig ("Den som utvandrer for Guds sak vil finne mange muligheter på jorden (4:101)"), men *obligatorisk* for muslimer ("Men var ikke Guds jord stor nok, så dere kunne utvandre?" Slike vil få helvete til herberge. Et sørgelig endeligt. (4:99)). Koranen forteller altså langt på vei at hijra bør finne sted hos alle muslimer i "undertrykket land", men anerkjenner likevel at ikke alle har muligheten til å emigrere. I *sunnaen*, som sammen med Koranen er kildene for *fiqh*, islamsk juridisk vitenskap, finnes det også mange eksempler på det samme synspunktet som i Koranen.⁴⁶⁴ Men *ḥadīth*-litteraturen legger til en ekstra dimensjon som har blitt mye diskutert. I følge en *ḥadīth* skal Muhammad ha sagt: "*lā hijrata ba'd al-fatḥi*, 'ingen hijra [er påkrevd] etter erobringen [av Mekka]."⁴⁶⁵

Spørsmålet var om hijra kun betød migrasjon fra Mekka til Medina. Mekka ble innlemmet i *dār al-Islām* i 630, og derfor var ikke hijra lenger obligatorisk. Men kunne det generaliseres til at hijra fra områder utenfor *dār al-Islām* fremdeles var obligatorisk? En håndfast rettesnor ble utviklet i lovskolene av islamske lærde om når hijra kunne være relevant. Det kunne det være hvis (i) *dār al-Islām* ble til *dār al-kufr*; eller (ii) en som bor utenfor *dār al-Islām* konverterer til Islam.⁴⁶⁶ Men hijra var ikke nødvendigvis obligatorisk i disse tilfellene, det kom også an på (i) hvordan *dār al-Islām* blir til *dār al-kufr*; og (ii) den juridiske statusen til en muslim som ikke migrerer.

Hanafi-skolen, som altså var den lovskolen 'ulamā' i Bosnia hørte til, hadde det synet at hijra ikke nødvendigvis var obligatorisk. De holdt *ḥadīth*en om hijra etter Mekkas fall for å være *ṣaḥīḥ* (sann) og universelt gyldig.⁴⁶⁷ Hijra kunne likevel være obligatorisk, men da måtte en rekke omstendigheter spille inn. Det krevde tre forutsetninger:⁴⁶⁸ (i) de vantros lover må gjelde i området (fravær av *sharī'a*); (ii) området må grense *til* *dār al-ḥarb*; og (iii) den primære sikkerheten til muslimene

---

⁴⁶³ *Dār al-kufr* (de vantros område) og *dār al-ḥarb* (krigens område) brukes om hverandre i litteraturen for å betegne områder som ikke er del av *dār al-Islām* (det islamske området – *dār al-silm* (fredens område) brukes også).

⁴⁶⁴ Masud (1990), s. 33.

⁴⁶⁵ *Ibid.*, s. 33. Denne *ḥadīth*en finnes i den autorative *ḥadīth*-samlingen *Ṣaḥīḥ* av al-Bukhārī (d. 870).

⁴⁶⁶ *Ibid.*, s. 34.

⁴⁶⁷ Rudolph Peters (1977): "Dār al-Ḥarb, dār al-Islām und der Kolonialismus", s. 580.

⁴⁶⁸ *Ibid.*, s. 580.

og *dhimmiene* i området må ikke være ivarettatt, uavhengig om hvorvidt den nye herskeren har gitt sikkerhetsgarantier eller ikke.

Det eksisterte det uenigheter om hvorvidt hijra var obligatorisk, og det var fullt mulig for ‘ulamā’ fra ulike tradisjoner å argumentere både for og imot hijra på basis av Koranen og sunnaen. Dette har det blitt gjort gjennom hele den islamske historien og blir gjort fremdeles.⁴⁶⁹ Men når en har en debatt om et spørsmål hvor begge sider baserer seg på de samme kildene er det heller viktig å se på den sosiale og politiske konteksten rundt muftienes fatwæer. Migrasjon ut fra rene religiøse motiver hørte nok til sjeldenhetene, selv om det nok også forekom. Ofte kan omkringliggende hensyn være med å påvirke slike spørsmål, som behovet for politisk protest eller behovet for å bevare det muslimske territoriale hegemoniet. Begge disse hensynene var del av de bosniske muslimske elitene sine syn på hijra.

Fatāwa mot migrasjon: Kjærligheten til fedrelandet

Spørsmålet fikk relevans i Bosnia etter 1878. Var Bosnia blitt dār al-kufr? Kunne muslimene i Bosnia forbli i landet etter okkupasjonen? Slike spørsmål tok ‘ulamā’ opp for å klargjøre hva som var islamsk lov i slike tilfeller. En mufti i Tuzla, Mehmed Teofik Azabagić, som på grunn av sitt regjeringsvennlige syn senere ble utnevnt til ra’īs al-‘ulamā’, ga en fatwā i 1884 om emnet.⁴⁷⁰ *Risāla fī al-hijra* (“Om emigrasjonen”) ble først gitt på arabisk, et språk det i første rekke var de lærde som behersket. Men ‘ulamā’ i Sarajevo satte så stor pris på Azabagićs fatwā at de anbefalte ham å oversette den og gi den ut, og i 1886 ble den derfor utgitt i Sarajevo på tyrkisk i avisen *Vatan*, for å nå et større publikum.⁴⁷¹

Risāla fī al-hijra besto av tre deler.⁴⁷² I den første delen tok Azabagić for seg konseptet hijra, og skrev at det var obligatorisk før erobringen av Mekka i 630, men

---

⁴⁶⁹ Spørsmålet om hvorvidt *hijra* er obligatorisk eller ikke er relevant også i dag. For mange muslimer som bor i vesten er hijra viktig som en betegnelse på ønsket om å ”vende hjem”. Sommeren 1993 tok den kjente jordanske lærde Nāṣiruddīn al-Albānī til orde for at hijra til dār al-Islām var obligatorisk for alle palestinere i Israel (som han betegnet som dār al-kufr), slik at de kunne mobilisere og returnere seirende til sitt hjemland og innlemme det i dār al-Islām. Dette minner om historien fra islams første tid, hvor alle muslimene migrerte fra Mekka, reorganiserte seg i Medina før de returnerte til Mekka igjen og inntok byen, en historie som nok også er al-Albānīs forbilde. I en nylig utgitt bok av den sveitsiske statsborgeren og muslimske tenkeren Tariq Ramadan, som for tiden er professor ved universitetet i Oxford, skriver han om muslimer i vesten at: ”(...) wherever the law respects their integrity and their freedom of conscience and worship, they are at home (...)” Det er ikke behov for hijra så lenge islam blir respektert i dār al-kufr. Se al-Arnaut (1994), s. 242 (om Nāṣiruddīn al-Albānī); og Tariq Ramadan (2004): *Western Muslims and the Future of Islam*, s. 5 (hijra ikke nødvendig).

⁴⁷⁰ Den originale *fatwāen*, som var skrevet på arabisk, finnes i dag i Gazi Husrev Beg-biblioteket i Sarajevo (Mss. 1343). Den har også blitt oversatt til bosnisk og utgitt i nyere tid.

⁴⁷¹ al-Arnaut (1994), s. 249; Fikret Karčić (1999): *The Bosniaks and the Challenges of Modernity*, s. 112.

⁴⁷² al-Arnaut (1994), s. 249.

etter denne hendelsen opphørte hijra å være påkrevd. I den andre delen av fatwæen skrev Azabagić om dār al-Islām og dār al-kufr. Om et område skulle kunne forvandles fra dār al-Islām til dār al-kufr, måtte det i følge ham være fravær av praktisering av islamske riter, som fredagsbønnen. Den første og den andre delen av fatwæen var en gjentakelse av det vanlige synet til lærde som tilhørte Hanafi-skolen i islamsk lov.⁴⁷³ Azabagić tok *ḥadīthen om hijra* etter Mekkas fall for å være *ṣaḥīḥ* og universelt gyldig, og han gjentok også synet på under hvilke omstendigheter dār al-Islām kunne bli dār al-kufr.

I den tredje delen satte Azabagić det hele inn i en bosnisk kontekst. Han undersøkte "(...) den da ombredte sammenlikningen mellom Profetens hijra [...] og muslimenes hijra fra Sarajevo til Istanbul."⁴⁷⁴ Denne sammenlikningen var ikke gyldig, mente muftien. For det første var altså ikke hijra obligatorisk etter Mekkas fall, og for det andre kunne ikke Bosnia regnes som dār al-kufr ettersom både fredagsbønnen og andre islamske riter ble praktisert, og *sharī'a* gjaldt fremdeles i familiesaker. Profetens hijra var et smart trekk, mente han, siden dette var i islams fødsel, og umma var utsatt for en utenforstående trussel. I Bosnia var islams stilling derimot i nedgang, og hijra i dette tilfellet ville bare føre til ytterligere svekkelse. Azabagić sammenliknet det med "(...) å gi en dinar i bytte mot en dirham eller å selge en juvel for å kjøpe gråstein (...)"⁴⁷⁵

Azabagićs syn hadde et pragmatisk aspekt som har blitt framhevet av senere bosniske historikere.⁴⁷⁶ Etter hvert som emigrasjonen vokste i styrke, begynte også frykten for at det muslimske samfunnet skulle forsvinne. Azabagić uttrykte en bekymring, som han delte med 'ulamā' i Sarajevo, om at det var i muslimenes vitale interesse å forbli i Bosnia. Som Fikret Karčić uttrykker det:

The Muslims in Bosnia could not exist as an abstract community but only as inhabitants of certain villages, towns and cities. Islam in this country could be preserved only if Muslim settlements were preserved. Therefore, the migration inevitably weakened the Muslims' strength and vitality, limited their living space and gradually reduced them to the status of a physical and intellectual minority.⁴⁷⁷

---

⁴⁷³ Karčić (1999), s. 113.

⁴⁷⁴ al-Arnaut (1994), s. 250.

⁴⁷⁵ *Ibid.*, s. 250.

⁴⁷⁶ Karčić (1999), s. 114-115. "It has been acknowledged that he was the first Bosnian 'alim of modern times to recognize the crucial significance of the territorial dimension for Muslim communities in a non-Muslim environment."

⁴⁷⁷ *Ibid.*, s. 115

Historikere forklarer det gjerne med at muslimene i Bosnia hadde et særlig forhold til landet sitt, et forhold som gjenspeiles i aforismen *Kjærligheten til fedrelandet (vatan) er en del av troen*.⁴⁷⁸ Vatan var nå i fare, om muslimene fortsatte å emigrere ville de miste fedrelandet sitt. Da passer det godt at Azabagić avsluttet fatwāen sin med ordene: ”En må rette seg etter normene som gjelder i ens egen tid.”⁴⁷⁹

Slik kan Azabagićs fatwā forklares i religiøse termer. Men den klareste forklaringen på hvorfor den ble gitt er kanskje politisk. De østerrikske myndighetene brydde seg ikke stort om emigrasjonen i starten på okkupasjonen. Synet deres var i begynnelsen at jo flere som flyttet, jo mer jord ble frigjort for de østerrikske kolonistene som bosatte seg i Bosnia.⁴⁸⁰ Men fra 1883 ble de etter hvert oppmerksomme på at migrasjonen utgjorde et problem, og de begynte å føre statistikk over hvor mange som forlot landet. Myndighetene la skylden på faktorer som ”endringen fra naturlig til monetær økonomi”, ”hemmelig utenlandsk propaganda”, ”religiøs fanatisme”, ”avvisning av ikke-muslimsk styre”, ”desertering” og ”lengselen etter Det osmanske riket”.⁴⁸¹

Myndighetenes holdning gikk altså fra å være åpen til å bli mer restriktiv, og i denne sammenhengen bør Azabagićs fatwā leses. Østerrikerne hadde to grunner for å stanse den muslimske emigrasjonen.⁴⁸² For det første førte det at Bosnia ble tømt for muslimer til at serberne (og den serbiske nasjonalismen) fikk en relativt sterkere stilling, og for det andre var ikke østerrikerne tjent med å bli framstilt som anti-muslimske.⁴⁸³ Som flesteparten av Sarajevo-eliten, var Azabagić avhengig av myndighetene. Gjennom å gi ut denne fatwāen viste han at han var en lojal støttespiller, og dette betalte seg. Synet hans samsvarte med myndighetenes, og da

---

⁴⁷⁸ al-Arnaut (1994), s. 243-244. al-Arnaut er fra Jordan, og kan derfor ikke regnes som bosnisk historiker (selv om navnet hans indikerer at familien kommer fra Albania (Arnaüt)). Men konteksten rundt publiseringen av artikkelen hans er likevel verdt å nevne. Denne utgaven av *Journal of Islamic Studies* (vol. 5, nr. 2 (1994)) var i sin helhet viet islams historie på Balkan, siden ”[r]ecent tragic events in the region have attracted worldwide attention and have at the same time exposed a surprising degree of ignorance or misunderstanding at the highest levels of international policy-making.” (Farhan A. Nizami i forordet)

⁴⁷⁹ *Ibid.*, s. 250.

⁴⁸⁰ Babuna (1996), s. 52.

⁴⁸¹ al-Arnaut (1994), s. 247.

⁴⁸² *Ibid.*, s. 251.

⁴⁸³ Dette var viktig for den europeiske opinionen, men også for hensynet til den islamske verden. Noen *hardlinere* i den østerrikske sentraladministrasjonen mente at østerrikerne ikke burde stoppe med Bosnia, men fortsette å legge større og større deler av Balkan under seg, helt til Salonika. I disse områdene bodde det mange muslimer, og for å hindre at de østerrikske styrkene skulle støte på for mye motstand fra lokalbefolkningen, måtte de vise i Bosnia at det gikk an for muslimer å leve under østerriksk styre.

ra'īs al-'ulamā' Omerović gikk av i 1893, var Azabagić et naturlig valg som hans erstatter.

En splittelse var i emning over emnet: hvor Azabagić og lojalistene argumenterte mot hijra, truet samtidig Ali Džabić og hans tilhengere i motstandsbevegelsen med å emigrere dersom kravene deres ikke førte til endring. Myndighetenes emigrasjonslov fra 1901 var det siste forsøket fra deres side på å hindre emigrasjonen. Men denne loven stoppet ikke emigrasjonen, den gjorde den bare endelig og ugjendrivelig.

Etter annekasjonen av Bosnia i 1908 strømmet emigrantene igjen ut fra Bosnia og inn i Det osmanske riket. Tidligere hadde Bosnia formelt sett vært sultanens land, men nå som landet ikke lengre var osmansk, dukket spørsmålet opp igjen: var Bosnia dār al-kufr etter 1908, og var hijra obligatorisk nå?

En bosnisk student sendte et spørsmål til *al-Manār*, en innflytelsesrik islamsk journal, og fortalte om en lærd som reiste rundt i Bosnia og hevdet at muslimene ikke kunne bo i Bosnia lenger og at hijra var påkrevd.⁴⁸⁴ Muḥammad Rashīd Riḍā, tidsskriftets redaktør, reformist og en ledende skikkelse innen 'ulamā' i Egypt, svarte i 1909.⁴⁸⁵ I stykket, som hadde tittelen *Al-hijra wa ḥukm muslimī al-Bosna fīhā* (Hijra og reglene om den som gjelder for muslimene i Bosnia), skrev Riḍā at denne bosniske lærde tok feil. Muslimske lærde, mente Riḍā, var enige i at hijra var obligatorisk i to tilfeller: når muslimene ikke er i stand til å praktisere sin religion på grunn av kaos (*fitna*), og når hijra er nødvendig for å delta i jihād.⁴⁸⁶ Riḍā kunne ikke se at noen av disse tilfellene passet for Bosnia, og konkluderte derfor med at hijra ikke var obligatorisk for muslimene i Bosnia.

Fatāwa for migrasjon: Islamsk universalisme

At andre lærde i Bosnia argumenterte for at hijra fra det østerriksk-styrte Bosnia var obligatorisk, kan vi finne antydninger til i både Mehmed Teofik Azabagić og Muḥammad Rashīd Riḍā sine fatwāer. Azabagić skrev at det var vanlig blant lærde å drive sammenlikning med Profetens hijra til Medina.⁴⁸⁷ På den måten å oppfordret de

---

⁴⁸⁴ Karčić (1999), s. 115. Den bosniske studenten het Muhamed Zahirudin Tarabar, og var sterkt påvirket av Muḥammad Rashīd Riḍās *islāh*-bevegelse (reform-bevegelse). *al-Manār* ble publisert i Kairo av Riḍā mellom 1897-1935, noe av tiden sammen med en annen ledende reformist: Muḥammad 'Abduh.

⁴⁸⁵ *al-Manār*, vol. 12, s. 410-415.

⁴⁸⁶ Karčić (1999), s. 116.

⁴⁸⁷ al-Arnaut (1994), s. 249-250.

til at muslimene i Bosnia skulle følge hans eksempel og emigrere. I Riḍās fatwā i *al-Manār* ble det også referert til en lærd som agiterte for emigrasjon. Et dikt som sirkulerte i Bosnia etter okkupasjonen glorifiserte Det osmanske riket og sultan Abdulhamid II, og det gikk rykter om at sultanen hadde sendt ut en *firmān* til de bosniske muslimene som sa at ”Den som er for meg må komme til meg”.⁴⁸⁸

Den etablerte oppfatningen blant bosnisk ‘ulamā’ var altså at hijra ikke var obligatorisk, og at en ikke burde emigrere for å opprettholde den territorielle stillingen muslimene hadde. Men det fantes også stemmer som skilte seg ut. En av dem var Hilmi ibn Husein Taslijali fra Taslija i Bosnia, kjent som Bosnali Hilmi Baba.⁴⁸⁹ Han fikk sin utdannelse i Istanbul, men reiste så til Medina hvor han slo seg ned og skrev *Risāla ft al-hijra wa al-muhājirīn* (”Om emigrasjon og emigranter”).⁴⁹⁰

Bosnali Hilmi Baba skrev at den østerrikske okkupasjonen førte til uenighet hos bosnisk ‘ulamā’, hvor noen mente at hijra var obligatorisk og noen ikke.⁴⁹¹ Han selv var ikke i tvil: Bosnia var dār al-kufr og å leve der var *ḥarām* (forbudt). Hijra fra Bosnia var derfor *wājib* (obligatorisk). Noen var unntatt fra plikten om å emigrere, som eldre og syke, men han mente at hele det muslimske samfunnet skulle hjelpe til – de rike muslimene skulle hjelpe de fattige og svake.

Men selv om problemet med om hijra var obligatorisk eller ikke var løst, så sto Bosnali Hilmi Baba ovenfor et nytt problem: *hvor* kunne de bosniske muslimene emigrere til? Han var svært konservativ og hadde anti-moderne holdninger, og etter å ha bodd i Istanbul kunne han utelukke denne byen på grunn av at ”(...) paṣaene liker de som leser vestlige bøker og går i vestlige klær (...) [og] majlis sitter på stoler, som om de var utlendinger (...)”⁴⁹² Bosnali Hilmi Baba foreslo heller at de bosniske muslimene skulle dra til de østlige delene av den sunni-islamske verden, til Syria eller Irak. Der var sharī‘a fremdeles gjeldende lov, skrev han, og herskerne var modige, rettferdige og vennlig innstilt til alle muslimer. I disse områdene kunne de bosniske muslimene finne seg en bolig i fjellene, mente han, ta opp jordbruk og la de fattige arbeide på jordene og dele høsten.

Bosnali Hilmi Baba er vanskelig å plassere ideologisk. Han var dypt anti-vestlig, konservativ og revolusjonær, og noen av hans meninger er nesten

---

⁴⁸⁸ *Ibid.*, s. 248.

⁴⁸⁹ Karčić (1999), s. 116.

⁴⁹⁰ Denne avhandlingen er tilgjengelig i Suleymaniye-biblioteket i Istanbul (Ibrahim efendi-samlingen, mss. 421).

⁴⁹¹ Karčić (1999), s. 117.

⁴⁹² *Ibid.*, s. 117.

apokalyptiske.⁴⁹³ Men samtidig var han svært opptatt av rettferdighet og håp, og han hadde utopiske meninger om fremtidens islamske samfunn. Det er vanskelig å si om Bosnali Hilmi Babas tanker hadde noen innflytelse på muslimene i Bosnia, men som Fikret Karčić skriver: "[t]he fact that complete villages of Bosniak *muhadjirs* were found in Syria, Palestine and Sinai, tell us that there were Bosniaks who thought along the same lines."⁴⁹⁴

Oppfordringen til emigrasjon kom også fra andre steder. Tyrkiske aviser i Istanbul skrev artikler som inviterte muslimene i Bosnia til Det osmanske riket, bort fra urettferdigheten de østerrikske myndighetene sto for.⁴⁹⁵ Selv om Det osmanske rikets politikk ovenfor de bosniske muslimene begynte med å avslå den muslimske delegasjonen som reiste til Istanbul i 1878, endret dette seg etter hvert. Det osmanske riket mottok immigranter fra hele Balkan og Kaukasus, og praktiserte en "åpen-dør"-politikk når det gjaldt å ta imot flyktninger og emigranter. De osmanske myndighetene hadde derfor det motsatte synet enn det de østerrikske myndighetene hadde, og oppfordret muslimene i Bosnia og i resten av Balkan til å emigrere. Denne oppfordringen var i første rekke politisk, men hadde også en religiøs legitimering.

Den gamle politikken ble offisielt endret i 1887, da shaykh al-Islām ga en uttalelse til sultan Abdulhamid.⁴⁹⁶ Han mente at det hadde blitt umulig for muslimer å leve under vestlig styre, og oppfordret alle muslimer som ønsket det til å emigrere til et annet islamsk land. Implisitt i anbefalingen hans var det en idé om at de muslimene som ville komme som immigranter til Det osmanske riket skulle bli prioritert over de som ikke var muslimer. Omtrent samtidig endret immigrasjonskontoret navn til *Muhacirin-i Islamiye Komisyonu Alisi* (Den høye islamske immigrasjons-kommisjonen).

I 1894 skrev İbrahim Dervish paşa, en av sultanens assistenter, en rapport om hvordan en skulle få flere av muslimene på Balkan til å bosette seg i Det osmanske riket.⁴⁹⁷ Dervish paşa hevdet, med rette, at de østerrikske myndighetene i Bosnia hadde gjort det vanskeligere for muslimene i Bosnia å emigrere, og at de prøvde å

---

⁴⁹³ *Ibid.*, s. 118.

⁴⁹⁴ *Ibid.*, s. 118. Det er også mulig at de bosniske muslimene i Det osmanske riket har blitt flyttet rundt på etter hvert som nye kriger og nye politiske realiteter krevde det. Dette hendte for eksempel med mange tsjerkessere, som først kom som flyktninger til Balkan og deretter flyttet videre sørover. I Jordan finnes det derfor i dag en stor gruppe tsjerkessere som er nært knyttet til den jordanske staten.

⁴⁹⁵ al-Arnaut (1994), s. 248.

⁴⁹⁶ Kemal Karpat (1990): "The *hijra* from Russia and the Balkans", s. 137.

⁴⁹⁷ Kemal Karpat (2001): *The Politicization of Islam*, s. 185.

tilbakekalle dem som allerede var bosatt i Det osmanske riket. Videre hevdet forfatteren av rapporten at de østerrikske myndighetene hadde oppfordret Mehmed Teofik Azabagić til å skrive *fatwāen* om *hijra* for å hindre muslimene i å emigrere.⁴⁹⁸ Sultan Abdulhamid studerte Dervish paşas rapport og ga ordre om å hindre de østerrikske forsøkene på å stoppe emigrasjonen gjennom å ”(...) rette mest mulig oppmerksomhet mot immigrasjonsproblemer, med det formål å øke størrelsen på den muslimske befolkningen [i den osmanske staten] gjennom å oppfordre muslimene som bor under autoriteten til nabostatene til å komme hit.”⁴⁹⁹

Dette indikerer at Det osmanske riket i stadig større grad fikk en ideologisk slagside i muslimenes favør. Det osmanske riket hadde forsøkt å innføre en slags statsideologi på 1800-tallet, *osmanismen*,⁵⁰⁰ i et forsøk på å begrense virkningen av de nasjonalistiske bevegelsene sine krav på sine egne etniske og religiøse grupper. I sultan Abdulhamids regjeringstid gikk de osmanske myndighetene imidlertid mer og mer bort fra denne politikken, til fordel for en aksentuering av *det islamske*.⁵⁰¹ Denne politikken, ofte referert til som en *pan-islamisme*,⁵⁰² ble på flere vis tvunget frem av de muslimske immigrantene. For det første førte innførselen av migrantene til at et stort flertall av befolkningen i Det osmanske riket nå var muslimer, men av mange forskjellige etnisiteter (tsjerkessere, bosniere, albanere, etc.)⁵⁰³ For det andre har Kemal Karpat også argumentert for at den felles muslimske erfaringen av migrasjon på slutten av 1800-tallet førte til en endring av den muslimske identiteten, gjennom å bygge opp om idéen om et felles muslimsk samfunn og muslimsk solidaritet.⁵⁰⁴

Etter hvert endret den osmanske politikken seg overfor de bosniske muslimene seg igjen. I en rapport fra 1901 hevdet den osmanske konsulen i Dubrovnik (noe overdrevet) at nesten en tredjedel av alle muslimene i Bosnia hadde emigrert etter den østerrikske okkupasjonen.⁵⁰⁵ Landet sto nå i fare for å miste sin muslimske befolkning

---

⁴⁹⁸ Som vi har sett over, var det flere grunner til at Azabagić skrev *fatwāen*, deriblant hensynet til myndighetene. At østerrikerne sto bak er godt mulig. Ved tidligere anledninger, som mufti Omerovićs *fatwā* i 1882 til forsvar for den nye militærloven (se kap. 4), skal østerrikerne ha stått bak.

⁴⁹⁹ Karpat (2001), s. 185.

⁵⁰⁰ *Ibid.*, s. 4. *Ottomanism* (på engelsk) er ofte brukt som merkelapp på forsøket på å skape en felles osmansk identitet. Den norske versjonen av dette fenomenet blir derfor osmanisme.

⁵⁰¹ *Ibid.*, s. 5-6.

⁵⁰² Sultanens pan-islamisme ble brukt både som et innenrikspolitisk middel for å samle den muslimske befolkningen, men denne ideologien var også et (av europeerne fryktet) utenrikspolitisk verktøy sultanen kunne bruke for å kreve økt innflytelse i land med muslimske minoriteter. Det har riktignok vært debattert om det kunne klassifiseres som en ideologi, eller om det kun var et pragmatisk verktøy og pressmiddel i utenrikspolitikken.

⁵⁰³ Karpat (2001), s. 185.

⁵⁰⁴ Karpat (1990), s. 139.

⁵⁰⁵ Karpat (2004), s. 135.

eller å bli til en minoritet blant kristne. Dette var den samme bekymringen som ‘ulamā’ i Bosnia hadde. Konsulen i Dubrovnik minte de osmanske myndighetene på at bevaringen av en muslimsk befolkning i Bosnia bevarte de osmanske interessene i et langtidsperspektiv.⁵⁰⁶ Han anbefalte derfor at Det osmanske riket heller skulle gå inn for å hindre muslimsk immigrasjon fra Bosnia, og heller føre en politikk som hjalp dem der de var – enten gjennom diplomatiske kanaler eller finansielt.

Muhacirin-i Islamiye Komisyonu Alisi ga full støtte til konsulens betraktninger, og denne rapporten markerte et skille i osmansk immigrasjonspolitikken ovenfor Bosnia. Etter 1901 motarbeidet Det osmanske riket emigrasjon fra Bosnia, og ønsket heller å bidra med assistanse utenfra. Det kan likevel virke som om det var et stykke mellom ord og handling hos de osmanske myndighetene, for da den bosniske autonomi-bevegelsen søkte osmansk støtte ble den som oftest møtt med taushet. I 1902 forsikret den osmanske storvesiren den østerrikske ambassadøren i Istanbul om at en henvendelse ”Die Pforte” hadde mottatt fra en gruppe bosniske muslimer ville bli gitt ”en dilatorisk behandling”.⁵⁰⁷ Riksfinansminister Kállay bemerket tørt at ”(...) denne situasjonen kan betegnes som gunstig for oss.”⁵⁰⁸

Den bosniske diasporaen i Istanbul

Selv om noen serbofile muslimer emigrerte til Serbia og Beograd,⁵⁰⁹ så var det først og fremst Det osmanske riket som var målet for de muslimske emigrantene. Grunnene til det var delvis tradisjonelle – den islamske verden hadde alltid hatt en viss universell karakter hvor grenser ikke var absolutte, og det å reise mellom forskjellige områder i Det osmanske riket var vanlig. Det var også vanlig for eliten å sende sine sønner til de store lærde sentrene som Istanbul og Kairo, slik at de kunne få seg en utdannelse der og returnere til Bosnia. Men grunnene var også delvis politiske – ved å emigrere til Det osmanske riket ønsket en å tiltrekke oppmerksomhet til muslimenes stilling i Bosnia. I Istanbul samlet de emigrerte muslimske elitene seg og dannet en *diaspora*. Den bosniske diasporaen i Istanbul var svært opptatt av den politiske

---

⁵⁰⁶ *Ibid.*, s. 135.

⁵⁰⁷ *BMA*, s. 292: Kállay til Kutschera, 10. april 1902. Henvendelsen fra de bosniske muslimene ble også overgitt den østerrikske ambassaden, av en av sultanens sønner. Se *BMA*, s. 289-291: Kállay til Kutschera, 28. mars 1902.

⁵⁰⁸ *BMA*, s. 292: Kállay til Kutschera, 10. april 1902.

⁵⁰⁹ Babuna (1996), s. 240. I Beograd publiserte den bosniske diasporaen, som besto av både muslimer og serbere, et tidsskrift og grunnla en kommisjon som hadde navnet ”Den bosniske regjering”.

situasjonen i hjemlandet, og forsøkte å påvirke de osmanske myndighetene til å handle på deres vegne.

De emigrerte bosniske muslimene etablerte seg raskt i sin nye by, og gruppen vokste fort. Etter emigrasjonsbølgen i 1882 opprettet de en forening for bosniske muslimer i Istanbul, og klubben deres hadde på et tidspunkt omtrent 500 medlemmer.⁵¹⁰ Det var først og fremst prominente bosniske landeiere som tok del i dette diasporasamfunnet. De var bosatt i byene, og dermed avskåret fra å drive landbruk. Derfor måtte de enten leve på oppsparte midler eller finansiere livsoppholdet på alternative måter. En vanlig måte blant de mer velstående var å beholde jorden i Bosnia, som de bestyrte gjennom mellommenn – *subašaer*.⁵¹¹ På denne måten betalte bøndene i Bosnia sin jordleie til subašaen som videreformidlet den til den emigrerte landeieren.

Denne kontakten med hjemlandet gjorde at de bosniske muslimene i diaspora holdt seg oppdatert på hva som skjedde i hjemlandet, og diasporasforeningen begynte tidlig å engasjere seg politisk. Flere har vektlagt at det avgjørende motstandsinitiativet begynte hos emigrantene på 1890-tallet, og spredte seg så til de tre store byene i Bosnia.⁵¹² Den bosniske diasporaen presenterte flere petisjoner til de osmanske myndighetene. I desember 1894 ble det overlevert en petisjon fra 12 bosniske muslimer, og en kopi nådde den østerrikske ambassaden.⁵¹³ Petisjonen henviser først til en deputasjon av bosniske muslimer som reiste til Istanbul i 1878 for å undersøke hva som lå bak bestemmelsen om å la Østerrike okkupere landet. Svaret de fikk fra storvesiren var at Bosnia fremdeles skulle være under osmansk suverenitet, at okkupasjonen skulle være *provisorisk* og ikke innebære noen ulemper for befolkningen – forholdet mellom muslimene og deres åndelige overhoder skulle ikke røres.⁵¹⁴

Dette løftet var ikke blitt til realitet, så vidt petisjonsforfatterne kunne se. Østerrikerne hadde brutt flere av artiklene i Aprilkonvensjonen av 1879, blant annet art. I, IV og V.⁵¹⁵ Men mest alvorlig var bruddene på art II., som gikk på

---

⁵¹⁰ *Ibid.*, s. 240.

⁵¹¹ Donia (1981), s. 72.

⁵¹² *Ibid.*, s. 72; Čupić-Amrein (1987), s. 90-91.

⁵¹³ Donia (1981), s. 74. Petisjonen finnes i *BMA*, s. 49-56: Muslimske emigranter til sultanen (Istanbul), desember 1894.

⁵¹⁴ *BMA*, s. 49: Muslimske emigranter til sultanen (Istanbul), desember 1894.

⁵¹⁵ Petisjonsforfatterne la vekt på at, til tross for Aprilkonvensjonens klare tekst, var det tilnærmet ingen muslimer som jobbet i den østerrikske statsadministrasjonen (art I). Videre tillot ikke myndighetene sirkulasjon av

religionsfrihet og at ”Særlig, fullkommen frihet er gitt muslimene i deres relasjoner til deres åndelige overhoder.”⁵¹⁶ Men, etter opprettelsen av det uavhengige religiøse hierarkiet i Bosnia, var forbindelsen til ‘ulamā’ i Istanbul i stor grad gått tapt.⁵¹⁷ Isteden ble ra’īs al-‘ulamā’, den øverste lederen for muslimene i Bosnia, utpekt av den østerrikske keiseren. De myndighetslojale lærde produserte uttalelser som først og fremst tjente østerrikerens interesser, mente de, som for eksempel en tidligere respektert lærd som satte sammen en fatwā for å forhindre emigrasjon, og kalte den ”Verhinderung der Auswanderung [sic]”.⁵¹⁸ Forfatterne av petisjonen satte det hele i sammenheng:

Slike tyranniske og kontraktsbryteriske inngripner har den bosniske forvaltningen henfalt til. Det er den ubestridbare og pure sannheten at alle disse ulovlige handlingene som den bosniske regjeringen med beherskelse vedtar, resulterer i at hvert passende og upassende påskudd blir benyttet for å slite i stykker og løsne de politiske båndene mellom muslimene [i den islamske verden] og de osmanske bosniske undersåttene, samt mellom disse og de høye myndigheter [i Istanbul].⁵¹⁹

Til slutt kom petisjonen med fire oppfordringer.⁵²⁰ For det første ønsket petisjonsforfatterne at de osmanske myndighetene sørget for at ”(...) de geistlige båndene mellom den muslimske befolkningen [i Bosnia] og kalifatet ble grunnfestet.”⁵²¹ Videre hevdet de at østerrikerne i Bosnia oppfordret bøndene til å la være å betale jordleien sin, og emigrantene ønsket at Den høye port skulle legge diplomatisk press på østerrikerne for å få stanset dette. Det tredje punktet var at forfatterne av petisjonen ønsket å få fjernet de begrensningene østerrikerne hadde innført på inn- og utreise i landet. Til slutt oppmodet emigrantene de osmanske myndighetene om å opprette en kommissær for Bosnia, ”(...) slik som det har blitt innført i Egypt og Bulgaria.”⁵²²

Gjennom slike aksjoner hadde den bosniske diasporaen som mål å påvirke de osmanske myndighetene til å gripe inn på deres vegne. De var, for å si det forsiktig,

---

osmanske mynter (art. V), og det var innført strenge restriksjoner på muslimenes inn- og utreise i Bosnia (art. IV).

⁵¹⁶ Se kap. 3 under ”Bosnia i internasjonal lov” og appendiks.

⁵¹⁷ *BMA*, s. 51: Muslimske emigranter til sultanen (Istanbul), desember 1894.

⁵¹⁸ Det er nok Mehmed Teofik Azabagić petisjonsforfatterne refererer til her, den overnevnte forfatter av *Risāla fī al-hijra* (utgitt i Sarajevo i 1886).

⁵¹⁹ *BMA*, s. 53: Muslimske emigranter til sultanen (Istanbul), desember 1894.

⁵²⁰ Donia (1981), s. 74.75; *BMA*, s. 56: Muslimske emigranter til sultanen (Istanbul), desember 1894.

⁵²¹ *BMA*, s. 56: Muslimske emigranter til sultanen (Istanbul), desember 1894.

⁵²² *Ibid.*

ikke de eneste som ville det. Istanbul var som en magnet på eliter fra hele den islamske verden, og på slutten av 1800-tallet var situasjonen anspent for de fleste av dem. De bosniske muslimske elitenes situasjon var i så måte ikke enestående – det osmanske rikets fall og de europeiske imperiemaktenes inntog førte til at privilegiene deres, som var basert på tradisjoner som hadde rot i forskjellige tolkninger av sharī‘a, sto i fare for å falle bort.

Migrasjon som strategi

Det østerrikske styret førte ingen anti-muslimsk politikk som andre europeiske makter gjorde i denne perioden, og det gikk bedre med muslimene i Bosnia enn mange muslimer andre steder på Balkan. Men mye av den emigrasjonen som var i Bosnia, kom likevel som en følge av den østerrikske okkupasjonen. Migrasjon kan derfor ses på som en reaksjon på okkupasjonen. Men denne reaksjonen var vesensforskjellig fra de to andre reaksjonene diskutert i de to foregående kapitlene. For all den tid disse to strategiene handlet om tilpasning og motstand, var det hele tiden *internt* i Bosnia det var snakk om. Migrasjon var den mest dramatiske formen for reaksjon, siden emigrantene kuttet de fleste bånd til Bosnia og på et vis skrev seg ut av historien. På mange måter var det dette som var det virkelige spørsmålet for emigrantene: skulle en bli i Bosnia (og tilpasse seg eller gjøre motstand mot systemet) eller skulle en dra?

Mange valgte altså det siste. I dette kapitlet har det blitt presentert hovedsakelig to forklaringer på hvorfor de muslimske elitene valgte å emigrere: politiske årsaker og religiøse årsaker. Den politiske emigrasjonen var en form for motstand mot okkupasjonen, og må derfor ses i sammenheng med motstandsbevegelsen i forrige kapittel. Migrasjon ble brukt som en politisk strategi i møtet med de østerrikske myndighetene – som en konsekvens dersom ikke de muslimske kravene ble innfridde.

Den religiøse emigrasjonen må ses på som et bevis på islams sterke stilling i folks bevissthet i Bosnia. I følge deres oppfatning av sharī‘a var hijra obligatorisk, siden dār al-Islām var blitt til dār al-kufr etter den østerrikske okkupasjonen. For mange av de som valgte å emigrere av disse årsakene hadde islam fått en *egenverdi* i møtet med det katolske Dobbelmonarkiet. En annen, men beslektet, grunn til muslimsk emigrasjon kan ha vært en oppfatning av islamsk solidaritet eller at pan-

islamsk ideologi hadde en trekraft på muslimene i Bosnia.⁵²³ I en situasjon hvor islam i Bosnia var svekket, var det det riktige å holde ”den universelle islamske nasjonen” samlet.

Det ser igjen ut til at en oppfatning av svekkelse sto sentralt i hvorfor de muslimske elitene i Bosnia emigrerte. På samme måte som ved motstanden, oppsto politisk emigrasjon etter hvert som det østerrikske systemet hadde satt seg og begynt å virke mot de muslimske elitenes interesser. Det var også en oppfatning av svekkelse av islam som i første rekke førte til den religiøse emigrasjonen – først og fremst gjennom møtet med en vantro makt.

Vi kan ikke vite nøyaktig hvordan muslimene tenkte, og det er derfor ikke mulig å underslå det faktum at noen emigrerte nok ut fra genuint religiøse årsaker. Men det virker sannsynlig at det heller var den politiske emigrasjonen, formulert som religiøs plikt, som i første rekke kjennetegnet de muslimske elitenes emigrasjon fra Bosnia. Dette understøttes av diaspora-muslimenes politiske aktivitet i Istanbul til fordel for de ”tradisjonelle” politiske sakene som også motstandsbevegelsen tok til orde for. Den muslimske emigrasjonen kan altså i stor grad ses på som et politisk virkemiddel, og de muslimske elitene emigrerte derfor i første rekke ut fra ”pseudo-religiøse” årsaker – som en politisk strategi.

Men dette kapitlet har også tatt opp de delene av den muslimske eliten som *ikke* emigrerte, og det er også et interessant spørsmål. Den største delen av eliten emigrerte ikke, og den vanligste holdningen blant ’ulamā’ i Bosnia var at hijra ikke var obligatorisk etter Mekkas fall i 630. Dette hang sammen med en viktig realpolitisk dimensjon som den utstrakte emigrasjonen førte med seg. For skulle muslimene i Bosnia bevare sin territoriale posisjon – som var et forutsetning for deres hegemoniske stilling – og i det hele tatt ha noen krav på landet Bosnia, så kunne jo ikke alle flytte bort.

Dette belyser skillet mellom migrasjonen fra Bosnia på den ene siden, og tilpasningsstrategien og motstandsstrategien på den andre. For de muslimske elitene i Bosnia var splittet i synet på hvordan de skulle reagere på okkupasjonen: noen uttrykte protest ved å emigrere, mens andre igjen la vekt på viktigheten av å bevare den muslimske tilstedeværelsen i landet. De muslimske elitene som valgte å emigrere

---

⁵²³ Denne forklaringen skiller seg fra de andre forklaringene i det at den er en enslig pull-faktor, blant et hav av push-faktorer.

handlet derfor i mindre grad som "bosniske nasjonale" aktører, og migrasjonen ble derfor sett på som en trussel av både interne motstandere og tilhengere av det østerrikske styret.

Kapittel 7: Konklusjon

Tilpasning, motstand og migrasjon som reaksjoner på okkupasjonen

Det østerrikske systemet som ble innført i Bosnia etter okkupasjonen i 1878, etablerte en helt ny situasjon for de muslimske elitene i landet. Historisk sett var landet en del av den islamske verden, med et styre som hadde islamsk legitimitet i grunn. Før 1878 forholdt de muslimske elitene i Bosnia seg derfor til en islamsk referanseramme, folkelig kalt *sharī‘a*, som var grunnlaget for de muslimske elitenes tradisjonelle posisjon som det muslimske samfunnets hegemoniske og økonomiske elite. Både agrare og religiøse forhold var ordnet gjennom *sharī‘a*, i stor grad til elitenes fordel.

Da okkupasjonen var et faktum, fryktet de muslimske elitene at deres tradisjonelle privilegier og stilling var truet. Som en konsekvens av dette organiserte de muslimske elitene seg politisk gjennom å føre to strategier overfor myndighetene: tilpasning og motstand. Til å begynne med lot muslimene seg flette inn i staten og tilførte okkupasjonen den nødvendige legitimitet for å bli akseptert i det muslimske samfunnet, og i retur fikk de beholde de sentrale stillingene og ordningene som utgjorde maktbasen deres. Men på 1890-tallet skiftet de muslimske elitene strategi og startet en motstandsbevegelse. Denne bevegelsen tok opp eksplisitte temaer i den østerrikske forvaltningen av Bosnia som gikk i mot elitenes interesser, og krevde at det tradisjonelle systemet fortsatte.

Det er på denne måten en omfattende parallellitet mellom tilpasningsstrategien og motstandsstrategien. I de foregående kapitlene har det blitt argumentert for at det var den samme motivasjonen som lå bak begge disse reaksjonene. De muslimske elitene reagerte som klasseaktører og hegemoniske eliter – både som økonomisk og politisk klasse. Eliten sto under okkupasjonen i hovedsak fram som et kollektiv som ønsket å beskytte sin egen klasses stilling og sine egne privilegier.

Men likevel er tilpasning og motstand veldig forskjellige innfallsvinkler til de østerrikske myndighetene. Hvorfor var det slik at samme motivasjon førte til to så ulike strategier? En sentral observasjon er at tilpasningen og motstanden ikke oppstod samtidig, men at det heller var en vektforskyvning fra den ene til den andre. Den tradisjonelt tilpasningsvennlige Sarajevo-eliten gikk fra en posisjon som regjeringsnære lojalister til å engasjere seg i motstandsbevegelsen, og den lojalistiske

bastionen i Mostar, Kiraethanaen, ble opposisjonens samlepunkt i den grad at myndighetene så seg nødt til å stenge den.

Det har i denne avhandlingen blitt argumentert for at det var en oppfatning av svekkelse som førte til at motstandsbevegelsen i stadig større grad fikk støtte. Denne svekkelsen ble påført de muslimske elitene eksternt, men det ble også oppfattet en intern svekkelse. Først var det naturligvis slik at etter hvert som okkupasjonen hadde konsolidert seg ble negative aspekter ved det østerrikske systemet klarere, og en rekke østerrikske vedtak svekket eksplisitt elitenes interesser. Dette førte til at muslimene engasjerte seg politisk i opposisjon til myndighetene.

Men like viktig var det at det spredte seg en oppfatning om islam som religion i Bosnia var svekket etter okkupasjonen. Dette synet ble forsterket av en rekke konverteringssaker, særlig Fata Omanović-saken som utløste en den fellesbosniske autonomi-bevegelsen. Frykten for svekkelsen av islam fantes også hos "folket", den muslimske befolkningen i Bosnia, som den hegemoniske muslimske eliten sto som talsmenn for. En økende antagonisme mot de østerrikske myndighetene blant det subalterne "folket" førte til at elitens tilpasningsvennlige syn ble diskreditert hos nettopp de som holdt den muslimske eliten oppe som den hegemoniske makten i landet. Elitenes tilpasningsstrategi ble i økende grad i utakt med "folkets" *common sense*, og for å bevare sin egen posisjon måtte de muslimske elitene slutte seg til motstandsbevegelsen.

Den tredje strategien tatt i bruk av den muslimske eliten under okkupasjonen, migrasjon, fikk også næring fra en slik oppfatning av svekkelse. En del av de som emigrerte så på migrasjon som et politisk virkemiddel – diasporaen i Istanbul fremmet hyppig politiske krav – og en annen som en religiøs plikt. Som muslimer, var de i følge noen lærdes syn forpliktet til å emigrere etter okkupasjonen. Ettersom Bosnia nå var utenfor dār al-Islām, var islam svekket av doktrinære årsaker. Det eneste riktige var da å emigrere til Det osmanske riket, til "den universelle islamske nasjonen".

Men denne tanken om "den universelle islamske nasjonen" sto på mange måter i direkte kontrast til tanken om "den islamske nasjonen Bosnia", og av denne grunn sto også migrasjonsstrategien i kontrast til de to andre strategiene benyttet under okkupasjonen. For i Bosnia utviklet det seg et syn om at emigrasjonen hadde bidratt til at islams stilling i landet var svekket. Etter hvert som emigrasjonen tømte Bosnia for muslimer, kunne ikke islam bestå i Bosnia – og elitenes stilling som den

viktigste enkeltgruppen i det bosniske samfunnet ville forvitte. Islam hadde en viktig stilling blant i landet, ja vel. Men det hadde selve Bosnia også, mente de, og samlet seg rundt aforismen: *Kjærlighet til vatan er en del av troen*. Skulle ”den muslimske nasjonen Bosnia” overleve, måtte det bo muslimer der.

Tanken om ”den islamske nasjonen Bosnia” og ”den universelle islamske nasjonen” belyser hvordan den østerrikske okkupasjonen problematiserte selve den muslimske bosniske identiteten. Europeernes inntog tvang fram responser og spørsmål. Aprilkonvensjonen slo fast at Bosnia var *de facto* østerriksk og *de jure* osmansk etter 1878, men muslimenes identitet kunne ikke fastslås på internasjonale konferanser. Hvor skulle de rette sin lojalitet: mot Wien eller Istanbul? Skulle muslimenes religiøse lærde være innsatt av østerrikske eller osmanske byråkrater? Var de muslimske elitene i Bosnia keiserens eller sultanens muslimer?

Okkupasjonens historie viste at de godt kunne være begge deler.

Bibliografi

Arkivkilder

Wien:

Haus-, Hof-, und Staatsarchiv (HHStA):

PA XII, 258: Türkei / Liasse VI/2 1879 I-V

PA XL, 210: Interna / Liasse X-XIII

AR F 61, 2: Bosn. u. Herzegovina / Subnummern 18-24

AR F 28, 19: Griech.-oriental. Kultus / Fremde Kirche (Culten): Mohamedan Cultus

London:

The National Archives (TNA):

FO 195/1212: Turkey / Bosnia and Herzegovina 1878-1879

FO 7/1023: Austria / Sarajevo 1881

FO 7/1041: Austria / Sarajevo 1882

FO 7/1057: Austria / Sarajevo 1883

British Library (BL):

MSS 59746-59770: *Freeman Journals 1858-1921*

Publiserte kilder

BMA:

Hauptmann, Ferdo (red.) 1967. *Borba Muslimana Bosne i Hercegovine za vjersku vakufsko-mearifsku autonomiju*. Sarajevo: Arhiv socialističke Republike Bosne i Hercegovine.

Litteraturliste

Aldeeb Abu-Sahlieh, Sami A. 1996. "The Islamic Concept of Migration" i *The International Migration Review*, vol. 30, nr. 1. 37-57.

al-Arnaut, Muhamed Mufaku. 1994. "Islam and Muslims in Bosnia 1878-1918: Two *Hijras* and Two *Fatwās*" i *Journal of Islamic Studies*, vol. 5, nr. 2. 242-253.

Babuna, Aydın. 1996. *Die nationale Entwicklung der bosnischen Muslime: Mit besonderer Berücksichtigung der österreichisch-ungarischen Periode*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Bakić-Hayden, Milica & Robert M. Hayden. 1992. "Orientalist Variations on the Theme 'Balkans': Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics" i *Slavic Review*, vol. 51, nr. 1. 1-15.

- Berridge, G.R. ingen dato. "The Last Valedictory Despatch?", <http://grberridge.diplomacy.edu/Teaching/display.asp?Topic=IvorRoberts> (lastet ned 09.04.2009).
- Bosworth, C.E. & Soucek S. 2008. "Ra'īs" i P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel og W.P. Heinrichs (red.) *EF*². Leiden: Brill Online. http://www.brillonline.nl/subscriber/entry?entry=islam_COM-0904 (lastet ned 05.11.2008).
- Bringa, Tone. 1996. *Being Muslim the Bosnian Way: Identity and Community in a Central Bosnian Village*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Bryant, Rebecca. 2004. *Imagining the Modern: The Cultures of Nationalism in Cyprus*. London: I.B. Tauris.
- Burke, Peter. 2005. *History and Social Theory, Second Edition*. Cambridge: Polity Press.
- Casewit, Daoud S. 1998. "Hijra as History and Metaphor: A Survey of Qur'ānic and Hadīth Sources" i *The Muslim World*, vol. 88, nr. 2. 105-128.
- Čupić-Amrein, Martha M. 1987. *Die Opposition gegen die österreich-ungarische Herrschaft in Bosnien-Hercegovina (1878-1914)*. Bern: Peter Lang.
- Dahl, Thorleif. 1994. *Bosnia og Hercegovina: En utenrikspolitisk studie*. Oslo: Aschehoug & Fondet for Thorleif Dahls kulturbibliotek.
- Djurdjev, Branislav. 2009. "Džabić, Ali Fehmi" i P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel og W.P. Heinrichs (red.) *EF*². Leiden: Brill Online. http://www.brillonline.nl/subscriber/entry?entry=islam_SIM-2166 (lastet ned 15.04.2009).
- Donia, Robert. 1981. *Islam Under the Double-Eagle: the Muslims of Bosnia and Hercegovina, 1878-1914*. New York: Columbia University Press.
- . 2006. *Sarajevo: A Biography*. London: Hurst & Co.
- Eagleton, Terry. 2007. *Ideology: An Introduction*. London: Verso Books.
- Ed(s). 2008. "Irāde" i P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel og W.P. Heinrichs (red.) *EF*². Leiden: Brill Online. http://www.brillonline.nl/subscriber/entry?entry=islam_SIM-3584 (lastet ned 05.11.2008).
- Fine, John V.A. 1996. "The Medieval and Ottoman Roots of Modern Bosnian Society" i Mark Pinson (red.) *The Muslims of Bosnia-Herzegovina*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. 1-21.
- Finkel, Caroline. 2005. *Osman's Dream: The Story of the Ottoman Empire 1300-1923*. London: John Murray Publishers.
- Fosshagen, Kjetil. 2008. *Island of Conjuncture: State Modalities and Historical Trajectories in Cyprus*. Upublisert PhD-avhandling, UiB.
- Gellner, Ernest. 2006. *Nations and Nationalism, Second Edition*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Grimen, Harald. 2003. *Samfunnsvitenskapelige tenkemåter*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hamilton, Keith & Richard Langhorne. 1996. *The Practice of Diplomacy: Its Evolution, Theory and Administration*. London: Routledge.
- Hanoğlu, M. Şükrü. 2008. *A Brief History of the Late Ottoman Empire*. Princeton: Princeton University Press.
- Heywood, Colin. 1996. "Bosnia Under Ottoman Rule, 1463-1800" i Mark Pinson (red.) *The Muslims of Bosnia-Herzegovina*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. 22-53.
- Hirschman, Albert O. 1970. *Exit, Voice and Loyalty: Responses to Decline in Firms,*

- Organizations and States*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Jelavich, Barbara. 1985 (1983). *History of the Balkans vol. 1: Eighteenth and Nineteenth Centuries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- . 1983. *History of the Balkans vol. 2: Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jezernik, Božidar. 2004. *Wild Europe: The Balkans in the Gaze of Western Travellers*. London: Saqi Books.
- Jones, Steve. 2006. *Antonio Gramsci*. London: Routledge.
- Káldy-Nagy, Gy. 2009. "Ḳāḍī 'Askar" i *EF*². Leiden: Brill Online.
http://www.brillonline.nl/subscriber/entry?entry=islam_SIM-3756 (lastet ned 04.05.2009).
- Kállay, Benjamin von (pseudonym: *Ein Ungar*). 1900. *Die Lage der Muhammedaner in Bosnien*. Wien: Holzhausen.
- Karčić, Fikret. 1997. "The Office of *Ra'īs al-'Ulamā'* Among the Bosniaks (Bosnian Muslims)" i *Intellectual Discourse*, vol. 5, nr. 2. 109-120.
- . 1999. *The Bosniaks and the Challenges of Modernity: Late Ottoman and Hapsburg times*. Sarajevo: El-Kalem.
- Karpat, Kemal. 1990. "The *hijra* from Russia and the Balkans: the Process of Self-definition in the Late Ottoman State" i Dale F. Eickelman & James Piscatori (red.) *Muslim Travellers: Pilgrimage, Migration and the Religious Imagination*. London: Routledge. 131-152.
- . 1996. "Muslim Migration: A Response to Aldeeb Abu-Sahlieh" i *International Migration Review*, vol. 30, nr. 1. 79-89.
- . 2001. *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State*. Oxford: Oxford University Press.
- . 2004. "Migration of the Bosnian Muslims to the Ottoman State, 1878-1914: An Account Based on Turkish Sources" i Markus Koller & Kemal Karpat (red.) *Ottoman Bosnia: A History in Peril*. Madison: The University of Wisconsin Press. 121-140.
- Kedourie, Elie. 1987. *England and the Middle East: The Destruction of the Ottoman Empire 1914-1921*. London: Mansell Publishing Limited.
- Kjeldstadli, Knut. 1999. *Fortida er ikke hva den en gang var*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kleinert, Claudia. 1995. *Die Revision der Historiographie des Osmanischen Reiches am Beispiel von Abdülhamid II: das späte Osmanischen Reich im Urteil türkischen Autoren der Gegenwart (1930-1990)*. Berlin: Schwartz.
- Koetschet, Dr. Josef. 1905. *Aus Bosniens letzter Türkenzeit. Hinterlassende Aufzeichnungen*. Wien: A. Hartleben's Verlag.
- Koller, Markus & Kemal Karpat (red.) 2004. *Ottoman Bosnia: A History in Peril*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Lockwood, William. 1974. "Bride Theft and Social Maneuverability in Western Bosnia" i *Anthropological Quarterly*, vol. 47, nr. 3. 253-269.
- Macfie, A.L. 2002. *Orientalism*. London: Pearson Education.
- Malcolm, Noel. 2002 (1996). *Bosnia: A Short History*. London: Pan Books.
- Mardin, Şerif. 1989. *Religion and Social Change in Modern Turkey: The Case of Bediüzzaman Said Nursi*. New York: State University of New York Press.
- Masud, Muhammad Kalid. 1990. "The Obligation to Migrate: The Doctrine of *hijra*

- in Islamic Law” i Dale F. Eickelman & James Piscatori (red.) *Muslim Travellers: Pilgrimage, Migration and the Religious Imagination*. London: Routledge. 29-49.
- Mazower, Mark. 2001. *The Balkans*. London: Phoenix Press.
- McCarthy, Justin. 1995. *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims 1821-1922*. Princeton, NJ: The Darwin Press, Inc.
- . 1996. "Ottoman Bosnia 1800-1878" i Mark Pinson (red.) *The Muslims of Bosnia-Herzegovina*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. 54-83.
- . 1997. *The Ottoman Turks: An Introductory History to 1923*. London: Longman.
- . 2004. "Archival Sources Concerning Serb Rebellions in Bosnia 1875-76" i Markus Koller & Kemal Karpat (red.) *Ottoman Bosnia: A History in Peril*. Madison: The University of Wisconsin Press. 141-145.
- Medlicott, W.N. 1963. *The Congress of Berlin and After: A Diplomatic History of the Near East Settlement, 1878-1880*. London: Frank Cass & co. Ltd.
- al-Muwaylihi, Ibrahim (Roger Allen ovs.) 2008. *Spies, Scandals & Sultans (Ma Hunalik)*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Neupauer, Dr. Josef. 1883. *Wie könnte die Europäische Cultur nach Bosnien verpflanzt werden?* Wien: Utgitt av forfatteren.
- Norris, H.T. 1993. *Islam in the Balkans: Religion and Society Between Europe and the Arab World*. London: Hurst & co.
- Okey, Robin. 2001. *The Habsburg Monarchy c. 1765-1918: From Enlightenment to Eclipse*. London: Macmillan Press Ltd.
- . 2007. *Taming Balkan Nationalism: The Habsburg Civilizing Mission in Bosnia, 1878-1918*. Oxford: Oxford University Press.
- Peters, Rudolph. 1977. "Dār al-Ḥarb, dār al-Islām und der Kolonialismus" i *Zeitschrift: Deutsche Morgenländische Gesellschaft (Vorträge/xix Deutsche Orientalistentag)*. Wiesbaden: Steiner. 579-589.
- Pinson, Mark. 1996. "The Muslims of Bosnia-Herzegovina Under Austro-Hungarian Rule, 1878-1918" i Mark Pinson (red.) *The Muslims of Bosnia-Herzegovina*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. 84-128.
- Quataert, Donald. 2005. *The Ottoman Empire 1700-1922, Second Edition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ramadan, Tariq. 2004. *Western Muslims and the Future of Islam*. Oxford: Oxford University Press.
- Rathauskorrespondenz vom 03.10.2008: "Wien: Häupl "eröffnete" ersten Islamischen Friedhof Österreichs", <http://www.wien.gv.at/vtx/rk?S=020081003020> (lastet ned 19.03.2008).
- Repp, R.C. 1986. *The Müfti of Istanbul: A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy*. London: Ithaca Press.
- Robinson, Chase. 2003. *Islamic Historiography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rutkowski, Ernst R. 1957. "Die Bündnisverhandlungen zwischen der Türkei, Österreich-Ungarn und Deutschland 1881-1882" i *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, vol. 10. 357-386.
- Said, Edward W. 2003 (1978). *Orientalism*. London: Penguin Books.
- Steiger, Heihard. 2004. "Peace Treaties from Paris to Versailles" i Randall Lesaffer

- (red.) *Peace Treaties and International Law in European History: From the Late Middle Ages to World War One*. West Nyack, NY: Cambridge University Press.
- Sugar, Peter F. 1963. *Industrialization of Bosnia-Herzegovina 1878-1918*. Seattle: University of Washington Press.
- Thoemmel, Gustav. 1867. *Geschichtliche, politische und topografisch-statistische Beschreibung des Vilajet Bosnien das ist das eigentliche Bosnien, nebst türkisch Croatien, der Herzegovina und Rascien*. Wien: Verlag von Albert A. Wenedikt.
- Tidrick, Kathryn. 2008. *Empire and the English Character: The Illusion of Authority*. London: Tauris Parke Paperback.
- Torrey, Charles C. 1969 (1906). *Selections From the Ṣaḥīḥ of al-Bukhārī*. Leiden: E.J. Brill.
- Trifunovska, Snezana (red.) (1994): *Yugoslavia Through Documents: From Its Creation to Its Dissolution*. Leiden: Brill. s. 101-103.
http://books.google.com/books?id=PvjLRzgyKKkC&printsec=frontcover&source=gbs_summary_r&cad=0#PPA101_M1 (lastet ned 05.11.2008)
- Turner, Bryan S. 1974. *Weber and Islam: A Critical Study*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Tyan, E. & Walsh J.R. 2008. "Fatwā" i P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel og W.P. Heinrichs (red.) *EF²*. Leiden: Brill Online.
http://www.brillonline.nl/subscriber/entry?entry=islam_COM-0219 (lastet ned 05.11.2008).
- Vikør, Knut. 2003. *Mellom Gud og stat: Ei historie om islamsk lov og rettsvesen*. Oslo: Spartacus.
- . 2007. *Maghreb – Nordafrika etter 1800*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Yasamee, F.A.K. 1996. *Ottoman Diplomacy: Abdülhamid II and the Great Powers 1878-1888*. Istanbul: The Isis Press.
- Young, Robert J. C. 2001. *Postcolonialism: An Historical Introduction*. Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd.

Appendiks: Aprilkonvensjonen av 1879

CONVENTION BETWEEN AUSTRIA-HUNGARY AND TURKEY RESPECTING THE OCCUPATION AND ADMINISTRATION BY AUSTRIA-HUNGARY OF THE PROVINCES OF BOSNIA AND THE HERZEGOVINA, WITH ANNEX

Constantinople, 21 April 1879⁵²⁴

The governments of Austria-Hungary and Turkey, having reserved to themselves the right of coming to an understanding with regard to the details of the occupation stipulated for by Article XXV of the Treaty of Berlin, and the fact of the occupation of Bosnia and the Herzegovina in no way affecting the rights of (s)overeignty of his Imperial Majesty the Sultan over these provinces, the two Governments have named for their Plenipotentiaries:

Austria-Hungary, on the one part, His Excellency M. le Comte F. Zichy, &c.; and Turkey, on the other part, His Excellency Al. Carathéodory Pasha, &c., and His Excellency Munif Effendi, &c.;

Who, after having exchanged their full powers, found in good and due form, have agreed upon the following Articles:

Article I

The administration of Bosnia and the Herzegovina shall be carried on by Austria-Hungary, conformably to Article XXV of the Treaty of Berlin; the Austro-Hungarian Government, however, does not object to retain all those existing functionaries who may possess the necessary aptitude for the good administration of their departments. In filling up vacancies, preference will be given by the Austro-Hungarian Government to the natives of these provinces.

Article II

The freedom and outward exercise of all existing religions shall be assured to persons residing or sojourning in Bosnia and the Herzegovina. Especially, entire freedom is assured to Mussulmans in their relations to their spiritual chiefs.

---

⁵²⁴ Oversatt av Edward Hertslet i *The Map of Europe by Treaty*, vol. IV (1891).

The Commanders of the troops of His Majesty the Emperor and King, and the administrative authorities, shall continue to take the greatest care that no injury be done to the honour, to the customs, to the freedom of religion, to the security of the persons, or to the property, of Mussulmans. All aggression against Mussulmans, their property or their religion, shall be severely punished. The name of His Majesty the Sultan shall continue to be used in the public prayers of the Mussulmans as in times past.

Wherever it shall have been the custom to hoist the Ottoman flag on the minarets, this custom shall be respected.

Article III

The revenues of Bosnia and the Herzegovina shall be exclusively appropriated to the needs, to the administration of, and to the improvements deemed necessary in, those Provinces.

Article IV

The Ottoman currency shall continue to have free circulation in Bosnia and the Herzegovina.

Article V

The Sublime Porte shall dispose as it thinks fit of the arms, warlike stores, and other articles belonging to the Ottoman Government, and which were found in the fortified places or in the garrisons. For this purpose inventories shall be prepared with the intervention of Commissioners of the two Governments.

Article VI

The question of the treatment of the inhabitants of Bosnia and the Herzegovina sojourning or travelling outside these provinces, shall be regulated subsequently by a special arrangement.

Article VII

To attain, in a common interest, the political and military object that Article XXV of the Treaty of Berlin has in view concerning the Sandjak of Novi-Bazar, the two

Governments have resolved to regulate the mode in which it shall henceforward be carried into execution. For this purpose the Government of His Majesty the Emperor and King undertakes to give notice beforehand to the Government of His Majesty the Sultan of the time when the entrance of the Imperial and Royal troops shall take place.

In order to prevent all unnecessary delay, the two Governments, each in so far as it is itself concerned, undertakes, should occasion arise, to furnish their authorities and commanders, without delay, with the full powers necessary to settle directly among themselves the questions connected with the subsistence of the Imperial and Royal troops, as well as to their quartering, and other details relating thereto. Moreover it is understood that all expenses incurred this head shall be borne by the Austro-Hungarian Government.

Article VIII

The presence of the troops of His Majesty the Emperor and King in the Sandjak of Novi-Bazar, will not interfere with the functions of the Ottoman administrative authorities, judicial or financial, of every kind, which will continue to be exercised as in former times under the exclusive and direct orders of the Sublime Porte.

Article IX

Should the Sublime Porte wish to maintain regular troops at the places in the Sandjak of Novi-Bazar, where the Austro-Hungarian troops shall be garrisoned, no obstacles shall be raised to it. The troops of the two States shall be placed on a footing of perfect equality with regard to their number and military advantages, and the freedom of their movements.

The Sublime Porte engages to maintain no irregular troops throughout the Sandjak of Novi-Bazar.

Article X

It is nevertheless understood that the power of Austria-Hungary to maintain a sufficient number of troops, as circumstances may require, at the places where it is intended to keep garrisons, in conformity with the stipulations of Article VII, is not to be restricted by these arrangements.

In faith of which the Plenipotentiaries of Austria-Hungary and of Turkey, have signed the present Convention, and have affixed to it the seal of their arms.

(L.S.) ZICHY

(L.S.) AL. CARATHÉODORY

(L.S.) MUNIF

Annex

Occupation of Positions by Austrian Troops

It is understood that, under the present circumstances, the Government of Austria-Hungary, while reserving to itself all the rights secured to it by Article XXV of the Treaty of Berlin, only intends to place garrisons at three points situated on the Lim, between the frontiers of Servia and Montenegro; these points being Priboï, Priépoliyé, Biélopoliyé. The number of troops at present destined for the service of these garrisons will not exceed a total of between 4,000 and 5,000 men. If, in the course of events, the necessity should arise for placing garrisons at other points, it shall be carried out on both sides in accordance with the arrangements specified in Article VII, excepting that, should the Austrian Government have the intention of placing troops at points on the Balkan de Ragosna, it will be necessary to come to a direct understanding on that point with the Sublime Porte.

(L.S.) ZICHY

(L.S.) AL. CARATHÉODORY

(L.S.) MUNIF

Kilde: Snezana Trifunovska (Red.) (1994): *Yugoslavia Through Documents: From Its Creation to Its Dissolution*. Leiden: Brill. s. 101-103.

http://books.google.com/books?id=PvjLRzgyKKkC&printsec=frontcover&source=gb_s_summary_r&cad=0#PPA101.M1